

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ДНІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ – 2015

**МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
(21–22 квітня 2015 року)**

МАТЕРІАЛИ ДОПОВІДЕЙ ТА ВИСТУПІВ

ЧАСТИНА 6

Редакційна колегія: **А. Є. Конверський**, д-р філос. наук, проф., акад. НАН України (голова); **С. В. Руденко**, д-р філос. наук, доц. (відп. секр.); **В. А. Бугров**, канд. філос. наук, проф.; **І. С. Добронравова**, д-р філос. наук, проф.; **Д. В. Неліпа**, д-р політ. наук, доц.; **М. І. Обушний**, д-р політ. наук, проф.; **В. І. Панченко**, д-р філос. наук, проф.; **А. О. Приятельчук**, канд. філос. наук, проф.; **М. Ю. Русин**, канд. філос. наук, проф.; **Є. А. Харьковщенко**, д-р філос. наук, проф.; **В. Ф. Цвих**, д-р політ. наук, проф.; **Л. О. Шашкова**, д-р філос. наук, проф.; **П. П. Шляхтун**, д-р філос. наук, проф.

*Рекомендовано до друку
вченою радою філософського факультету
(протокол № 4 від 30 березня 2015 року)*

"Дні науки філософського факультету – 2015", Міжн. наук. конф. (2015 ; Київ). Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2015", 21–22 квіт. 2015 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2015. – Ч. 6. – 151 с.

Адреса редакційної колегії: 01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, філософський факультет; ☎ (38044) 239 31 94

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редакція залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ВПЦ "Київський університет", 2015

Секція

"ФІЛОСОФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ"

О. О. Артамонов, студ., ЛНУ ім. І. Франка, Львів
artamonov.a.a29@gmail.com

РОЗВИТОК НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ В РАНЬОМУ СЕРЕДНЬОВІЧЧІ

Раннє Середньовіччя, як період європейської історії, протягом якого відбувся синтез античного та варварського світів з остаточною реалізацією у вигляді християнських держав Європи, можна розглядати через призму протистояння та взаємовпливу інтерпретованих в широкому сенсі принципів "чистої соціології" Фердинанда Тьонніса [Тённис Ф. *Общность и общество: Основные понятия чистой социологии* / пер. с нем. Д. В. Складнева. – СПб. : Владимир Даль, 2002. – 451 с.]; *Gemeinschaft* (варварські племена) та *Gesellschaft* (римська імперія). Ця специфіка епохи проявилася в усіх сферах суспільного життя, в т. ч. і в особливостях наукового світогляду Європейського інтелектуального простору. Ключовим поняттям, пов'язаним з зауваженою дихотомією общини та суспільства, є поняття цілісності (*integritas*), застосування якого в науковій сфері трансформувалося відповідно до суспільних перетворень.

Яскравим показником трансформації наукового світогляду Раннього Середньовіччя є принципова відмінність у розумінні Северином Боецієм (основоположником латиномовної європейської науки) та Гербертом Аврілакським (заключною постаттю інтелектуальної історії Раннього Середньовіччя) відношення між геометрією та арифметикою (базовими науками т. зв. "квадрівія"). Підхід Боеція ґрунтувався на арифметичному вченні піфагорейця-Нікомаха, згідно з яким, арифметика має перевагу над геометрією, оскільки "там, де нема трійки, вже не буде трикутника". Герберт релятивізує цілісність (*integritas*) як числа, так і геометричної фігури, вказуючи на Боецієві помилки та пропонуючи власний підхід (рівність та взаємозалежність геометрії та арифметики), що підвищує точність розрахунків [Gerberti, postea Silvestri II, papae, *Opera mathematica* (972–1003) *Accedunt aliorum opera ad Gerberti libellos aestimandos intelligendosque necessaria per septem appendices distributa. Collegit, ad fidem codicum manuscriptorum partim iterum, partim primum edidit, apparatu oritico instruxit, commentario auxit, figuris illustravit dr. Nicolaus Bubnov. Sylvester II, Pope, ca. 945–1003., Bubnov, Nikolai Mikhailovich, ed. 1858. – Berolini : R. Friedländer und Sohn, 1899].*

Арифметичний підхід Боеція відображає світоглядні особливості суспільства як сукупності індивідів (*Gesellschaft*). Суспільні трансформації Раннього Середньовіччя (синтез варварських общин та римського сус-

пільства) зумовлюють зміни світогляду, які в науці знаходять своє відображення через підхід Герберта Аврілакського: геометрична фігура може розглядатися і як цілісність, і як сукупність цілісностей; однак, на відміну від Боеція, Герберт підкреслює умовність та подільність будь-якої цілісності, застосовуючи математичний термін "integritas" стосовно 1) умовної одиниці виміру (арифметика), 2) трикутника (геометрія) та 3) віри (теологія) [Guillaumin Jean-Yves. Boethius's De Institutione Arithmetica and its Influence on Posterity // A Companion to Boethius in the Middle Ages / ed. by Noel Harold Kaylor, Jr. and Philip Edward Phillips ; Brill's Companions to the Christian Tradition 30. – Leiden : Brill, 2012. – P. 135–161]. Таке багатопланове застосування поняття цілісності робить його ключовим для розуміння продуктивного значення варваризації античного світу.

**Л. Н. Богатая, д-р филос. наук, проф.,
ОНУ им. И. И. Мечникова, Одесса
libogataya@mail.ru**

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ СЛОЖНОСТЬ: НОВЫЙ КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ КОНСТРУКТ

1. Теоретическая реконструкция и концептуальная переорганизация

На первый взгляд, терминологические связки *теоретическая реконструкция* и *концептуальная переорганизация* являются синонимами, и нет особой необходимости в специальном уточнении их различий. И, тем не менее, видится, что отсутствие соответствующих дистинкций является определенным препятствием для более эффективного использования исследовательского инструментария.

В современном русском и украинском языках сложилась ситуация, позволяющая провести достаточно четкое различие между *понятием* и *концептом*. В самом элементарном виде это различие сводится к следующему: *понятие* имеет достаточно строгую дефиницию, конкретное значение, что же касается *концепта*, то его можно определить как имя, которому в соответствие ставится некоторое открытое множество смыслов. Понятия и концепты могут одинаково именоваться, к примеру – *понятие сложность* и *концепт сложности*, но при этом выступать весьма отличными инструментами познания. Четко проясненные *понятия* формируют основу той или иной *теории*, *концепты* же организуют *концепции*. Понятно, что различие теории и концепции является достаточно тонким: к примеру, на том или ином этапе развития теории происходит либо – кристаллизация понятий из рабочих концептов (стадия повышения строгости теории), либо – концептуализация теории, когда строгие понятия, расшатывая свои нормативные основы, превращаются в концепты. Именно поэтому очень важно понимать, что процессы *теоретической реорганизации* следует отличать от процессов *концептуальных переорганизаций*.

Концептуальные переорганизации видятся как появления в той или иной исследовательской зоне новых *концептуальных связей* – *концептуальных конструктов*, обеспечивающих существенные смысловые подвижки во всей группе концептов, образующих то или иное концептуальное единство. Концептуальные конструкты – это, как минимум, два концепта, формирующих устойчивую смыслообразующую пару. *Терминологическую сложность* и можно рассматривать в качестве примера подобной концептуальной конструктивной креации. Подвижность возникающих концептуальных связей обеспечивает смену *категориальных сеток* – более фундаментального и привычного инструмента философского анализа.

2. Выражение **терминологическая сложность** не является привычным для современных гуманитарных исследований. *Сложность* традиционно изучают представители естественных наук и только затем своеобразную вторичную рефлексия осуществляют философы, делая наиболее важные естественнонаучные понятия теорий сложности общекультурным достоянием. Именно таким образом широкое распространение получили слова *аттрактор, бифуркация, нелинейность, параметр порядка*,. . . Наиболее очевидным проявлением гуманитарной сложности предстает сложность социальная. Однако мы предлагаем обратить внимание на иной гуманитарный пласт, в котором сложность обнаруживает себя с не меньшей очевидностью. Речь идет о *сложности терминологической*.

Терминологическую сложность естественно рассматривать как своеобразную проекцию сложности социальной, имеющей множество различных дисциплинарных отражений и одно из них, как видится, это проекция процессов социальной самоорганизации в словах, терминологических конструктах, концептуальных связях, категориальных сетках, которые в своей совокупности могут стать предметом многомерного терминологического анализа. Терминологическая сложность актуализируется во всевозможных вербальных множествах, которые возникают в результате различных социокультурных практик. Самые общие продумывания возможного фронта исследования терминологической сложности позволяют выделить, как минимум, четыре направления. **Первое** – рассмотрение традиционных терминологических множеств (текста, *нарратива, дискурса, контента*. .) с точки зрения представлений о терминологической сложности. **Второе** направление связано с исследованием способов генерирования сложности в произвольных терминологических множествах. Терминологическая сложность обнаруживается, в первую очередь, во всевозможных *нелинейных проявлениях слова*, когда словоупотребление осуществляется в форме тропа (др.-греч. *τρόπος* – оборот). К тропам относят, традиционно, метафору, метонимию и целый ряд других фигур, использующих слово в переносном значении. Благодаря тропам в языке происходят нелинейные смещения (развороты, повороты). Эти смещения и оказываются первейшими источниками возникновения сложности. **Третье** направление изучение терминологической сложности связано с последовательным рассмотре-

нием *концептов* и их гносеологических возможностей. Само стремление оперировать концептами естественно толковать как проявление сложности, ибо концепты сами по себе предстают образованиями принципиально сложными, открытыми, непрерывно изменяющимися. Именно это и отличает их от однозначных *понятий*. Концептуализация теории оказывается свидетельством ее усложнения и необходимости изменения. Концептуальная сложность может фиксироваться путем выявления концептуальных конгломератов (латинское *conglomeratus* – скученный, уплотнённый, соединение чего-нибудь разнородного). Исследование подобных терминологических образований требует специальной методологической оснащённости. И, наконец, *четвертый* вариант обращения к терминологической сложности может быть назван как *многомерный терминологический анализ*, о котором следует сказать чуть более подробно.

3. Многомерный терминологический анализ (МТ-анализ) – это совершенно новое словосочетание, право на существование которого может показать только время. В самых общих чертах можно сказать, что МТ-анализ – это особый способ исследования любого вербального контента путем выявления его ключевых терминов и определения их ипостасей. Вводится представление о, как минимум, пяти ипостасях слова: *имени, понятии, концепте, термине, символе*. Любое слово, проявляясь одной из своих ипостасей, обнаруживает совершенно особый способ функционирования. Слово, выступающее как *имя*, позволяет осуществить самое первое вербальное схватывание проявляемого. Слово как *понятие* дает возможность обнаружить общее в некотором множестве уже проявленных и поименованных объектов (понятие – связывает). Слово как *концепт* позволяет соединять множество смыслов, которые стягиваются именем концепта. В статусе *термина* у слова появляется возможность предельного абстрагирования понятия. Что же касается *символа*, то слово, актуализирующееся этой ипостасью, представляет не ограниченное число смыслов, как в концепте, а всю потенциально возможную смысловую полноту, позволяющее приблизиться к *сути* того, что символ обозначает. Символ предопределяет характер процессуальных развертываний в терминологических множествах.

К. І. Бойко, студ., НУБіПУ, Київ
Katia62@meta.ua

СПІВВІДНОШЕННЯ НАУКИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ: ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Сучасні дослідження співвідношення науки та технології засвідчують про наявність трьох підходів до його з'ясування. Перший підхід базується на пріоритеті та культурологічній значимості для суспільства практичної корисності та ефективності знання. При цьому поза увагою залишаються логіко-концептуальна досконалість наукового знання, його по-

яснювальна спроможність, об'єктивність, структурність та інші епістемологічні особливості, котрі є характерні для наукового знання та наукової діяльності з його отримання. Другий підхід відзначається абсолютизацією науки, її фундаментальної складової. Технологічне знання тут тлумачиться як знання поки що недорозвинене, недосконале. Водночас ж технологічна діяльність розглядається як діяльність нижчого рівня значущості та досконалості. За таких умов інструментальній діяльності протиставляється мисленнєва діяльність, котра спрямована на створення концептуальних систем, причому, можливо, таких, що мають технологічний характер. Наука за такого підходу отримує пріоритет, приміром, "... у створенні теоретичних моделей, цілих теоретизованих «світів», щоб потім у технологічному знанні... використати їх як адекватні інструменти при описі відповідних технологічних процесів" [Ратніков В. Епістемологічні особливості технологічного знання // Філософська думка. – 2006. – № 6. – С. 35].

За третьої точки зору витлумачення епістемологічних вимірів співвідношення науки та технології взагалі не розрізняють науку та технологію; натомість наголошується про існування якоїсь "технонауки". Відтак технологія сама стає настільки "науковою", що майже неможливо відрізнити її від власне науки. Саме про нерозрізнюваність науки та технології засвідчує доволі часто вживання термінів "науково-технічний" і "науково-технологічний".

Проте можна виділити й інший епістемологічний вимір цього поєднання, котрий пов'язаний з розглядом науки як настільки глибоко заторкнutoю духом технології, що це знімає відмінності між ними. За таких умов значно продуктивнішою видається теза про те, що для надання повнішої визначеності співвідношення науки та технології варто розглядати їх на якомусь одному спільному рівні, приміром, на рівні співвідношення наукового та технологічного знання або співвідношення наукової та технологічної діяльності. Аналізуючи останнє співвідношення, зазначимо відмінність в меті його компонентів. Як відомо, метою наукової діяльності є отримання нового знання, метою ж технологічної діяльності – ефективність технологічного процесу з виробництва певного продукту. Ефективність тут означає досягнення максимального результату за мінімальних витрат. Відмінність у меті технологічної та наукової діяльності спричиняє вплив й на відмінність її засобів. Так, у технологічній діяльності керуються алгоритмами, правилами, натомість у науці у зв'язку з цим йдеться про науковий метод.

З огляду на зазначену специфіку науки та технології останню можна звести до двох знаннєвих тез. По-перше, технологія стосується не лише техніки у вузькому значенні; вона відзначається більш широким діапазоном докладань, насамперед до виробництва продукту, котрий у свою чергу має відношення до людини. Така характеристика технології стосується так званих високих технологій. По-друге, самі технології нині принципово неможливі без використання науки. У свою чергу без технології (приміром, комп'ютерної) нині неможливо уявити результативний розвиток самої науки.

Сучасне епістемологічне розуміння співвідношення науки та технологій ґрунтується зокрема також на тезі про те, що роль технологій пов'язується з певним підпорядкуванням інструментальним вимогам науки. Технологія займає нині провідне місце у створенні нового знання і відтак є важливою умовою прогресу науки і можливостей наукового знання.

Дійсно, наукова діяльність не здійснюється без участі якого-небудь методу та інших засобів (приладів, інструментів). Науковий метод є внутрішньо властивим науці. Структуру наукового методу утворює також інструментально-алгоритмічний компонент, в якому відображаються усталеність, послідовність дій, що виконуються для досягнення об'єктивного знання.

Наведене зіставлення наукової та технологічної діяльності ще більшою мірою переконує у їх принциповій раціональності. Проте раціональність наукової та технологічної діяльності не є тотожною. Так, ця відмінність особливо виявляється у порівнянні технології із сучасними абстрактно-теоретичними галузями науки.

Зрештою можна стверджувати, що сучасне технологічне знання набуває все більш рис і ознак, котрі є свідченням його зближення з науковим знанням.

И. В. Владленова, д-р филос. наук, проф., НТУ "ХПИ", Харьков
vladlenova@email.ua

ФИЛОСОФСКИЕ ПРОБЛЕМЫ НАНОТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

В современной науке происходят новые радикальные изменения. Они характеризуются новым осмыслением структуры физической реальности, презентацией парадигмальных изменений в основаниях науки. Развитие нанотехнологий приводит к новой нанотехнологической революции, требующей значительного пересмотра ценностей. Происходит лавинообразное увеличение знания, которое стимулирует развитие новых видов производства, высоких технологий. Под высокими технологиями понимаются наиболее новые, прогрессивные технологии современности. Как правило, к высоким технологиям относятся альтернативная энергетика, генная инженерия, нанотехнологии и т. д. Нанотехнологии – это надотраслевой фундамент для развития отраслей новой наукоемкой экономики современного общества. Основная черта нанотехнологий – это их наддисциплинарность. В отличие от других научных революций нанотехнологическая революция развивается на основе синтеза и взаимного обогащения различных технологий, что вызывает к жизни множество новых открытий и концепций [Nanoscience and Nanotechnology for Chemical and Biological Defense (Acs Symposium Series) / R. Nagarajan, W. Zukas, T. Alan Hatton et. al. – Oxford : Oxford University Press, 2010. – P. 3]. Безусловно, как и всякая другая, нанотехнологическая революция – процесс весьма длительный, а смена одних технологий

более современными, инновационными займет десятилетия. Принципиальная особенность нанотехнологической революции состоит в том, что в ее ходе происходит смена стратегии развития науки. До этого времени наука двигалась в сторону миниатюризации создаваемых предметов: от большого к малому. Сейчас наоборот, происходит обратный процесс, начинающийся с уровня атомов, и позволяющий из них, как из кубиков, создавать нужные материалы и системы с заданными свойствами. Безусловно, влияние новых технологий на образ жизни и культуру очень велико и порождает целый ряд этических, экономических, правовых и социальных проблем. Поэтому необходимо иметь полное представление о внедряемых технологиях, чтобы иметь возможность анализировать весь комплекс процессов, которые может запустить их предполагаемое применение. Такое понимание проблемы позволит извлечь максимальную выгоду из использования нанотехнологий, избежать принятия поспешных решений, негативных последствий предпринятых шагов.

Безусловно, при внедрении нанотехнологий необходимо учитывать "культурологический фильтр", то есть культурные, политические и социальные особенности данного общества, при совместимости с которыми нанотехнологии внедряются быстро, а при несовместимости – медленно или вообще не внедряются (речь идет о безопасности инноваций и социальной необходимости их внедрения). Следует также отметить огромную роль нанотехнологий в развитии информационных систем, что приведет к многократному повышению производительности систем передачи, обработки и хранения информации, созданию новых архитектур высокопроизводительных устройств с приближением возможностей вычислительных систем к свойствам объектов живой природы с элементами интеллекта.

Возможно, нанотехнологии смогут решить и энергетические проблемы человечества. В энергетике наноматериалы могут использоваться для совершенствования технологии создания топливных и конструктивных элементов, повышения эффективности существующего оборудования и развития альтернативной энергетики (адсорбция и хранение водорода на основе углеродных наноструктур, увеличение в несколько раз эффективности солнечных батарей на основе процессов накопления и энергопереноса в неорганических и органических материалах с нанослоевой и кластерно-фрактальной структурой, разработка электродов с развитой поверхностью для водородной энергетики на основе трековых мембран) [Durbin P. T. *Philosophy and Technology* / Paul T. Durbin // *Boston Studies in the Philosophy and History of Science*. – Springer, 2013. – 344 p.].

Таким образом, развитие науки о нанотехнологиях обещает большие возможности для применения в разработке новых материалов, появлении новых компьютеров, а также использование достижений во всех областях человеческой деятельности. Существуют также долгосрочные исследования и разработки, которые в будущем должны привести к значительным открытиям в различных областях науки. Можно вы-

делить приоритетные направления, которые сегодня наиболее активно развиваются. Это, прежде всего, исследования, направленные на получение наноматериалов; нанобиотехнология; программное обеспечение; нанофотоника; наноэлектроника; наноприборостроение. Наиболее многообещающими могут быть исследования области нанобиотехнологий, наноэлектроники, создании новых материалов. Нанотехнологии обещают значительный прогресс в фармацевтике и медицине. Безусловно, дальнейшее развитие нанонауки спровоцирует формирование новых научных областей знания. Однако существуют и объективные трудности широкого распространения использования нанотехнологий, связанные с общественным мнением, этическими и другими социальными аспектами.

Социокультурное значение высоких технологий связано, не в последнюю очередь, с переосмыслением ценностей и мировоззренческих установок. В будущем возрастет именно ценностный аспект влияния нанотехнологий на миропонимание человека, что, возможно, приведет к трансформации представлений о смысле жизни, целях человека, что актуализируется в антропологической проблематике. Не в последнюю очередь, это будет связано с увеличением продолжительности жизни человека и проблем с перестройкой человеческого тела с целью улучшения его физических и умственных способностей. Однако, как показывает практика, уход от принципа увэй (принцип невмешательства в даосизме, следование естественного хода вещей) всегда приводит к катастрофическим последствиям. Вот почему важно проводить футуристические построения, основанные на всестороннем понимании воздействия нанотехнологий на общество.

Можно выделить также следующие возможные перемены нанотехнологического общества. Способность информации выступать в качестве стратегического ресурса будет возрастать благодаря развитию нанотехнологических устройств, квантового компьютера, даст свои плоды нанооптика и наноэлектроника. Возможно, что больше не будет доступности и открытости информации в связи с большими рисками использования нанотехнологий в корыстных целях (например, на пользу терроризма). Не совсем ясно, какие социальные группы будут обладать приоритетным правом в овладении достижениями нанотехнологий. Велика вероятность, что нанотехнической революцией будет двигать погоня за прибылью, а не потребность в развитии человечества.

А. А. Головки, студ., ДНУ ім. О. Гончара, Дніпропетровськ
a_golovko@i.ua

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ФІЛОСОФІЇ НА ОСНОВІ ПОГЛЯДІВ ЯНА БОГОСТА

На даний момент існує багато абсолютно різних тлумачень терміну "філософія". Тож відповідно, що ні одне з цих тлумачень не може бути вичерпним. У певній мірі, кожне з цих потенціальних тлумачень є трюїз-

мом, адже не має достатньо умов, щоб бути істинним. Філософія – це особлива форма знань, але чому вона є особливою? Одною з відповідей, можливо, є особливості організації цих знань. Знання завжди є знанням про щось. В даному випадку розуміється вся інформація, яку можна обробити будь-яким методологічним апаратом, який зазвичай прийнято співвідносити з філософським: герменевтичним, епістемологічним, історико-філософським і таке інше. Але тоді виникає певна складність, адже множина філософських знань починає розподілятися на підмножини – філософську антропологію, філософію мови, герменевтику і т. д. Але якщо дати визначення кожній з цих галузей, ми не обов'язково отримаємо саме те, чого прагнули – визначення філософії. У той же час, всі ці галузі використовують науковий апарат, але не є науками у звичайному сенсі, адже ні одна з них не може бути спростованою.

Але одним з рішень подібних проблем є гіпотеза, яку висунув західний філософ Ян Богост у своїй книзі "Підхід до критики відеоігр". Не дивлячись на те, що його робота загалом присвячена відеоіграм, її ключовою теорією виступає гіпотеза "одиничних операцій". Під цим філософ розуміє спосіб смислорозуміння, який передбачає одиничні та окремі дії над детермінованими прогресивними системами. Такі операції є інтерпретаціями рядів самостійних і самотутніх значень. Це протиставляється системним операціям, які означають інтерпретацію єдиної лідируючої теорії (щось схоже на парадигмальний підхід Томаса Куна). Одиничні операції є процедурними, а системні – наративними. Їх різниця полягає у тому, що перші встановлюють значення з відносин своїх компонентів, у той час як другі регулюють значення для своїх компонентів.

Богост обрав термін "одиниця" через те, що це не викликає асоціацій ні з одною галуззю знань. Під одиницею вчений розуміє певний матеріальний елемент, річ – будь-що, що може бути частиною системи, і в певному сенсі є окремою системою. Тому одиницею може виступати не тільки суб'єкт досвіду, але й емоція, символ, абстрактна ідея. Головне – це статус речі як дискретного елемента. Саме через це ніщо не заважає вважати за одиницю те, що було системою раніше. Тож системні операції впорядковують структури, які спрямовані на розгляд речі, феномена або стану як єдиного цілого. Прикладом такої операції може вважатися структуралістський метод. Все, що характеризує дані операції – стабільність, лінійність, універсалізм і сталість. Богост усвідомив за Гайдеггером надає негативний відтінок таким системам, порівнюючи їх з "поставом" – упорядкуванням потенціалу структур тільки для того, щоб зберегти їх енергію для майбутнього використання. Але ми можемо досліджувати такі системи, використовуючи їх можливості замість обмежень. Це досягається шляхом виявлення усіх можливих шляхів зміни елементів таких систем. Богост використовує визначення "операції" з системного аналізу, де це означає базовий процес трансформації введеної інформації для подальшого використання. Одиничні операції представляють творчість, побудову відносин між речами, це відносини самі по собі. Це від-

хід від простого статичного впорядковування. Прототипом даної ідеї є концепт Алена Бадью "рахування як одне". Сутність його полягає у тому, що будь-яку множину можна зробити одиницею, одним. Але у той же час кожну одиницю можна розкласти на множину. За Бадью, існувати – це значить бути елементом чогось. Це породжує теорію "ситуації" – безкінечної множини, за якої можливе існування речей. Буття речі – це належність до даної множини, яка організована у особливому порядку. Таким чином, ситуація також може вважатися одним, тобто бути одиницею, а це значить, що до ситуації можна застосувати одиничну операцію. Сама ця операція і є рахуванням як одне.

З вищесказаного можна зробити висновок, що саму філософію можна представити у вигляді такої одиничної системи, де між усіма одиницями-елементами з'являється зв'язок, онтологія (у комп'ютерних науках це означає ієрархічну систему, яка складається з файлів і відносин між ними). Філософія поєднає в собі всі свої підмножини і використовує знання не заради підпорядкування його для своєї парадигми, а задля побудови і дослідження взаємозв'язків між окремими одиницями – речами і ідеями, у філософії присутня певна процедурність, у той час як у науці все ще зразком є статичне впорядковування, яке віддаляється від людського досвіду.

О. Е. Гончарова, канд. техн. наук, доц., ОНПУ, Одесса
goncharova.olga_@mail.ru

ПОСТАВТОМОБИЛЬ ДЛЯ ПОСТЧЕЛОВЕКА

Количество дорожно-транспортных происшествий ОДНОЗНАЧНО определяется количеством автомобилей! С увеличением количества автомобилей жизненно необходимы новые методологии исследования сложных саморазвивающихся систем, гарантирующие безопасность всех ее элементов.

Ведущий специалист в области исследований сложных систем, теории самоорганизации, теории хаоса и искусственного интеллекта зрения Клаус Майнцер подчеркивает, что методология сложных систем применима к системам различной природы, так как это "междисциплинарная методология для объяснения возрастающей сложности и дифференциации форм посредством фазовых переходов". Понимая закономерности сборки эволюционного целого из частей, закономерности нелинейного синтеза, можно выбирать и конструировать систему с желаемыми ее свойствами как целого, предвидеть то, что не поддается предвидению, по крайней мере, в инженерной практике. "В инженерных науках мы должны стремиться к построению самоорганизующихся систем с *контролируемой эмерджентностью (controlled emergence)* новых подходящих свойств. Обнаруживая глобальные тренды и параметры порядка сложной динамики, мы имеем шанс воплотить в жизнь благоп-

приятные тенденции. Кооперируя в сложных системах, мы можем добиться гораздо большего прогресса в выборе наших следующих шагов. *Кооперация в сложных системах* способствует принятию решений и действиям для обеспечения устойчивого будущего сложного мира" [Imada T. Self-Organization and Society. – Tokyo, 2005; Mainzer K. Thinking in Complexity // The Computational Dynamics of Matter, Mind, And Mankind. – 5th ed. – New York, 2007].

По словам Эрвина Ласло, проблему, порожденную общепринятым способом мышления (недальновидным механистичным и манипулятивным), невозможно решить, используя тот же способ мышления. Нужны принципиально новые методологи исследования безопасных и экологически чистых поставомобильных систем [Кінгслі Д., Аррі Дж. Після автотомобілізму. – К. : Темпора, 2010. – С. 74]. Термин "поставомобильная система" введен английскими авторами, которые считают, что существующая сложная автомобильная система находится в положении "самоорганизованной критичности" и поведение ее отдельных элементов в точке экстремума является *ключевым* для возможных трансформаций в будущем. Традиционная автомобильная система развивается в сторону автоматизации от системы [В–А–С] к системе [А–С], исключая человека в надежде таким образом "ликвидировать" человеческий фактор, который является основной причиной ДТП (принятые обозначения: В – водитель, А – автомобиль, С – окружающая среда). При этом возрастает "жесткость" среды и вместе с этим увеличивается и разрушительное действие на человека и Природу. Предлагается исследовать и воплотить в жизнь благоприятные тенденции возможных *качественных и гармоничных* трансформаций автомобильной системы в безопасную для человека и экологически чистую для Природы поставомобильную систему.

Так какими же отличительными чертами должны обладать постчеловек и поставомобиль, чтобы **гарантировать** безопасность?

Американский экономист родом из Ливана Нассим Талеб в уникальной книге "Антихрупкость" продолжает развивать идею, начатую в его бестселлере "Черный лебедь", и формулирует правила, способные не только помочь выжить в случае возникновения непредвиденных и опасных ситуаций, но даже извлечь из них выгоду. По этой теории, писатель разделяет события на две части: легко предсказуемые он называет "белыми лебедями", а те, которые невозможно или очень сложно предугадать, – "черными".

"То, что неуязвимо или эластично, под воздействием переменчивости и беспорядка останется лишь невредимым, в то время как то, что антихрупко, станет в итоге лучше.

... В искусственных сложных системах развитие часто ступенчато и определяется неуправляемыми цепными реакциями, которые уменьшают, а то и вовсе исключают предсказуемость и порождают нестандартные события. Современный мир аккумулирует технические знания, однако будущее при этом парадоксальным образом делается все менее пре-

дсказуемым. Роль Черных лебедей возрастает по причинам, которые связаны с распространением всего искусственного, уходом от традиционных и естественных моделей и потерей неуязвимости ввиду усложнения любых конструкций. Более того, мы становимся жертвами нового недуга, называемого в этой книге *неоманией*, который заставляет нас создавать уязвимые в отношении Черных лебедей системы; этот процесс мы называем «прогрессом»" [*Нассим Николас Талеб. Антихрупкость. Как извлечь выгоду из хаоса. – М. : КоЛибри ; Азбука-Аттикус, 2014. – С. 25*].

В мире, где царит неопределенность и хаос, определяющим свойством поставтомобиля и постчеловека должна стать антихрупкость. Что значит быть антихрупким? Это значит уметь при столкновениях со случайностями не просто оставаться невредимым, но и совершенствоваться, развиваться. Величайший актив нашей естественной природы – антихрупкость – позволяет использовать преимущества позитивной стороны неопределенности и одновременно избежать серьезного вреда от ее негативной стороны. Осознав это чудесное свойство, постчеловек будет действовать так, чтобы непредсказуемая неопределенность помогла ему не просто выжить, но и совершенствоваться.

Суть идеи воспитания в постчеловеке "антихрупкости" заключается в следующем:

1. Постоянно держать себя в тонусе, чтобы на момент катастрофы суметь быстро и эффективно отреагировать. Этакое привыкание к возможным тяготам: если периодически принимать маленькую дозу яда, организм выработает к нему иммунитет.

2. Приоритетным должна быть глобальная мысль о выживании. В первую очередь важна забота о существенном, а мелкое устроится само собой.

3. Осознать и принять целостность человека, позволять сосуществование в одном человеке полярных эмоций. Что-то вроде контролируемого безумия.

Секрет процветания в неопределенном мире – быть антихрупким (без вариантов!).

О. И. Елхова, докт. филос. наук, проф., БашГУ, Уфа, Россия
oxana-elkhova@yandex.ru

ЧЕЛОВЕК В ВИРТУАЛЬНОЙ СРЕДЕ

Развитие науки и техники и их возрастающее влияние на жизнедеятельность людей заставляют рассмотреть проблемы бытия человека в мире, познания им этого мира в ином ракурсе. Современные устройства, начиная от мобильных телефонов и планшетных компьютеров, заканчивая последними разработками в области виртуальной реальности, ориентированы на принцип ФОПИ (физические основы получения информации). Парадоксальным является тот факт, что проблемы фи-

зических основ получения информации, эффект присутствия человека в виртуальных средах (среда, создающая такой эффект, называется иммерсивной) обсуждаются больше специалистами в сфере компьютерных технологий, чем философами. Мы полагаем, что должен быть подход к изучению виртуального мира, основанный на "присутствии", система понятий которого ориентирована на непосредственную перцептивную представленность явлений искусственного мира человеку в опыте. В трудах Х. У. Гумбрехта мы находим точку зрения, которая в некоторой степени совпадает с нашей. Мы хотели бы акцентировать внимание на его работе "Производство присутствия: Чего не может передать значение". Основная идея книги направлена против оставления и забвения перцептивных факторов в познании мира. Широко утвердившаяся европейская философская традиция "значения", обусловленная картезианским *cogito*, старается объяснить и истолковать мир по преимуществу путем извлечения глубинных смысловых структур реальности. Х. У. Гумбрехт "присутствие" связывает в большей степени с пространственными характеристиками. Понятием "присутствие" (*presence*) им обозначается пространственное отношение человека к миру и его предметам. Х. У. Гумбрехт подчеркивает важность того, что, с одной стороны, присутствующую вещь можно потрогать руками, с другой стороны, вещь может оказать непосредственное воздействие на тело и чувства человека [Гумбрехт Х. У. Производство присутствия: Чего не может передать значение. – М. : Новое литературное обозрение, 2006. – 184 с.].

Заметим: разница в способах описания мира очевидна. В первом подходе человек занимает эксцентрическое положение относительно мира, который противостоит ему. В другом подходе человек рассматривается как часть мира, которой свойственно пространственное и временное бытие-в-мире. Окружающий мир в подходе "значения" наделен смыслом, которым его наделяет субъект в процессе истолкования, а вещь перестает быть предметом внимания после того, как найден "лежащий под ней смысл". В подходе "присутствия" подчеркивается, что вещественный мир обладает еще и тем, что не имеет концептуального характера, не требует своего толкования как значения. "Присутствие" трактуется как то, что находится по ту сторону значения, и при таком отношении интерес не утрачивается ни к одной из сторон вещи даже после того, как мы завладели смыслом

Понятие "виртуальная реальность" определяется нами как создаваемое впечатление человека о пребывании в искусственно созданном мире. Человек играет в существовании виртуальной реальности ключевую роль, поэтому онтология виртуальной реальности является антропоцентричной по своей сути. Подчеркивается, что виртуальная реальность не принадлежит всецело ни сфере субъективной реальности, ни сфере объективной реальности, поскольку является порождением взаимодействия субъективных и объективных составляющих и формируется как про-

цессуальное взаимодействие между человеком и некоторой искусственно созданный техническими средствами окружающей его средой.

Виртуализация, т. е. возникновение и существование виртуальной реальности, представляет собой процесс замещения реальности ее симуляционным образом, смоделированным современными техническими средствами. События виртуальной реальности возникают и удерживаются в зоне диалога, в пространстве "между", всецело не принадлежат ни той, ни другой стороне. В результате диалога вырабатывается интерсубъективный смысл виртуального события, зависящий от личностных качеств человека, который обладает своими собственными, только ему "видимыми" гранями смысла. Нами осуществлена концептуализация онтологического содержания виртуальной реальности, в которой она предстает как целостное образование, нерасторжимое единство объективного, субъективного и трансцендентного (ОСТ-концепция виртуальной реальности) [Елхова О. И. Онтология виртуальной реальности : монография. – Уфа : РИЦ БашГУ, 2011. – 228 с.; Елхова О. И. Онтологическое содержание виртуальной реальности : дисс. ... д-ра филос. наук. – Уфа, 2011. – 330 с.].

Если, имея дело с реальным миром, мы употребляем термин присутствие, то на наш взгляд, говоря о виртуальном мире и пребывании человека в нем, правильнее было бы, на наш взгляд, использовать термин "иллюзия присутствия" (illusion of presence). Виртуальная реальность не может быть зафиксирована в чистом виде, она может быть обнаружена только там, где свершается самораскрытие бытия существу, т. е. в экзистенции. Присутствие в виртуальной реальности (иллюзия присутствия) фиксирует нахождение человека в искусственно-созданной среде. Несмотря на кажущуюся терминологическую простоту, представляет собой сложное понятие. Поскольку процесс погружения в виртуальную среду носит субъективный характер описать его достаточно трудно. Можно выделить такие базовые составляющие иллюзии присутствия в виртуальной реальности, как "погруженность" (immersion), "вовлеченность" (involvement) и "интерактивность" (interactivity). Социальные аспекты присутствия отражают коммуникативную насыщенность виртуальной среды. Немаловажным для эффективного погружения в виртуальную среду для пользователя является сам факт присутствия "Другого" в виртуальной среде, а также возможность диалога с ним. Осознание того, что в виртуальную среду погружено множество людей, является для пользователя дополнительным свидетельством "реальности" искусственной среды и обеспечивает высокий индекс виртуальности с иллюзией присутствия в ней.

В заключение отметим, что каждое явление состоит из двух слоев: поверхностного, доступного толкованию, и глубинного, остающегося по ту сторону значения. Толкование не должно быть онтологически единственным способом познания и объяснения мира. Необходима разрабо-

тка категорій, які хоч як-то улашували б феномени присутності як в реальному, так і в віртуальному світі, замість того, щоб просто пренебегати цю сторону справи. Наділяючи деяке явище тільки значенням, ми формують представлення про нього і неминуче ослабляємо вплив, який воно могло б мати на наше тіло і відповідальність, в той час як застосування підходу "присутності" здатно розкрити віртуальний світ в його повноті і багатогранності.

М. Д. Карпілянська, студ., політико-правовий коледж "Алско", Київ
karpilyanskaya_mariya@mail.ru

ЕСТЕТИКА У ФІЛОСОФІЇ АРТУРА ШОПЕНГАУЕРА

На думку А. Шопенгауера, людиною керує її воля – "розум, позбавлений усіх своїх позитивних елементів" [Гілберт К., Кун Г. Історія естетики. – С. 488], ірраціональна, стихійна сила. Життя складають нерелізовані прагнення та відчуття невдоволеності. Проте, у кожного з нас є можливість на якийсь час вирватися з-під влади волі, забути про власне я, перетворитися на "чистий суб'єкт пізнання" [Шопенгауер А. Мир как воля и представление. – Кн. 3. – С. 49] і шлях до цього – естетичне споглядання.

Єдине пізнання, яке відтворює справжню сутність світу – це мистецтво. Об'єкти мистецького відтворення – Платонівські "ідеї", сутність окремих явищ з навколишнього світу. Лише через споглядання мистецтва людина здатна позбавитися гніту волі, забути про свої незадоволені прагнення, відкинути власне страждання Я і стати чистим відображенням об'єкту, тобто пізнати істинну сутність предметів.

За Шопенгауером, відчуття, котре ми переживаємо, споглядаючи мистецтво, буває прекрасним, або піднесеним. Прекрасне не потребує від нас зусиль для приборкання власної волі, воно зачаровує нас і переносить з підвладної волі свідомості у естетичне споглядання. "Коли ж ті самі предмети, образи котрих ваблять нас до чистого споглядання, знаходяться у ворожому ставленні до людської волі взагалі, протидіють їй, загрожують своєю непереборною перевагою, і якщо глядач тим не менш не звертає уваги на це вороже ставлення до його волі, а навпаки свідомо відвертається від нього, хоча сприймає і усвідомлює його – тоді його сповнює відчуття піднесеного" [Шопенгауер А. Мир как воля и представление. – Кн. 3. – С. 51]

Протилежністю ж до прекрасного є те, що на перший погляд таким не видається, а саме – привабливе. Те, що зводить чисте споглядання до спокуси волі, коли людина перестає бути суб'єктом пізнання, а перетворюється на суб'єкт залежний і нужденний.

У своїй роботі "Світ як воля і уявлення" філософ приділяє увагу кожному з видів мистецтва, розкриваючи різницю між комедією та трагедією

єю, описуючи переваги поезії над художнім мистецтвом. Особливу роль Шопенгауер відводить музиці, адже вона є не відбитком ідей, а відбитком самої волі.

На думку мислителя єдиними шляхами до пізнання є мистецтво та філософія, отже філософія і мистецтво не лише дотичні між собою, але і не можуть існувати окремо.

Р. Ю. Коперльос, асп., КНУТШ, Київ
salvatorelvira@mail.ru

СКЛАДНЕ ТА НЕЛІНІЙНЕ МИСЛЕННЯ В ПОСТНЕКЛАСИЧНІЙ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

Постнекласична наука та її тип раціональності будується на зміні образів досліджуваних об'єктівна переході до складноорганізованих людиновимірних, систем що саморегулюються та саморозвиваються. Такі системи представляють собою складний тип цілісності, її об'єкти розвиваються та в ході свого розвитку здійснюють перехід від одного виду саморегуляції (стійкого стану систем, що розвиваються) до іншого, – в сучасній науці цей перехід описується в межах концепцій динамічного хаосу. Такі складні системи характеризуються відкритістю, тобто здійснюють обмін енергією, інформацією тощо, з навколишнім середовищем. Наприклад, нано- та біотехнології, системи проєктування, людина, комп'ютерні мережі, соціальні об'єкти та багато інших.

Складність і характер об'єкта наукового пошуку (складні, відкриті системи, системи, що самоорганізуються і саморозвиваються), різноманіття змісту його суб'єктивної складової формують ситуацію конкуренції науково-дослідних програм, що розгортаються в міждисциплінарній і трансдисциплінарній сферах. Це простір мислення, котрий умовно можна виставити за межі дисциплінарних і попередніх загальнонаукових парадигм.

Саме мислення в процесі становлення нової парадигми називають складним. Таке мислення не вважає своїм завданням замінити передбачуване непередбачуваним, окреме не окремим, але є способом розгортання когнітивної діалогіки між передбачуваним та непередбачуваним, окремим та не окремим, логікою та металогікою. Тут, важливо зазначити, що складне мислення – це не заміна простоти складністю, здійснення неперервного діалогічного руху між простим та складним. Складне мислення охоплює в собі багато смислів, включаючи його цілісність, не лінійність, еволюційність, спонтанність, чутливість до інновацій (Е. Морен). Думка повинна відповідати складності та творчим можливостям світу, бути їм релевантною, саме тоді наше мислення і дія будуть ефективними. Але, в той же час слід пам'ятати, що головними характеристиками складних систем є холистичність, самоорганізація, емерджентні властивості та здатність до адаптації.

В цьому аспекті варто звернутися до ідей сучасної дослідниці І. С. Добронравової, котра дотримується думки та неодноразово наголошує, що

говорити про появу нового стилю наукового мислення можна лише тоді, коли розширення наукової картини світу на основі нових наукових результатів і категоріальне осмислення понятійних структур нових теорій стануть адекватними новому рівню наукового пізнання дійсності. Нелінійне мислення як новий стиль наукового мислення – явище, що формується, у самосвідомості вчених воно представлено несистематично, скоріше у вигляді ряду рис, виражених у формі заперечення стандартів класичної науки: нестійкість і нерівноважність розглянутих систем; незворотність процесів самоорганізації; порушення симетрії в унітарних калібрувальних теоріях і т. д. [Добронравова І. С. Синергетика: становлення нелінійного мислення. – Київ : Лыбидь, 1990. – 147 с.]. Однак філософське дослідження нелінійного мислення як нового стилю наукового мислення покликане не тільки прояснити його особливості та місце в сучасній методології науки.

Нелінійний підхід, котрий розглядає становлення нового складного цілого, дозволяє ввести параметр порядку систем, що самоорганізуються, описати їх процесуальну складність ітераційними формулами (іноді такі формули дуже прості, але нелінійні). Комп'ютери дають можливість розв'язувати такі нелінійні рівняння та симулювати процеси самоорганізації складних систем (це дозволяє стискати дані про складність, оскільки вона розглядається як процес становлення складної картини). На основі таких досліджень, Ірина Серафимівна описує дві позитивні характеристики складного мислення.

Перша – це потенціал збору та систематизації ідей, друга – відкритість, тут авторка має на увазі можливість додавати в таке мислення ще щось. За допомогою відкритості складного мислення передбачається прояснення філософських основ складного мислення як стилю мислення сучасної науки та практики. Таким чином, оскільки складність – це процес, тобто складна кооперативна поведінка елементів середовища, то вона має вивчатися особливим (власним) мисленням, – для цього в час нелінійної науки та нелінійного мислення і виникає складне мислення, яке допомагає людині чи науковцеві вивчати складні процеси світу та розглядати себе (людину) як певний прояв складності.

Отже, складне мислення є важливим чинником для розуміння складних систем, пояснення та опис нових наукових дисциплін та ідей, котрі формуються як в нелінійній науці, так і в традиційній (попередній, або лінійній). Саме завдяки такому мисленню ми і можемо пізнавати складність та її прояви, види (людна, суспільство, економіка та ін.).

А. А. Кравчук, канд. філос. наук, доц., КНУТШ, Київ
aak53@ukr.net

ПЕРСПЕКТИВИ ТЕОРЕТИЗАЦІЇ СУЧАСНОГО ГЕОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ

Однією з найбільш складних в методології наукового пізнання є проблема прискорення теоретизації науки. Пояснюється ця обставина як

достатньо високим ступенем абстрактності теоретичного знання, так і складною внутрішньою структурою, багатоманітними зв'язками і відношеннями з емпіричним знанням, тощо.

Стосовно різних областей природознавства, то процеси теоретизації в них протікають нерівномірно. Геологія у своєму розвитку значно відстає від біології, географії, інших природничих наук. Тому переважна кількість теоретичних геологічних побудов ще надто далека від ідеалу теорії більш розвинутих галузей природознавства, а характер і направленість процесу теоретичного розвитку геології, шляхи і методи побудови її власних теорій досліджені ще недостатньо. Ось чому надзвичайно актуальним є логіко-методологічний аналіз цього процесу і виявлення основних тенденцій його розвитку.

В сучасній геології, завдяки інтенсивному впровадженню нових методів і потужної техніки дослідження відбувається бурхливий процес накопичення фактів у всіх галузях геології, має місце обґрунтування теоретичних ідей, які здатні прокласти нові шляхи для геологічної думки. Всупереч усталеним стереотипам в геології фактично створювалася надзвичайно велика кількість конструкцій, які класифікувалися як теоретичні.

Інтерес до теоретичних питань геології не випадковий. Він викликаний як внутрішньою логікою розвитку науки, збільшенням в ній ролі теоретичних розділів, так і необхідністю більш глибокого і повного вивчення природних об'єктів і процесів, зокрема, розвитку і розширення мінерально-сировинної бази України, пошуку нових багатств її надр. Враховуючи це, особливої уваги і актуальності набуває розширення науково-дослідних робіт, узагальнення всього накопиченого геологічного матеріалу, розгляду його через призму ідеалів і норм сучасної теоретичної науки.

Проблема теоретизації геології в принципі не є новою. Досить послатися на тривалий досвід теоретизації хімії і фізики і на порівняно недавні успіхи в цьому плані, досягнуті біологією і географією. Цей досвід зараз використовується геологією, але недостатньо. Більш кардинальним є шлях, заснований на очевидній схожості структури знання і логічних принципів його побудови в самих різних науках, і, зокрема, на тому, що визначальною формою логічної організації знання є наукові теорії. З цього витікає, що проблема теоретизації геології може розглядатися і вирішуватися як загальна проблема теорії пізнання. Це дозволить сформулювати загальні вимоги до геологічних теоретичних конструкцій і до всієї теоретичної геології. При цьому, звичайно, має бути врахована, насамперед, пізнавальна специфіка самої геології і окремих її галузей, особливості геологічних об'єктів, цілей, методів, накопиченого в цій науці знання.

Варто зауважити, що ще зовсім недавно переважаючою була ідея розвитку теоретичної геології за зразком теоретичної фізики, причому навіть не стільки за дійсним зразком, скільки за уявленням ряду методологів геологічної науки.

Але якщо для сучасної фізики процес теоретизації полягає у все більш глибокій математизації, то для сучасної геології теоретизація заключається-

ся у необхідності створення фундаментальних теорій, здатних синтезувати багатоманіття явищ, які пояснюють поки що на основі розрізнених принципів теорій, а також у вдосконаленні логічних засобів пізнання.

Аналізуючи процес визначення теоретичного статусу цілого ряду природничих наук: хімії, біології, географії, геології, тощо, підкреслимо, що розповсюджена "еталонізація" теоретичного знання конкретної галузі наукового знання виявляється хиткою методологічною основою самоусвідомлення науки. В геології це пояснюється тим, що різні галузі геологічної науки не об'єднані ні загальними ідеями, ні загальними задачами, ні, що саме головне, загальною теорією. Для подолання цього відставання, уявляється необхідним, попередньо уточнити поняття і сформулювати основні закони, принципи, правила в різних галузях геологічних знань, щоб потім теоретично пов'язати воєдино різні лінії дослідження.

Спроби вирішити питання про зміст, границі і методи теоретизації викликали широку дискусію. Спектр точок зору, які висловлюють дослідники є надзвичайно широким: найбільш скептично налаштовані з них не тільки заперечують існування у сучасній геології теоретичної бази, але ставлять під сумнів саму можливість її створення. Інші – настоюють на необхідності і можливості абстрактної аксіоматичної побудови теоретичних основ геології. Але при цьому відсутня одна думка про те, яким шляхом найбільш оптимально може розвиватися теоретична геологія.

Одним із найважливіших критеріїв оцінки геологічних теорій є практичне підтвердження, в першу чергу, результатами спостереження. Але ці дані не можуть бути єдиним критерієм верифікації, так як складають необхідну, але недостатню умову істинності. Цей критерій застосовується в основному до феноменологічних теорій.

Серед конкретних вимог до теоретичної геології називають, зокрема: 1) подати загальний формальний апарат, який дозволить будувати і описувати абстрактні моделі геологічних об'єктів дослідження, алгоритмічно вирішувати свої задачі; 2) створюватися на загальній для всієї геології мові, оперувати загальними принципами і засобами, які дозволяють вивчати геологічні об'єкти; 3) запропонувати способи вибору різних стратегій і тактик теоретичного дослідження в загальних і окремих розділах геології; 4) дати загальну основу для порівняння, оцінки і оптимізації розвитку різних теорій (загальних і окремих), моделей, постановок, задач, тощо.

Отже, наведена програма, хоча і неповна, а, можливо, і недосконала, все ж дає конкретні рекомендації по створенню основ теоретичної геології, **вказує** шляхи її розробки.

Теоретизація геології може відбуватися декількома шляхами. Для сучасної науки однією із характеристик є формулювання теорії, яка об'єднує факти, які пояснювалися раніше на основі різноманітних, не зв'язаних між собою теорій, тобто у вигляді систематизації теорій, основою якої є принципово новий засіб опису об'єктів науки. Суть цього підходу полягає у висуненні деяких, дуже загальних принципів і в побудові

на їх основі системи теоретичних положень, які описують факти спостереження уже не тільки тому, що вони є базисом теоретичної системи, але і як наслідок її.

Недосконалість сучасної форми теоретизації геологічного знання обумовлена змістовним протиріччям в підвалинах та атрибутивних основах геологічного пізнання. Зміст цього протиріччя та сутність його полягає у тому, що формалізація і математизація понятійно-категоріального апарату геології не має єдиного методологічного базису, а тому багаторічні намагання аксіоматизації геологічної науки не досягають своєї мети, це з одного боку. З іншого – прагнення до впорядкування геологічних визначень і термінів закономірно переростає в більш складну і загальну проблему, яка по суті своїй є епістемологічною, філософською і її зміст полягає у побудові єдиної теоретичної геологічної мови.

З точки зору сучасних норм логіки і методології науки деякі форми знання, що традиційно іменовані в сучасній геології теоріями, зокрема геосинклинальна теорія, такими не визнаються. Більш адекватним визначенням існуючих в геології форм організації знання є поняття "вчення" ("теоретичне вчення").

Гносеологічне пояснення відсутності в сучасній геології строгої форми наукової теорії слід шукати в недотриманні основних методологічних принципів при модельній інтерпретації геологічних фактів і їх систематизації в рамках тієї чи іншої геологічної дисципліни. Недотримання цих принципів є гносеологічним наслідком суперечливого тлумачення об'єкту і предмету геології як теоретичної науки.

Створення теорії в геології вимагає вирішення ряду взаємозв'язаних задач, серед яких особливо відзначимо наступні: формулювання однозначних геологічних понять, розробки відповідної термінології та символіки, створення математично-строгих класифікаційних побудов, тощо. Тільки після цього можуть бути створені формальні правила, які дозволять однозначно і об'єктивно описати геологічні об'єкти і явища, виробити алгоритми для їх кібернетичної обробки.

А. Ф. Кудряшев, проф., БашГУ, Уфа, Россия
philozof@mail.ru

О НЕДИНАМИЧЕСКОМ ХАРАКТЕРЕ ЭВОЛЮЦИИ

Обсуждение различных аспектов, свойственных целенаправленным процессам, не всегда должно причисляться к телеологической тематике. В телеологии речь идет о целесообразности, а не о целенаправленности, и в этом вся разница. Цель в своем современном понятийном содержании сохраняет одно из исходных значений – конечный результат изменений. В пояснениях относительно понятия цели обычно указывается на преднамеренность результата [см., например, короткую, но весьма насыщенную историко-философским материалом статью: Доб-

рохотов А. Л. Цель [Электронный ресурс] // Новая философская энциклопедия / Ин-т философии РАН ; Нац. обществ.-науч. фонд; – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Мысль, 2010. – Режим доступа : <http://iph.ras.ru/elib/3339.html>]. Тем самым, искомый результат изменений одновременно предстает результатом целеполагания. Однако далеко не всегда целеполагание осуществляет сам субъект производимых им изменений, и далеко не всегда изменения производятся с заранее обдуманной целью. В первом случае, цель может быть навязана извне, во втором случае, у субъекта может быть определенное желание, не подкрепленное никаким предварительным расчетом, обеспечивающим достижение цели. Так действуют надеющиеся на свою удачу аферисты, а также люди, коих в России, как известно, избыток, поступающие "на авось". На мой взгляд, в распространенных телеологических концепциях превалирует динамическое (в отличие от статистического) представление о влиянии целевой причины (термин Аристотелевой философии), нуждающееся в существенных уточнениях, а как единственно верное учение о цели – в кардинальном пересмотре. Аргументацию для критики, т. е. для установления границ такой точки зрения, следует искать не только во взглядах, развивавшихся учеными в разное время в науке и философии, но и в сопоставлении концептуально выведенных следствий с фактическими данными целеполагания.

Препятствий для того, чтобы признать абсолютную истинность указанной концепции, существует значительное множество. **Во-первых**, подчеркнем отмеченную выше возможность несовпадения субъекта деятельности и субъекта целеполагания. Конечно, прежде всего, подразумевается проблематичное существование высшей духовной инстанции, направляющей усилия субъекта деятельности в определенную сторону. Тут пригодны ссылки с соответствующей интерпретацией на: регуляцию пробуждением стыда; "внутренний голос", дающий нужные советы в нужное время; действие рефлексии и самокритики и пр. Вместе с тем, такая возможность предстает и как значительно более прозаическая, чем апелляция к высшей субстанции. Например, в отдельных функционально организованных социальных иерархиях нижние этажи имеют свой уровень допуска в целевые программы всей иерархической целостности, уступающий уровню компетентности на ее более высоких этажах. **Во-вторых**, цель и достигнутый в действительности результат нередко расходятся, что объясняется вмешательством непредвиденных случайностей или ошибками в расчетах при целеполагании. Кроме того, на конечную цель и окончательный результат не могут не влиять достигаемые промежуточные результаты, так что субъект целеполагания, имея обратную связь, может постоянно корректировать первоначальные цели, делая их все более практичными. Сказанное свидетельствует о неоднозначности целеполагания и появления вместо жестко фиксированной цели, имеющей одно единственное значение, цели переменной с меняющимися значения-

ми, совокупность которых образует соответствующее множество. **В-третьих**, иного типа неоднозначность целеполагания обнаруживается в ряде случаев коллективного субъекта, производящего целенаправленную деятельность и одновременно занимающегося целеполаганием. Малейшие свободы относительно постановки индивидуальных целей делают цель коллективных действий весьма сложным образованием, а саму деятельность всего коллектива способны превратить в многоцелевой процесс. **В-четвертых**, как известно из неравновесной термодинамики и синергетики, любая открытая система в своем развитии время от времени попадает в так называемые точки бифуркации, характеризующиеся неопределенностью и непредсказуемостью поведения в результате последующей смены режима изменений. Поэтому пытаться предвидеть далекое во времени финальное состояние объекта изменений – задача со многими неизвестными.

Эволюцию я отношу к таким направленным изменениям, в которых, во-первых, чрезвычайно существенную роль играют перемена качества и необратимость, а во-вторых, сам по себе конечный результат эволюции для субъекта эволюционных изменений остается скрытым [см.: *Кудряшев А. Ф.* Развитие, эволюция, коэволюция: соотношение понятий // *Вестн. Башкир. ун-та.* – 2012. – Т. 17, № 1. Спец. вып. – С. 640–644]. При всем при том, эволюция приводит к определенным результатам. Рассматривать их как итоговое завершение эволюционного пути развития – значит нарушать принципы глобальной эволюционной парадигмы, утверждающие необходимость и всеобщность эволюции. Применительно к миру, получается, что если есть цель как преднамеренное окончание его эволюции, то не мы ее ставим: хотя мы являемся одними из субъектов эволюционных изменений, но не являемся субъектами целеполагания. Если есть результат эволюционного развития, то он не замыкает целостность мира, поскольку не должен быть окончательным: эволюция будет продолжаться. Но это означает также, что глобально эволюционирующий мир, как незавершаемая целостность, все продолжает и продолжает "выстраиваться", "вытягиваясь" во времени (или вдоль времени). И тут нам не дано увидеть "последнюю" линию горизонта, так как она непрерывно отодвигается от нас и не может остановиться, а мы не можем к ней приблизиться.

Тем самым, мы имеем и субъективную причину, ограничивающую познавательный потенциал у субъекта эволюционных изменений, заключающуюся в недостаточном уровне его компетентности, и объективную причину того же самого, состоящую в "стремлении" эволюции всегда быть продолженной и постоянно отодвигающей свой конечный результат в будущее. Полагаю, что противоречие между направленностью на конечный результат и принципиальная незавершаемость эволюции свойственна не самой эволюции, как таковой, а методологии глобального эволюционизма, ограниченной в своих реальных приложениях, несмотря на претензию на универсальность.

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ СФЕРИ НАЛЕЖНОГО У ЕТИЦІ ВЧЕНИХ Р. МЕРТОНА

Актуальність теми етики вчених зумовлена тим, що у XX ст. відбувся перехід до постнекласичного типу наукової раціональності, який враховує зв'язок знання про об'єкт з ціннісними та цільовими структурами діяльності науковців, тобто, додається психологічний, етичний, культурний контексти, а це суттєво розширює коло проблем епістемології та філософії науки. Непересічного значення набувають проблеми інтелектуального спілкування всередині наукового колективу, проблеми влади в науці, фактори збільшення/зменшення критицизму наукових колективів, конкуренція шкіл та теорій – усе це підводиться під предмет епістемології, як те, від чого залежить отримання істинного знання. Тобто, до кіл зацікавленості епістемологів XX ст. примішуються ірраціональні, логічно не виправдані елементи, пов'язані з соціумом, кінцевими результатами чи ціллю наукової діяльності, особистістю вченого, етичним навантаженням наукових досліджень.

Вагомий внесок у вивчення зазначених питань зробив американський соціолог Роберт К. Мертон (1910–2003). На переконання Р. Мертона, у суспільстві XX ст. зростало невдоволення наукою і негативне ставлення до неї як наслідок недовіри до результатів наукових досліджень, коли антипатія до технічних продуктів, таких як зброя, проектується на саму науку, вектор розвитку якої до того ж часто контролюється владними структурами. Повернення довіри до науки забезпечується, за Р. Мертоном, етичними настановами вчених – імперативами, які витікають із завданням науки – примноження достовірного знання.

Свою концепцію "етосу науки", вперше описану в статті "The normative structure of science" (1942), Р. Мертон формулював як емоційно насичений комплекс цінностей та норм, який приймається вченими. Ці норми отримують своє вираження в формі наказів, заборон, дозволів. "Етос науки" будується на основі чотирьох інституціональних імперативів – універсалізм (Universalism), комуналізм (Communalism), незацікавленість (Disinterestedness) та організований скептицизм (Organized Skepticism). Згодом, Р. Мертон додає ще дві норми: оригінальність (Originality) та скромність (Humility) (1957).

Концепція Р. Мертона отримала широке коло послідовників і критиків, останні наголошували на її "міфічності" та відірваності від реальної ситуації, закидаючи Р. Мертону небажання емпірично перевірити значення таких етичних настанов для вчених [*Демина Н. В.* Концепция этоса науки: Мертон и другие в поисках социальной геометрии норм // Социологический Журнал. – 2005. – № 4. – С. 22–32].

Мертонівське розуміння імперативів науковців включало питання практичної застосовності, проте, воно покладалося через проблему амбівалентності таких настанов, зумовлену тим, що вчений повинен бути, з одного боку, безпристрасним і підпорядковуватись вимогам "етосу науки", а з іншого, залишаючись людиною, привносити певний емоційний компонент [Мертон Р. К. Социальная теория и социальная структура. – М. : Хранитель, 2006. – С. 750–782].

Така амбівалентність сфери належного у науковій діяльності вченого, на переконання Р. Мертона, не перешкоджає розвитку наукового знання, а навпаки, стимулює цей процес [Мертон Р. К. Социальная теория и социальная структура. – М. : Хранитель, 2006. – С. 756–757].

Р. Мертон наголошує на проблемі соціологічної амбівалентності вчених, показуючи таким чином усвідомлення того, що приписи етичних імперативів є сферою належного, яка постійно знаходиться в динамічній боротьбі з анти-нормами.

В статті "The ambivalence of scientists" (1963) Р. Мертон детально описує динаміку чергування норм та анти-норм, головна ідея якої полягає у значенні функціональної напруги між цими полярними нормами.

Поведінка вченого не визначається цілковито деякою нормою з цілісної сукупності, адже науковець постійно вагається, тобто перебуває в напрузі, в стані вибору між полюсами нормативних протилежностей. [Мотрошилова Н. В. Создание Р. Мертоном классических парадигм социологии науки: взгляд из XXI века // Социология науки и технологий // Нестор-История. – 2010. – № 4. – С. 64].

Реальна діяльність вченого передбачає те, що норма діятиме на нього не безпосередньо, а через протиріччя, зіткнення нормативно-ціннісних орієнтацій та напружений вибір, який здійснює людина як особистість [Мотрошилова Н. В. Создание Р. Мертоном классических парадигм социологии науки: взгляд из XXI века // Социология науки и технологий // Нестор-История. – 2010. – № 4. – С. 64].

Така амбівалентність змушує науковців постійно контролювати і чітко зважувати як напрямки розвитку своїх досліджень, так і передбачати їхні наслідки, а, відповідно, і реакцію суспільства на наукові досягнення. Адже наука у XX ст. більше не є само цінною, а повинна обґрунтовуватись, зважаючи на негативні настрої у суспільстві, обмежуючи політичний вплив та передбачаючи соціальну корисність/шкідливість своїх результатів. Переоцінка підґрунтя наукової діяльності, за Р. Мертоном, засновується на головному завданні науки – примноженні достовірного знання, а амбівалентність імперативів вчених зберігає, з одного боку "чисту науковість" без домішки політики, а з іншого – забезпечує розуміння відповідальності вченого перед суспільством [Мертон Р. К. Социальная теория и социальная структура. – М. : Хранитель, 2006. – С. 770].

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ МОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЯХ

Сучасний розвиток лінгвістичних наук має виражений концептуальний характер і резонує з еволюцією філософії мови та інформатики.

Саме зрушення в уявленнях про природу феноменів мови дозволяє пов'язати разом перманентну гірлянду лінгвістичних концепцій, які відображають стрімке заглиблення (наближення) мови із структурами діяльності, з рівнями реальної соціалізації.

У розвитку лінгвофілософії значна роль належить концепції "мовної гри". Л. Вітгенштайн, створюючи концепцію "мовної гри", відкинув можливість зведення буденної мови до базового рівня, вираженого мовою логіки, а також піддавав сумніву тезу про неадекватність буденної мови для науки, тобто не погоджувався з тим, що штучно сконструйована мова науки описує факти в чітко визначений спосіб. Дослідник, вживаючи поняття "language-game" ("мовна гра"), прагнув наголосити на важливості правил в процесі творення ігор, але він не поділяв думки, що можливо уявити мову як числення правил значення.

"Мовна гра" – це особливий вид діяльності, спосіб життя, за допомогою якого відбувається опис властивостей навколишньої діяльності крізь призму множини речень. Кожне з цих речень може, щось стверджувати чи заперечувати, виражати необхідність вибору чи пошуку. Усвідомлення різноманіття всіх мовних ігор відбувається в певному середовищі, яке відповідає конкретним умовам.

Практичне значення всіх елементів інтелектуального інструментарію залежить не лише від форми суджень і умовиводів, але і від того, чи компетентна людина, котра їх висловлює, від умов, в яких висловлюється практичний силлогізм, від адресата цього міркування тощо. Усвідомлення цієї обставини визначило об'єкт логіко-прагматичного аналізу – мовленнєвий акт.

Мовленнєвий акт можна визначити як мінімальну одиницю мовної діяльності, висловлену деяким суб'єктом і осмислену іншим суб'єктом. Загалом приймається ідея Дж. Остіна, що ми спілкуємося не за допомогою речень, а мовленнєвих актів, оскільки впливаємо один на одного.

Одне із ключових положень теорії мовленнєвих актів полягає в тому, що мінімальною одиницею спілкування є не речення чи висловлення, а здійснення певного комунікативного акту. Кожне речення є засобом реалізації відповідного мовленнєвого акту, і співвідноситься з певною комунікативною інтенцією мовця. Кваліфікуючи мовленнєві акти як дії в контексті комунікативного наміру, британський учений відкриває групу висловлень, які не просто сповіщають про зміни в умовах реальної комунікації, але самі по собі змінюють дійсність – це перформативи.

У подальшому ці ідеї розроблюються Дж. Серлом, який обґрунтовує, що мовленнєві акти не існують самі по собі. Лише завдяки зв'язку із свідомістю вони можуть репрезентувати існуючі в світі речі. Теорія репрезентативного змісту мови, на думку Серла, повинна ґрунтуватись на відповідній теорії свідомості. Саме у зв'язку з цим він звертається до поняття інтенціональності втрачаючи можливість об'єктивованого дослідження мови, як реальності здатної самим фактом свого існування впливати на людину. Зокрема починає ігноруватися та обставина, що мови без правил її вживання не існує, а відповідно за межами дослідження залишається визначення впливу на людину та суспільство мовних правил як окремого "дому буття".

Е. А. Московая, асп., ОНУ им. И. И. Мечникова, Одесса
e-moskovaya@mail.ru

ДИСКУРС КАК ОБЪЕКТ МНОГОМЕРНОГО АНАЛИЗА

Термин "дискурс" удерживает популярность уже ни один десяток лет. Но, при всей своей распространенности, он остается неопределенным, среди его многочисленных прояснений существует множество вариантов и трактовок. *М. Йоргенсен* и *Л. Филлипс* в своей книге "Дискурс-анализ. Теория и метод" дают следующую оценку сложившейся ситуации: "... в научных текстах и дискуссиях его используют произвольно, часто без точного определения. Понятие стало размытым – оно либо теряет устойчивое значение, либо напротив, используется конкретно, но в различных контекстах с разными значениями" [*Йоргенсен М. В., Филлипс Л. Дж.* Дискурс-анализ. Теория и метод / М. В. Йоргенсен, Л. Дж. Филлипс. – 2-е изд., испр. – Харьков : Изд-во "Гуманитарный Центр", 2008. – С. 17].

В настоящее время можно говорить о сложившейся традиции исследований дискурса и дискурс-анализа с *лингвистической, социологической, психологической* точек зрения. К отмеченному ряду можно добавить и формирующийся *политологический* вариант дискурс-анализа.

Четкая фиксация исследовательского внимания на том или ином специфическом ракурсе дискурс-анализа дает возможность, с одной стороны, избежать методологической какофонии, с другой – сделать более осознанными сопряжения различных подходов к изучению дискурсов и дискурсивных практик. Рассмотрим некоторые из отмеченных подходов чуть более подробно.

Обращаясь к *лингвистическому* варианту дискурса и дискурс-анализа, важно четко различать особенности *устного* и *письменного* дискурса. *А. А. Маркович* в статье "Дискурс: определение, история возникновения, типология, подходы к изучению дискурса" отмечает, что необходимо выделять т. н. *англо-саксонскую* и *французскую* традицию дискурс-анализа (изучение устного и письменного дискурсов соответствен-

но) [Маркович А. А. Дискурс: определения, история возникновения, типология, подходы к изучению дискурса / А. А. Маркович // Методология исследования политического дискурса: актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов. – М. : ИЗДАТЕЛЬСКИЙ ЦЕНТР БГУ, 2008. – Вып. 5. Дискурс в современном гуманитарном знании. – С. 5–17].

В устных дискурсах приоритетным оказывается анализ языковой коммуникации в естественных условиях, изучение содержательной стороны языкового общения, акцент на взаимодействии внутреннего и внешнего миров человека. В случае письменных дискурсов пока сложно говорить о существовании единых подходов к их изучению. Выделяют т. н. *стилистический* и *идеологический* анализ: "... Стилистический анализ трактует текст/дискурс как ансамбль выразительных средств, соответствующих определенной коммуникативной цели... Идеологический анализ, в свою очередь, предполагает содержательную интерпретацию текста/дискурса как средства выражения политической, идеологической позиции, в более широком смысле, как средства борьбы за власть" [Там же. – С. 10].

Идеологический анализ выступает в качестве связующего звена между *лингвистической* и *социологической* мерностями дискурс-анализа. Я. Торфинг, рассматривая три поколения теорий дискурса отмечает, что в отличие от первого поколения, в рамках которого дискурс рассматривается в узко-лингвистическом смысле, второе поколение теорий дискурса не ограничивается только лингвистическими изысканиями, в них акцентируется внимание на социальные практики. Именно на этом этапе возникает т. н. "критический дискурс-анализ" (КДА). Отмечается также, что третье поколение теорий дискурса носит постструктуралистский характер, с повышенным интересом к политическому и социальному. При этом сам дискурс предлагается рассматривать как всеобъемлющую социальную категорию [Современные теории дискурса: мультидисциплинарный анализ / О. Ф. Русакова, А. Е. Спасский, А. Е. Трахтенберг и др. – Екатеринбург : Издательский дом "Дискурс-Пи", 2006. – 177 с. – (Серия "Дискурсология")].

Особая *психологическая* мерность дискурс-анализа обнаруживается в дискурсивной психологии, основная задача которой, с точки зрения М. Йоргенсен и Л. Филлипс состоит в том, чтобы исследовать гибкость использования совершенно разных дискурсов в создании представлений о мире у тех или иных людей. Важная роль в дискурсивной психологии отводится идентичности. М. В. Йоргенсен и Л. Филлипс подчеркивают, что дискурсивная психология не ставит своей целью изучать внутренние психические процессы, "дискурсивная психология – это подход к социальной психологии, который разработал специальный тип дискурс-анализа для исследования способов формирования и изменения личности человека, его мыслей и эмоций в процессе социального взаимодействия" [Йоргенсен М. В., Филлипс Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория и

метод / М. В. Йоргенсен, Л. Дж. Филлипс. – 2-е изд., испр.. – Харьков : Изд-во "Гуманитарный Центр", 2008. – С. 28]. Авторы указывают на то, что, с точки зрения дискурсивной психологии, человек является своеобразным продуктом дискурса и, одновременно, его создателем. Таким образом, психологический и социологический дискурсы оказываются тесно связанными и развивающимися в пределах постнеклассических парадигмальных установок.

Стремление современных исследователей дисциплинарно разделить подходы к анализу дискурсов кажутся, с одной стороны, вполне понятным и оправданным, но, с другой – возникает естественный вопрос: допустимо и правомерно ли автоматически возникающее упрощение? Любой дискурс видится объектом *принципиально сложным*, открытым, процессуальным, отсюда и методы его анализа должны соответствовать отмеченной сложности. Рассмотрение дискурса с *многомерных позиций* предполагает, с одной стороны, разделение дисциплинарных ракурсов обзора, с другой – их объединение в итоговом многомерном синтезе. Но при этом важно учитывать, что дискурс и дискурс-анализ особенно ценны тем, что могут восприниматься множеством исследователей, в первую очередь, как рабочие схемы, абсолютно лишённые каких-либо догм. Многомерный дискурс-анализ и направлен на избежание какого-либо догматизма. Многомерное рассмотрение дискурса призвано обеспечить максимально возможную полноту и открытость анализа.

О. П. Наконечна, д-р філос. наук, проф., НУВГП, Рівне
olganak@i.ua

ОСОБЛИВОСТІ ХІМІЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Як відомо, у вітчизняній філософії та методології науки виділяють такі основні компоненти фундаменту науки: наукова картина світу; ідеали та норми наукового пізнання; філософські засади науки. Наукова картина світу дає загальні уявлення про специфіку предмета наукового дослідження. Вона за своєю суттю є певним пізнавальним образом, котрий спрощує та схематизує певну сторону дійсності. Дж. Холтон зазначає, що картина світу значною мірою обумовлює людські вчинки та думки. Картина світу є моделлю, котра "узагальнює досвід і переконання людини та виконує роль своєрідної ментальної карти, з котрою вона (людина) зв'язує свої вчинки та орієнтується серед речей і подій реального життя" [Холтон Дж. Что такое "антинаука"? // Вопр. философии. – 1992. – № 2. – С. 38]. Вона має ядро – сукупність тематичних категорій і припущень як базисних положень, які є керуючими у мисленевій практиці. Картини світу є дієвими лише тоді, коли сприйняття світу і діяльність носія тієї чи іншої картини будуються на їхній власній внутрішній мові. Дж. Холтон ототожнює із світоглядом не лише загальну картину світу, а й наукову картину світу, уточнюючи, що остання є обов'язковим

елементом першої. У пострадянській традиції термін "наукова картина світу" використовується й у вузькому сенсі – як специфічна форма систематизації наукового знання. Вона задає спосіб бачення предметного наукового світу на певному етапі його розвитку. Опіраючись на філософські принципи, наукова картина світу не зводиться до них, а лише використовує як базу для процесу синтезу наукових результатів.

Окрім загальнонаукової картини світу існують картини світу окремих наук (спеціальні картини світу), або дисциплінарні онтології. Вони дають уявлення про предмет кожної окремої науки. В. С. Данилова виділяє наступні компоненти спеціальних картин світу: онтологічний, методологічний, епістемологічний, культурологічний та освітній. В онтологічній компоненті всі категоріальні смисли можуть бути зведені до кількох постулатів, які описують наявну дійсність. Вона змінюється при зміні типу наукової раціональності. У постнекласичній науці онтологічна компонента наукової картини світу описує відкриті системи, що здатні до самоорганізації та може бути зведена до таких постулатів:

1. Новий універсалізм, синтез із філософією.
2. Розгляд складності, як однієї з основних категорій.
3. Поява нових форм самоорганізації.
4. Розглядаються багатоелементні системи.
5. Наявна несилова взаємодія.

Епістемологічна компонента постнекласичної наукової картини світу спирається на еволюцію, розповсюджуючи її принципи на весь Всесвіт. Шлях до нових динамічних рівноваг відкриває випадковість, яка взагалі випадала з розгляду в попередні етапи розвитку науки. Постнекласична наукова картина світу є нелінійною, хоча й не ділить світ на лінійний та нелінійний.

Виділяючи фізичну, біологічну картини світу, було би логічно виділити й хімічну картину світу. Думка про те, що для опису хімізму достатньо використати фізичну картину світу, виявляється спрощеною редукцією.

В. С. Данилова та Н. Н. Кожевніков вважають, що наукові картини світу слід розглядати не за окремими науками, а за структурними рівнями, котрі характеризуються певними просторово-часовими параметрами. Але хімічну картину світу (ХКС) вони вважають винятком: у ній поєднуються самовизначення хімії як науки та чітке віднесення досліджуваних процесів до окремого структурного рівня. Таке положення ХКС дозволяє широко використовувати індуктивний підхід у хімії та встановити зв'язки між самостійними хімічними дисциплінами і забезпечити інтеграцію з іншими науками.

Універсальним законом хімії В. С. Данилова та Н. Н. Кожевніков називають періодичний закон, а серед вузлових проблем відмічають хімічний зв'язок, хімічну рівновагу, кінетику й самоорганізацію. При цьому вони зазначають, що хімічна кінетика взаємодіє з усіма підходами та напрямками в хімії. Щодо самої ХКС дослідники приходять до наступних висновків. В основі хімічної реальності лежить "динамічна комірکا скла-

дної топологічної структури. Ця комірка склеєна «електронним клеєм» за посередництвом «усуспільнення електронів» [Данилова В. С., Кожевников Н. Н. Химическая картина мира и ее положение в системе фундаментальных дисциплинарных онтологий // Вестн. Сев.-Вост. федер. ун-та им. М. К. Амосова. – 2009. – Т. 6, № 2. – С. 110]. Поведінку як самої комірки, так і речовини на її основі визначає її елементний склад і структура. До того ж хімію можна розглядати як центральну науку природознавства: вона вивчає речовину на атомному та молекулярному рівнях, які знаходяться посередині між рівнями елементарних частинок і клітин. Це зумовлює легкість встановлення зв'язків між хімією та фізикою і біологією, проведення міждисциплінарних досліджень.

А. А. Печьонкін підкреслює світоглядне значення коливальних реакцій. Він звертає увагу на те, що ці реакції є прикладом складних систем, на вивченні котрих усе більше зосереджуються науковці.

Не можна не погодитися із тим, що одним із базових компонентів хімічної картини світу є періодичний закон – він же є й однією із основних теорій сучасної хімії. Але, враховуючи тенденції розвитку цієї науки, так само не можна обійти увагою роль хімічної кінетики у ХКС. Як було зазначено вище, наукова картина світу задає спосіб бачення цього світу. Предметний світ хімії є світом перетворення речовин зі зміною їхніх властивостей. Періодичний закон описує закономірності цих перетворень. Теорія будови речовини дає розуміння того, що саме бере участь у перетвореннях. Хімічна кінетика поглиблює опис, розкриваючи механізми перетворень та даючи інструменти впливу на них. У науковому світогляді хіміка ці три компоненти діють разом, даючи максимально повне уявлення про предмет дослідження. Хімічна кінетика починає відігравати ключову роль при переході до постнекласичної наукової картини світу, адже в поле її розгляду потрапляють автоколивальні процеси, каталітичні петлі, котрі відносяться до систем, здатних до самоорганізації.

М. А. Нестерова, канд. філос. наук, КНУТШ, Київ
maria@nesterova.com.ua

КОГНИТИВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ПОСТРОЕНИЯ КАРТИНЫ СОЦИАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ

Современные тенденции научного знания выражаются в стремлении построить общенаучную картину мира. На постнеклассической стадии современной науки созданы все предпосылки для осуществления этого единства, которое ранее существовало только как идеал. "Но в последней трети XX в. возникли реальные возможности объединения представлений о трех основных сферах бытия – неживой природе, органическом мире и социальной жизни – в целостную научную картину на основе базисных принципов, имеющих общенаучный статус" [Степин В. С. История и философия науки. – С. 370]. Эти принципы сформировались в связи с переосмыслением оснований многих научных

дисциплин, что, как считает В. С. Степин, составляет один из аспектов великой культурной трансформации нашей эпохи. Были выведены инварианты различных дисциплинарных онтологий, при этом учитывалась специфика каждой конкретной отрасли научного знания. Можно сказать, что основополагающими в построении общенаучной картины мира являются принципы универсального эволюционизма, которые объединяют в единое целое идеи системного и эволюционного подходов. Концепция глобального (универсального) эволюционизма реализует представления об универсальности процессов эволюции во Вселенной, что позволяет единообразно описывать процессы, протекающие в неживой природе, органическом мире и в обществе. "Концепция универсального эволюционизма базируется на определенной совокупности знаний, полученных в рамках конкретных дисциплин, и вместе с тем включает в свой состав ряд философско-мировоззренческих установок. Она относится к тому слою знания, который принято обозначать понятием "научная картина мира" [Степин В. С. История и философия науки. – С. 370–371].

Помимо понятия "научная картина мира" в когнитивистике, в частности в когнитивной антропологии, рассматривается понятие "картины мира". Еще в середине прошлого века было популярным изучение "картины мира" (worldview), из которого, собственно, и развилась впоследствии когнитивная антропология. Изначально концепция картины мира была более связана с идеями Рут Бенедикт об этосе культуры, однако сейчас она ближе к концепции научной картины мира [Возникновение концепции картины мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://hr-portal.ru/article/vozniknovenie-koncepcii-kartiny-mira>]. Они не тождественны, но одной из основных задач современной науки следует полагать участие в формировании социальной картины мира, картины социальной реальности. По мнению В. С. Степина, под картиной социальной реальности следует понимать "особую форму теоретического знания, выступающего как отдельный аспект общенаучной картины мира. Она систематизирует знания, полученные в различных социально-гуманитарных науках, обеспечивает их включение в поток культурной трансляции, является исследовательской программой, определяющей постановку тех или иных научных проблем и выбор средств их решения". В целом, "картина" как концепт – некий идеальный конструкт, который необходим для схематизации понимания мира и социальной реальности, а также определения места человека в них. При этом картина всегда связана с познающим субъектом, который может быть как индивидуальным (отдельный человек), так и коллективным (например, научное сообщество) [Армер Е. В. Картина мира и картина социальной реальности: социально-конструктивистский подход // Вестн. Томск. гос. ун-та. – 2013. – № 366. – С. 24–27]. Таким образом, концепция "картины мира" предполагает, прежде всего, когнитивное содержание – информацию о способе познания людьми окружающего мира. Отметим, что картина мира хотя бы по этому признаку относится к сфере когнитивистики и должна учитывать ее принципы.

Современный эволюционизм в нашей области рассмотрения картины мира с точки зрения когнитивистики, проявляется в виде такого направления как энктивизм. По мнению Е. Н. Князевой, его можно, пожалуй, рассматривать как некую новую форму конструктивизма в эпистемологии и когнитивной науке. Парадигма энктивизма "фокусирует свое внимание не на внешней реальности, которая лежит за пределами нашего когнитивного горизонта, а на самих когнитивных системах как самореферентных, операционально замкнутых, автопоэтических, организующих внешнюю среду как продолжение самих себя... Строится принципиально целостный, холистический, динамический и процессуальный, конструктивистский взгляд на познание и действие, тело и сознание, подвижку в психике и моторное действие, коммуникационную связь Я и Ты, познающий организм и познаваемую им среду, на субъект и объект познания" [Князева Е. Н. Энктивизм: концептуальный поворот в эпистемологии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=835&Itemid=52]. Эти когнитивные принципы интерактивного, целостного и динамичного построения картины мира, особенно картины социальной реальности, принципиально отличаются от тех принципов классической науки, согласно которым был только "репрезентирующий субъект" и объективная реальность "данная в ощущение". Познание-отражение уступает место познанию-конструированию в современной эпистемологической позиции [Князева Е. Н. Энктивизм: новая форма конструктивизма в эпистемологии / Е. Н. Князева. – М. ; СПб. : Центр гуманитарных инициатив ; Университетская книга, 2014. – С. 102. – (Humanitas)]. Принципиально иное понимание когнитивного агента как активного познающего субъекта, способного влиять на реальность, конструировать ее стало возможным благодаря становлению постнеклассического типа научной рациональности. Но это открывает не только небывалые перспективы, но и определенные риски и ограничения, требования к когнитивной эффективности и ценностно-этической основе личности ключевых субъектов социальной реальности. Сложная социо-экономическая ситуация нашего времени актуализирует теоретические и практические когнитивные исследования с выводом на методологические основания не только познавательной, но и, соответственно, практической деятельности людей на основе построенной ими картины социальной реальности.

Н. В. Ніколаєнко, канд. філос. наук, ст. викл., НТУУ "КПІ", Київ
natalia.nikolayenko@gmail.com

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ В ДОСЛІДЖЕННІ ПОСТНЕКЛАСИЧНИХ ПРАКТИК

Багатоманітні практичні виміри технологічного розвитку визначають сучасні особливості майже усіх важливих сфер суспільства. Виникають

нові типи практик, які визначають як "постнекласичні практики". Останніми роками вони є предметом дослідження в галузі філософії науки.

Мова йде про виникнення нових практичних вимірів у відношенні суб'єкта та об'єкта, людини та природи, які реалізують пізнавальне та практичне ставлення до складних систем, що здатні до самоорганізації, оскільки попередні види практик, які ґрунтувалися на класичній раціональності, виявили свою обмеженість.

Якщо охарактеризувати основні точки зору, які представлені в літературі стосовно постнекласичних практик, слід наголосити на двох основних підходах. Так, перший підхід представляє позицію, відповідно до якої визнається, що класичні, некласичні та постнекласичні практики сліднують одна за іншою як самостійні форми в історії людського пізнання світу та впливу на нього. Другий підхід представляє точки зору тих дослідників, які вважають, що момент постнекласичності може бути присутній у всіх історичних типах практик – і в класичних, і в некласичних і, природно, в постнекласичних.

Крім того, вивчення постнекласичних практик здійснюється на основі міждисциплінарних та трансдисциплінарних процесів, оскільки досліджуються складні системи, що саморозвиваються та самоорганізуються (живе, людина). Зазначається, що їх вже не може вивчати одна наука або їх сукупність – потрібні міжнаукові та транснаукові методології. В міждисциплінарних науках використовуються поняттєві засоби та методи, що напрацьовані в різних дисциплінах та синтезуються в даних науках. Трансдисциплінарність – також явище постнекласичної науки. Йдеться про те, що концептуальний апарат, поняттєві структури та мова певної науки може використовуватися у багатьох науках та практичній діяльності.

В сучасному представленні практичного ставлення до об'єкту поняття "практика" використовується нечасто. Значно частіше в дослідженнях останніх років використовується поняття "практики". Така ситуація аргументується дослідниками як детермінована постнекласичним розумінням практик. Цікавим є дослідження постнекласичних практик Г. Гутнера, який пов'язує постнекласичні практики з багатоманітністю соціального життя. Тому дослідник вважає за потрібне говорити не про "практику", а про "практики". В цьому сенсі Г. Гутнер зазначає: "Для визначення практик істотно, що це слово завжди використовується в множині. Предметом обговорення є практики, а не практика. Інакше кажучи, мова йде про багатоманітність, про принципову неомогенність людського життя. Ми живемо цією різноманітністю практик, постійно переходячи від однієї практики до іншої" [Гутнер Г. Б. Понятие практик и характер постнеклассического исследования / Г. Б. Гутнер // Постнеклассические практики: определение предметных областей : мат-лы междунар. междисциплин. семинара / под общ. ред. О. Н. Астафьевой. – М. : Макспресс, 2008. – С. 61–62]. Отже, на думку Г. Гутнера, практики різноманітні, багатоманітні, такі, що взаємно переходять одна в іншу. Отже, про практики слід говорити в множині.

В сучасній ситуації, яку називають постнекласикою, утверджується "не лише ідея пізнання, що опосередковане мовним вираженням та співвіднесені з дією, але й сукупний взаємозв'язок повсякденної практики та повсякденних комунікацій, в яку вбудовані інтерсуб'єктивні в своїх витоках і в той же час такі, що досягаються в співпраці, результати" [Киященко Л. П. Постнекласические практики: фундаментально-прикладной аспект / Л. П. Киященко // Постнекласические практики: определение предметных областей : мат-лы междунар. междисциплинар. семинара / под общ. О. Н. Астафьевой. – М.: Макспресс, 2008. – С. 19]. Таким чином, суб'єкт дослідження в дискурсі постнекласики представ як людина, особистість.

Як і інші дослідники, Л. П. Киященко визначає смислове ядро постнекласики, що позначається на розумінні постнекласичних практик. Так, смислове ядро постнекласики дослідниця позначає як комплекс ідей, що фокусує дослідження на вивчення становлення та змін по предмету та методу в сучасному науковому пізнанні, яке розташоване на межі між природничо-науковим та гуманітарним знаннями, включаючи орієнтацію на проблемність: кожного разу нова відповідь на питання – що було, що є та що буде [Киященко Л. П. Постнекласические практики: фундаментально-прикладной аспект / Л. П. Киященко // Постнекласические практики: определение предметных областей : мат-лы междунар. междисциплинар. семинара / под общ. ред. О. Н. Астафьевой. – М. : Макспресс, 2008. – С. 17]. Також наголошується на постійному пошуку відповіді як характерному моменті постнекласики, на існуванні практик на "межі", на людиномірності.

І. В. Омельчук, асп., ЧНУ ім. Ю. Федьковича, Чернівці
i.omelchuk@i.ua

ВИТОКИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ПОШИРЕННЯ ПЛЮРАЛІСТИЧНОГО ПІДХОДУ В ЕПІСТЕМОЛОГІЇ

В дискурсі філософії та методології науки положення "множинності" репрезентується низкою відмінних, інколи конкуруючих підходів, кожен з яких пропонує специфічну пояснювальну схему та своєрідні засоби операціоналізації. Одним з таких підходів є принцип плюралізму, який становить пильний філософський інтерес, оскільки безпосередньо пов'язаний з осмисленням фундаментальних питань реальності та пізнання. Отож, мета нашого дослідження полягає у з'ясуванні передумов актуалізації плюралістичного підходу в епістемології, та можливості епістемологічної легітимації наукового статусу плюралізму.

У нашому науковому лексиконі термін "плюралізм" набув позитивного значення нещодавно, позаяк наукове співтовариство не одразу сприйняло позицію, згідно з якою є безліч різних, рівноправних, незалежних і таких, що не зводяться одна до одної форм знання та методологій пізнання, ідею, яка припускає існування конкуруючих теорій, "картин

світу", дослідницьких програм і парадигм, суперництво різних методологічних стратегій.

Сьогодні, наука усвідомлює себе дедалі інструментальніше, як різновид технології, здатної впливати на об'єкти, проте рішуче полишає претензії щодо пояснення змісту і сутності буття, вносячи питання про цілі і сенс цього впливу за дужки. Ще більш виразно висловлюється з цього приводу В. Г. Федотова: "Всупереч класичній епістемології, істину, наразі, можна витлумачити не як віддзеркалення (зліпок) об'єкта в знанні, а як характеристику певного способу діяльності з ним. Оскільки таких способів може бути багато, можливий плюралізм істини і, отже, виключається монополія на істину" [Федотова В. Г. Классическое и неклассическое в социальном познании / В. Г. Федотова // Общественные науки и современность. – 1992. – № 4. – С. 50].

"Плюралізм, що припускає "множинність" істини, множинність реальностей і світів, може реалізовуватися в пізнанні, – підкреслює Л. Мікешина, – як через різноманітність канонів і норм репрезентації, зміні типів моделей-репрезентантів, їх конкуренції, так і в різноманітності символічних мов науки, понятійних схем, які теж виконують роль посередників" [Микешина Л. А. Эпистемология ценностей / Л. А. Микешина. – М. : РОССПЭН, 2007. – С. 118].

Слід зазначити, що "моністична" класична наука, на відміну від концепції плюралізму, яка визнає співіснування теорій, володіє своєрідною "агресивністю", вимагає однієї логіки, однієї істини, а якщо така умова порушується, то результати вилучаються з науки як "некоректні". В супереч цьому, "постнекласична раціональність не є чисто пізнавальною раціональністю, що претендує на моделювання реальності "як вона є", вона виступає як форма соціально-гуманітарної проектно-конструктивної раціональності" [Швырев В. С. О соотношении познавательной и проектно-конструктивной функций в классической и современной науке / В. С. Швырев // Познание, понимание, конструирование / отв. ред. В. А. Лекторский. – М. : ИФРАН, 2007. – С. 45].

Іншими словами, на зміну фундаменталістській обґрунтованості як провідної цінності в класичному ідеалі науковості, все більше висувається критерій ефективності щодо вирішення проблем [Кезин А. В. Идеалы эффективности / А. Кезин // Философия и методология науки / под ред. В. И. Купцова. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – С. 320]. Це означає, що невід'ємними елементами формування сучасного наукового знання є діалогічний підхід натомість монологу, розмисли замість механічного, некритичного пізнання, рефлексія замість ідеологічної "критики". Плюралізація пізнавального процесу звільняє науковий простір від фундаменталізму та методологічного редукціонізму для множинного тлумачення культурних смислів, що гарантує можливість критичного осмислення результатів і пошуку альтернативних рішень. Невипадково сучасна наука розглядається не як самоціль, а як один із можливих засобів розв'язання проблем, а отже, ціннісний потенціал наукового знання випробо-

ується його здатністю бути ефективним засобом розв'язання проблем певної форми життєвої практики. При цьому "новий ідеал науковості, що формується, згідно з цією тенденцією, повинен припускати різні «набори» методологічних стандартів, що об'єднані у відносно самостійні ідеали науковості, конкуруючи між собою у розв'язанні наукових проблем" [Кезин А. В. Идеалы научности / А. Кезин // Философия и методология науки / под ред. В. И. Купцова. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – С. 320].

У такій перспективі плюралізм в науці сприяє примноженню числа альтернативних гіпотез, необмежених лише векторним інтересом дослідження, а відтак, збільшує пізнавальні межі культурної ойкумени і наrhoує таким чином ступінь свободи її дослідника. При цьому, у дослідника з'являється можливість звернутися до ідей минулого та проаналізувати потенції невикористаних альтернатив культурно-історичного процесу. Наприклад, у тоталітарному суспільстві, типу радянського союзу, пізнавальні потреби були підпорядковані панівній ідеологічній доктрині і образ світу формувався відповідно до неї. В демократичних суспільствах, особливо при наявності незалежних дослідницьких центрів та інститутів, діапазон припустимих суджень про світ суттєво багатший. У зв'язку з цим, різного роду інформація відкриває можливість для більш поглибленого освоєння навколишнього світу, коли поряд з вибором позиції множаться і умови для обговорення переваг і недоліків як вибраної, так і відкинутої альтернативи. Тому плюралізм на рівні формування гіпотез – умова більш "демократичної" картини світу, хоча і більш "суб'єктивної", як не парадоксально це звучить. Адже для ідеологічно заангажованого дослідника практично існує лише два шляхи – прийняти або ж заперечити можливу гіпотезу. Тоді як у демократичному суспільстві ситуація дещо складніша, науковцю необхідно здійснити вибір серед численних альтернатив. Для людини, котра не звикла до такого вибору, ситуація видається вкрай некомфортною, звідси нарікання на те, що плюралізм в науці є "порушником спокою". Втім, в умовах постнекласичного типу наукової раціональності та, зокрема, в гуманітарному пізнанні, утвердження людиномірності істини та суб'єктивація пізнавального процесу є цілком прийнятним фактом. Тому, перед мислителями сьогодення, стоїть завдання пошуку адекватного сучасній науці та культурі загалом методу пізнання і світосприйняття.

С. П. Оржеховський, канд. філос. наук, ПДАТУ, Кам'янець-Подільський
osp3000@gmail.com

НАУКОВЕ ТА ПОЗНАУКОВЕ ЗНАННЯ: ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОВІДНОСИН

Наука як певний специфічний спосіб отримання нового знання, що відрізняється чіткими загальноприйнятими процедурами отримання цього знання, наявністю свого специфічного категоріального апарату і

своїми інституціональними формами, тісно переплітається з позанауковим знанням.

В природничих науках цей зв'язок виражається в тому, що мова науки тісно пов'язана з буденною мовою. В аналітичній традиції філософування існує думка, що буденна мова якраз стала тією основою з якої постали наукові процедури отримання і перевірки нового знання. Така думка пов'язана з виявленням Арістотелем логічної і граматичної структури в нашому мовленні. Існування цієї структури і справило велике враження на третій позитивізм і їх спадкоємців в аналітичній традиції. Хоча, на думку автора, наука як певне суспільне підприємство більше пов'язана з певним ставленням людини до дійсності, яке потім стало основою для розвитку новочасної науки. Математика якраз і є концентрованим вираженням цього відношення до дійсності. Це відношення до дійсності можна назвати практичним і воно пов'язане з вирішенням буденних проблем, що поставали перед людиною. В епоху античності математика являла собою науку, яка вирішувала такі проблеми в сфері філософії, що в собі включала також науку. Тобто в той час математика розвивалася в основному в сфері світоглядних проблем, що пов'язані з філософією, релігією і в меншій мірі з наукою. Логіка ж в той час розвивалася на основі ораторського мистецтва і мистецтва вести дискусії виконуючи в основному ті ж функції в античній філософії, що і математика, тобто вирішення світоглядних проблем.

У Новий час таке проблемне відношення до дійсності стало домінуючим, що і призвело до виникнення сучасної науки і було однією з причин виникнення капіталізму. Суттєвою рисою цієї науки була не тільки математизація дійсності, але й запозичення наукою частини філософської проблематики.

З точки зору ціннісної раціональності важливим фактором, що поєднує новочасну науку і капіталізм виступає відношення до таких цінностей як знання і прибуток. Для науковця головним джерелом натхнення є отримання знання, так само як для бізнесмена головним джерелом натхнення є отримання прибутку. Тут також можна порівняти і раціонально організоване капіталістичне підприємство, метою якого є отримання прибутку і раціонально організовані інститути науки, метою існування яких є отримання знання.

Повертаючись до логіки і граматики та їх значення для науки, можна сказати, що їхнє функціонування пов'язане із функціонуванням мови як певного феномену без якого наука неможлива. Те саме можна сказати і про математичну логіку, адже винайдення різних мов комп'ютерного програмування безпосередньо пов'язане з цією галуззю математики.

Непотрібно забувати, що не дивлячись на строгу методичність і можна сказати технологічність виробництва наукового знання, це знання дуже часто одягається у смисли які воно запозичує у позанаукового знання і йдеться навіть не про філософію, а про буденне знання, міфологію чи навіть релігію. Це відбувається тому, що для засвоєння наукою здобутих

знань у багатьох випадках їй не вистачає власних смислів і вона змушена їх брати із зовні. Наука в свою чергу також формує світогляд людини. Тобто в наш час постійно відбувається процес взаємного обміну смислами і значеннями між науковим знанням і позанауковим знанням.

Якщо для природничих і технічних наук демаркація між науковим знанням і позанауковим знанням більш менш чітка, оскільки ці науки обтяжені досить громіздким і детально розробленим математичним апаратом. А з іншого боку ми маємо справу в цих науках все-таки з предметною областю, яка лежить до певної міри поза внутрішнього життя науковця. Те що стосується соціально-гуманітарних наук, предметною областю цих наук виступає переважно позанаукове знання. Таким чином тут ми маємо справу з виробництвом одного виду знання на основі іншого виду знання, що зближує ці науки з філософією. Все це веде до того, що межа між соціально-гуманітарним науковим знанням і позанауковим знанням є досить розмитою. Тому іноді тут важко визначити де знаходиться наука, а де література чи філософія

О. О. Павленко, асп., НУХТ, Київ
kspavl92@gmail.com

КРИЗА В ФІЗИЦІ НА РУБЕЖІ XIX–XX ст. І ЇЇ ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Будь-яка наука базується на певній науковій парадигмі. До неї входять: а) конкретно-історичне розуміння сутності самого пізнавального процесу; б) наявність певних, чітко розроблених в конкретний історичний період методів пізнання; в) конкретно-історична система одиниць за допомогою якої наука описує навколишній світ; г) система наукових термінів, понять; д) відкриті наукою закони тощо. Але на певному етапі свого розвитку наука, через історичну обмеженість наявної парадигми, неспроможна пізнавати світ і вступає у період кризи. Такі кризи відбуваються в науці постійно. Для прикладу можна навести кризу у фізиці на межі XIX–XX ст. Ця криза є показовою у багатьох відношеннях, адже зачепила майже всі складові методологічної парадигми науки, що й призвело до плутанини у поглядах багатьох вчених світового рівня [див.: *Іванов С. В.* Філософія і фундаменталізація університетської освіти / *С. В. Іванов, М. Г. Кітов* // Вища школа. Науково-практичне видання. – К. : Знання. – 2013. – № 1. – С. 20–26].

Наприкінці XIX – поч. XX ст. були відкриті рентгенівські промені (1895), явище радіоактивності (1896), подільність атому, електрон (1898). При вивченні властивостей електрона була встановлена залежність його маси від швидкості. Наукові відкриття у фізиці показали неправомірність використання застарілих понять, які були вироблені класичною фізикою, зокрема й поняття "матерія" як субстанції-речовини. Спекулюючи на цьому "матерія", "природа" – це лише пуста.

На сьогодні, як зазначає М. Г. Кітов, наука знає такі форми існування матеріального світу: речовина, поле, плазма, антиречовина, антиполе, суспільна форма існування матеріального світу. Природознавці, зокрема фізики, вимушені були прийти до висновку, що всесвіт реально не існує, тобто, що об'єктивна реальність створюється вченими на кінчику пера [див.: *Кітов М. Г.* Мілетці є науковцями чи філософами? // Програма і матеріали 78-ої міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів "Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у XXI столітті", 2–3 квітня 2012 р. – К. : НУХТ, 2012. – Ч. 3. – С. 51–52]. Такі парадокси у науці стали можливими завдяки відкриттю самою наукою нових, окрім речовинних, форм існування матерії.

Тому сутність кризи у новітній фізиці була насамперед методологічною. Вона полягала у ломці основних принципів і понять, які історично застаріли і за допомогою яких фізики не могли описувати зовнішній світ, що й приводить зрештою до заперечення існування об'єктивної реальності поза свідомістю, тобто заміни матеріалізму ідеалізмом і агностицизмом.

Якщо раніше фізики вважали, що навколишній світ існує у формі речовини, що найдрібнішою матеріальною частинкою є атом, що він неподільний, то відкриття подільності атому і його корпускулярно-хвильової природи підштовхують вчених до думки, що матерія зникає. Насправді ж зникає не матерія, а та межа, до якої ми знали матерію досі, зникають такі властивості матерії, які здавалися раніше абсолютними, незмінними, первісними (непроникливість, інерція, маса і т. ін.) і які тепер виявляють себе, як відносні, властиві тільки деяким станам матерії. Отже, зникає не матерія, а історично обмежені знання про неї. Саме на це звертає увагу В. І. Ленін у праці "Матеріалізм і емпіріокритицизм".

Суть речей або субстанція теж відносні; вони виражають тільки поглиблення людського пізнання об'єктів, і якщо вчора це поглиблення не йшло далі атома, сьогодні – далі електрона й ефіру, то діалектичний матеріалізм наполягає на тимчасовому, відносному, приблизному характері всіх цих віх пізнання природи прогресуючою наукою людини. "Електрон є так само невичерпний, як і атом, природа безконечна, але вона безконечно існує, і от оце єдино категоричне, єдино безумовне визнання її існування поза свідомістю і від чуттям людини і відрізняє діалектичний матеріалізм від релятивістського агностицизму й ідеалізму" – пише В. І. Ленін. Він чітко розрізняє філософське і природничонаукове витлумачення матерії. Він вважає, що зовсім недозволена річ сплутувати учення про ту чи іншу будову матерії з ґносеологічною категорією, сплутувати питання про нові властивості нових видів матерії (наприклад, електронів) із старим питанням теорії пізнання, питанням про джерела нашого знання [див.: *Ленін В. І.* Матеріалізм і емпіріокритицизм / В. І. Ленін. – К. : Видавництво політ. літ-ри України, 1979. – С. 119].

Дати природничонаукове витлумачення матерії – це справа науковців. Стосовно філософського витлумачення, то філософія наполягає на приблизному, відносному характері всякого наукового положення про

будову матерії і властивості її, на відсутності абсолютних граней у природі, на перетворенні рухомої матерії з одного стану в інших. Щоб вірно відтворювати навколишній світ природознавці мають перейти у філософії від метафізичного матеріалізму до діалектичного [Ленін В. І. Матеріалізм і емпіріокритицизм / В. І. Ленін. – К. : Видавництво політ. літератури України, 1979. – С. 306–307].

Вихід із кризи наука проробляє шляхом зміни напрямів своєї уваги. Якщо до кризи науку цікавив світ, то під час кризи наука переходить на свій вищий рівень розвитку, рівень самоусвідомлення (самокритики). Тобто, наука уточнює або розробляє нову парадигму. Саме в цей час об'єктивно і закономірно виникають філософські проблеми науки (фізики, хімії, математики, кібернетики, біології, мікробіології тощо).

Отже, з вищесказаного можна зробити висновок, що самоусвідомлення науки – це і є філософський рівень її розвитку. Без самоусвідомлення, тобто без критичного переосмислення наукою своїх застарілих методологічних парадигм, неможливі ніякі принципово фундаментальні відкриття.

Н. І. Петруньок, асп., НаУКМА, Київ
npetrunk@gmail.com

ПОСТАТЬ ТА СПАДЩИНА ПОЛА ФЕЄРАБЕНДА У ДИСКУСІЯХ ЩОДО РЕЛЯТИВІЗАЦІЇ НАУКОВОГО ЗНАННЯ

Зараз спостерігається значний інтерес до осмислення численних зсувів у розумінні епістемології, що відбулися впродовж ХХ ст. Дискусії щодо цих процесів, котрі розпочалися вже досить давно, досі тривають як серед академічних філософів, так і серед соціологів та істориків науки. На зрушення, що вже відбулися у філософії, вказує зокрема таке поняття-інструмент, як "historicizing epistemology" [*Rheinberger H.-J. On historicizing epistemology : An Essay / [transl. by David Fernbach]. – Stanford : Stanford University Press, 2010]. Г.-Й. Райнбергер виокремлює два паралельних процеси: історизацію філософії науки та епістемологізацію історії науки, і наголошує, що академічне середовище постало перед двома фактами: "витісненням фізики в її класичній формі" та неможливістю "зібрати всі науки під одним дахом" [Ibid. – Р. 3–4].*

Пол Феєрабенд виявився чи не найрадикальнішим у визнанні тенденцій плюралізму наукових методів та швидкоплинності ідеалів наукових методологій – попри те, що це "загрожувало" звинуваченнями у релятивізмі [Ibid. – Р. 61]. Дотепер його постать викликає непримиренні суперечки. Одна з головних причин – еволюція його поглядів і радикалізація філософування. "Проти методу" (праця 1975 р., що пережила три прижиттєві перевидання у відмінних редакціях) стала першим голосним виразником загострення поглядів Феєрабенда щодо проблем наукової раціональності. На повороті, що відбувся у філософуванні Феєрабенда

на зламі 1960–1970-х рр., акцентує увагу зокрема його критик Джон Престон: за 20 років Феєрабенд переходить від реалізму до жорсткого антиреалізму [*Preston J. Feyerabend's Retreat from Realism // Philosophy of Science. – Chicago : The University of Chicago Press, 1997. – Vol. 64. – P. 421*]. І якщо більш рання "Теза I" ("інтерпретація мови спостереження визначена теоріями, які ми використовуємо для пояснення того, що спостерігаємо" [*Ibid. – P. 422*]), на думку Престона, вказує на "епістемологічну складову" реалізму Феєрабенда, то пізня філософія останнього – це вже відвертий *антиреалізм*, що супроводжується визнанням "роз'єднаності науки", складності визначити "науку" як єдине поняття [*Ibid. – P. 423*].

Релятивізація епістемології, як і релятивізація реалізму ("питання не в тому, чи варто бути реалістом, а в тому, якого виду реалістом" [*Patomaki H. After Postpositivism? The Promises of Critical Realism / Heikki Patomaki, Colin Wight // International Studies Quarterly. – Wiley, 2000. – Vol. 44, No. 2. – P. 218*]) – одна з ознак "іронічного науковця". За висловом Джона Хоргана, такий науковець усвідомлює, що насправді займається не "чистою наукою", а "чимось більш схожим на мистецтво чи літературну критику" [*Хорган Дж. Кінець науки: Взігляд на ограниченість знання на закаті Века Науки / [пер. з англ. М. Жуковой]. – СПб. : Амфора, 2001. – С. 251*]. Феєрабенд зі своєю показною "анархо-дадаїстською риторикою", що нібито провокує скочування у суцільний скептицизм, лишає своїм критикам право вибору: знайти або зручного опонента, або незручного однодумця.

Емпіризм, реалізм, конвенціоналізм та ін. можуть бути цілком захищеними від спростувань семантично досконалими нормативними підходами. Тож їх може бути дуже складно притомно критикувати. Причина – "недооцінка людського фактору в історії" [*Hooker C. A. A Realistic Theory of Science. – New York : State University of New York Press, 1987. – P. 9–10*]. Цікаво, що Феєрабенда в цьому контексті згадують як того, хто ініціював рішучу переорієнтацію на "раціональну оцінку життя самих вчених" [*Ibid. – P. 10*]. Недивно, що попри чималу кількість тих, хто традиційно закидає цьому мислителю позицію "ворога науки" чи "ворога раціональності", у філософії науки є визнання й того факту, що саме завдяки "критикам середини ХХ ст.", серед яких прізвище Феєрабенда майже ніколи не оминають, "наукова раціональність припинила бути обмеженою логікою – чи то відкриття, чи то обґрунтування" [*Kourany J. A. Philosophy of Science: A Subject with a Great Future // Philosophy of Science. – Philosophy of Science Association, 2006. – Vol. 75, No. 5. – P. 769–771*].

Соціологи теж доволі високо оцінюють релятивізм Феєрабенда, зокрема визнають, що у цій сфері "дослідження вже рухається у проблемному ряді, заданому Феєрабендом" [*Russell D. Anything Goes // Social Studies of Science. – Sage Publications, 1983. – Vol. 13, No. 3. – P. 457*]. З іншого боку, епістемологія Феєрабенда з її "артикуляцією альтернативного погляду" стає одним із прийнятних сьогодні способів відповіді на питання, що таке філософія? [*Priest G. What Is Philosophy? // Philosophy*].

– Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – Vol. 81, No. 316. – P. 205]. Крім того, Феєрабенд може бути розглянутий і як "посутній критик раціоналізації". Хоч і з певними заувагами, Фред Альфорд порівнює "демократичний релятивізм" Феєрабенда з концептами "раціоналізації" Макса Вебера й "одновимірного суспільства" Герберта Маркузе [Alford F. Epistemological Relativism & Political Theory: The Case of Paul K. Feyerabend // Polity. – 1985. – Vol. 18, No. 2. – P. 205–206]. Феєрабенд, на думку Альфорда, вигідно вирізняється тим, що може вдало "ідентифікувати певні «слабкості» системи" і, водночас "«вільний простір» для реформування" [Ibid. – P. 207].

За Феєрабендом, наукова практика має історико-політичну природу. Мірою необхідності "наука постійно змінює критерії під речі, які досліджує" [Feyerabend P. Realism and the Historicity of Knowledge // The Journal of Philosophy. – 1989. – Vol. 86. – P. 398]. Тож варто погодитися з колегами й критиками Феєрабенда: філософ не сприймає фундаменталізму в епістемології, адже "раціональність не в тому, щоб мати хороший вихідний пункт, а в тому, наскільки якісно ми критикуємо, виправляємо і оновлюємо ці вихідні умови" [van Fraassen B. C. Sola Experientia? – Feyerabend's Refutation of Classical Empiricism // Philosophy of Science. – Chicago : The University of Chicago Press, 1996. – Vol. 64. – P. 391]. Критична настанова змінюється індивідуально, втім на неї впливають і "революції", що мають місце у цілих наукових середовищах та суспільствах загалом. Після подій 1968 р. до науки – не меншою мірою, ніж до політики, релігії, культури – постала низка запитань. Про те, як розвивалася наука в ХХ ст., зазначає Жак Моно: було три хвили: спершу "експертні дебати вийшли з-за зачинених дверей", так що "наука стала предметом, об'єктом та інструментом соціальних рухів", і, зрештою, дійшла до "самоусвідомлення", до "науки про науку" [Agar J. What Happened in the Sixties? // The British Journal for the History of Science. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – Vol. 41, No. 4. – P. 584–585, 598]. У пошуках нових "відповідей" до Феєрабенда продовжують звертатися, адже він не лише був на межі цих рухів і полемізував з більшістю їхніх учасників, а й вчасно і рішуче формулював дотепер важливі дослідницькі проблеми.

Л. О. Рідченко, викл., СОІППО, Україна, Суми
Luda_Ri@i.ua

ВІРТУАЛЬНІ ПРАКТИКИ В СИСТЕМІ ПОСТНЕКЛАСИЧНИХ ПРАКТИК

Практики створюються у відповідності з потребами суспільства. За допомогою практик ми маємо можливість здобувати та удосконалювати знання. Для кожної конкретної області знань практики не лише забезпечують її вивчення, а й допомагають в прогнозуванні подальшого розвитку. Дослідження віртуальних практик через постнекласичні дозволить людині реалізувати свій евристичний потенціал як в природничо-науковому знанні так і в соціально-гуманітарному, що дозволить оцінити

світоглядну перспективу діяльності людини в цілому. З огляду на це, постає проблема в необхідності ретельного аналізу постнекласичного мислення та віртуальної реальності.

Поки що в філософській літературі не існує чіткого визначення постнекласичних практик. Але І. С. Добронравова з'ясовуючи атрибутивні характеристики цих практик звертає нашу увагу на те, що "достатніми для визначення наукових практик як постнекласичних я б вважала їх інноваційність, а практик мистецтва їх креативність" [Добронравова І. С. Методологические основания междисциплинарных исследований постнекласических практик / И. С. Добронравова // Постнекласические практики: определение предметных областей : мат-лы междунар. семинара / под общ. ред. О. Н. Астафьевой. – М. : МАКС Пресс, 2008. – С. 36]. Даний список можна ще доповнювати і іншими характеристиками. Вивчення постнекласичних практик сприятиме вирішенню надскладних теоретичних задач.

Третє тисячоліття характеризується стрімким зростанням різноманітних науково-технічних досягнень. Сучасний етап розвитку цивілізації супроводжується підвищенням значення віртуальних практик у всіх сферах життєдіяльності. Вивчення таких практик вбачається в тому, щоб удосконалювати і перевіряти можливості віртуальної реальності та сприяти виокремленню віртуалістики в окремий науковий напрямок – віртуологію.

Поняття віртуальних практик виникло не так давно у зв'язку з розширенням можливостей людини, зокрема завдяки новітнім технологіям, що допомогли їй в розвитку людської цивілізації. Віртуальна реальність не лише змінює наші уявлення про перспективи людини, а і напряму експериментує з можливостями людського тіла.

Розширення меж віртуальної реальності пов'язано з епохою постмодерна. В цьому зв'язку цікаво дослідити віртуальну реальність в широкому сучасному постнекласичному дискурсі.

Якщо говорити про пізнання, то наш час характеризується проникненням терміну "віртуальна реальність" у різні технічні, гуманітарні та природничі науки. Причому в кожній області знань термін "віртуальність" інтерпретується по-різному. Кожен окремий вид науки не тільки надає терміну "віртуальної реальності" свого тлумачення, а й навіть в межах однієї науки надає відмінних один від одного значень даного терміну. Так, щоб показати наше розуміння цього непростого відмінного в своїх значеннях терміну необхідно зрозуміти які фактори об'єднують сутності віртуальної реальності.

Кожна окрема наука не може існувати сама по собі без тісної взаємодії з іншими науками. Необхідно не забувати про те, що хоча поняття "віртуальна реальність" відбиває цілісне явище, але все ж таки воно складається із взаємодії двох слів віртуальності та реальності. Тому і визначаючи "віртуальну реальність" нам необхідно визначитись яку реальність ми маємо на увазі. Якщо розглядається реальність у сфері інформаційних технологій, то ми маємо справу з комп'ютерною віртуа-

льною реальністю. Коли ж ми сприймаємо реальність за допомогою відчуттів, то в даному випадку під віртуальною реальністю ми будемо розуміти певні змінені стани свідомості.

Ми не ставимо собі за мету побудувати одне єдине правильне визначення концепту "віртуальної реальності". Більш влучно було б сформулювати поняття яке ми використовуємо. Оскільки, на даному етапі розвитку віртуальної реальності є неможливим виокремлення єдиного визначення даного концепту, адже його значення змінюється в залежності від вибору певного напрямку застосування.

В контексті даної роботи під "віртуальною реальністю" ми будемо розуміти таку взаємодію між різнорідними об'єктами які знаходяться на різних ієрархічних рівнях, яка при певних умовах може проявитись та розширити свої межі. Створюється вона за допомогою творчої сили особистості та означає можливість існування світів створених людиною чи то за допомогою відчуттів, чи то з використанням інформаційних та інших технологій. Тим самим віртуальна реальність застосовується нами як складка взаємодії світу дійсного, світу об'єктивного та світу думки людини та поділяється на природну і штучну.

Філософський аналіз віртуальної реальності дає нам можливість визначити її місце в постнекласичній парадигмі, воно вбачається у індивідуальних чи колективних створеннях, але в індивідуальному сприйнятті віртуальних світів. Наприклад, для того щоб користувача занурити в кіберпростір, йому необхідне комп'ютерне віртуальне тіло, або віртуальний простір який створює один або група програмістів, але виконує ті чи інші задачі кожна людина по-різному, оскільки сприйняття певного типу кіберпростору буде різним.

Власне, при такому підході віртуальний об'єкт виглядає як постнекласичний феномен, а тому за певних умов його практику можна вивчати як постнекласичну. Необхідно зазначити, що для повноцінного вивчення постнекласичних віртуальних практик повинні існувати необхідні та достатні умови для їх здійснення, а саме: наявність самих практиків, які здатні мислити постнекласично та готові працювати в нестандартних умовах з використанням новітніх технологій.

Отже, осмисливши віртуальні практики через призму постнекласичного мислення необхідно відмітити:

- 1) по-перше, віртуальні практики безпосередньо є частиною соціокультурних практик;

- 2) по-друге, розглядаючи віртуальну реальність ми маємо справу з абстрактними об'єктами, де всі процеси які в ній відбуваються носять нелінійний характер;

- 3) по-третє, цілісність концепту "віртуальної реальності" в постнекласичній парадигмі проявляється в тому, що при перебуванні людини у віртуальній реальності стирається межа між світом видимим, світом об'єктивним та світом думки людини, де дані світи розглядаються людиною у такий момент часу як єдине ціле.

ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ І РОЗВИТКУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

На початку ХХІ століття філософія охопила широке проблемне поле не тільки пов'язане із розвитком застосування комп'ютерних систем чи осмислення впровадження нанотехнологій, а й відкрила новий напрям досліджень, спрямований на створення і майбутній розвиток такої комп'ютерної системи, що може реалізувати певні моделі людського інтелекту, а саме – здатна розрізняти та розуміти, вчитися, приймати рішення та знаходити способи отримання результату. Актуальною проблемою цього напрямку є розробка принципово нової парадигми, яка б дала пояснення до можливості створення в майбутньому нової системи інформаційних відносин у суспільстві.

Науковці і філософи, які долучаються до вивчення феномену створення штучного інтелекту, точного його визначення не дають, оскільки у філософії неповністю розв'язане питання про природу і статус людського інтелекту, тобто про експлікацію свідомості, як відмінну рису людини розумної. Ще в 60-х роках нейрофізіологи отримали перші комп'ютерні моделі нейронних мереж, що дало вагомий поштовх до спроби вичленення структури і розуміння принципу організації природного інтелекту, тобто відкриття неокортекса – нової області кори головного мозку, яка відповідає за вищі нервові функції людини (сенсорне сприйняття, виконання моторних команд, усвідомлене мислення, мова). Згідно цієї принципово нової теорії стає можливим цілісне моделювання мініколонок, з яких побудований неокортекс, що в загальному результаті спростовує задачі створення окремих моделей психічних процесів людини, проте вивчення їх є значною і важливою частиною цієї роботи саме для розуміння задач штучного інтелекту [див.: *Рассел Стюарт, Норвег Пипер. Искусственный интеллект: современный подход (AIMA) = Artificial Intelligence: A Modern Approach (AIMA).* – 2-е изд. – М. : Вильямс, 2007. – С. 56].

Ідея такого проекту виглядає геніально простою і жахливо складною одночасно, оскільки гігантська система комп'ютерів повинна відображати рух близько 90 мільярдів нейронів і забезпечити роботу такої системи звичайними кварцевими процесорами просто неможливо. Отже у філософів і науковців виникає конкретний ряд питань: "Хто ж буде носієм цього універсального "суперінтелекту?", "На що буде замінений кварцовий процесор?", "Чи можуть бути використані біологічні форми у вигляді живих тканин, клітин, "удосконаленого" мозку людини?"

У наш час створення штучного інтелекту є утрудненим, бо сучасна наука ще не досягла рівня необхідного для розв'язання такого завдання і на даному етапі розвитку людства вивчення штучного інтелекту зливається у одне суцільне джерело. Ідуть найгарячіші суперечки з одного

боку з приводу чи може машина мислити? (адекватних відповідей-доказів чи спростувань на це питання просто поки не існує), а з другого боку філософи висловлюють фундаментальні твердження про нерозкриті можливості людського мозку і їх зв'язок із природним інтелектом [див.: *Нариньяни А. С. Между эволюцией и сверхвысокими технологиями: новый человек ближайшего будущего* / А. С. Нариньяни // *Вопр. философии.* – 2008. – № 4. – С. 3–17].

Пов'язуючи проблему створення штучного мозку з релігією філософи стикаються ще з декількома проблемами. Зокрема, існує теорія, згідно якої мозок бере участь у мисленні, накопичує інформацію, зберігає, аналізує, але передає її через "душу". На протигагу цій теорії є принципово протилежна, де всі мисленнєві функції мозку просто спростовуються, а їх виконання забезпечується іншими "духовними" системами. Створення штучного інтелекту на базі цих обох підходів є неможливим, оскільки у науці не прийнято розглядати поняття "дух" і "душа".

Велику увагу дослідників і філософів привертають саме наслідки створення штучного інтелекту і на цьому підґрунті виникає ряд колізій:

1. Проблема деструктивного використання штучного інтелекту – на високому рівні комп'ютеризації штучно створений інтелект може нанести неабияку шкоду. Уже розроблені віруси, які активно використовуються саме для шкідливих цілей.

2. Віртуалізація соціальної сфери, розробка симуляторів, здатних викликати втрату інтересу від реальності.

3. Проблема взаємодії штучного інтелекту і суспільства.

Водночас, сьогодні як ніколи, є доречними слова відомого фізика Стівена Хокінга: "Можливості людей обмежені занадто повільною еволюцією, ми не зможемо змагатися зі швидкістю машин і програємо". [http://www.bbc.co.uk/russian/science/2014/12/141202_hawking_ai_danger]. Аналізуючи вищесказане, приходимо висновку, що людство повинно з великим розумінням і самоусвідомленням ставитися до цих проблем ще в самому процесі розробки штучного інтелекту та знову і знову повертатися до ключового філософського питання: "яка первородна природа людського інтелекту?".

О. В. Руденко, доц., КНУТШ, Київ

МІСЦЕ МЕТОДОЛОГІЇ В СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Характерною ознакою сучасної науки є зростання ролі в ній методології при вирішенні проблем росту і розвитку спеціалізованого знання. Можна вказати на ряд істотних причин, які породили цю особливість науки: складність структури емпіричного і теоретичного знання, способи його обґрунтування та перевірки; тісне переплетення опису властивостей матеріальних об'єктів з абстракціями, що штучно вводяться, ідеальними моделями тощо. Ці та багато інших особливостей сучасного пізнання

вимагають методологічної свідомості вченого і пізнання самої науки. Дослідники відчують постійну потребу аналізувати свою діяльність, співвідносити її прийоми і методи із застосовуваними в інших науках.

Саме розуміння методології та її функцій зазнало суттєвих змін: вузький формально-логічний підхід змінився змістовним збагаченням проблематики, що включає соціокультурний, гуманістичний вимір знання і пізнавальної діяльності. Методологічний аналіз, будучи формою самосвідомості науки, прояснює способи поєднання знання і діяльності, будову, організацію, способи одержання та обґрунтування знань. Виявляючи умови і передумови пізнавальної діяльності, у тому числі філософсько-світоглядні, методологічний аналіз перетворює їх в засоби усвідомлено-го вибору та наукового пошуку.

Існують різні рівні методологічного аналізу. Конкретно-наукова методологія зі своїми методиками має справу з технічними прийомами, приписами, нормативами, формулює принципи, методи конкретно-наукової діяльності, описує і обґрунтовує їх. Наприклад, методи умовних рефлексів в фізіології, анкетування в соціології тощо. Другий рівень – загальнонаукова методологія як вчення про принципи, методи і форми знання, що функціонують у багатьох науках, які відповідають їх предмету і об'єкту дослідження. Це, наприклад, методи емпіричного дослідження: спостереження, вимірювання, експеримент; загальнологічні методи: аналіз, синтез, індукція, аналогія, дедукція тощо, а також такі форми знання, які поняття і закони, гіпотези і теорії. Виникнувши як прийоми і форми, які використовуються в конкретних дослідженнях, вони потім використовуються іншими вченими в різних галузях знання, тобто отримують наукову і культурно-історичну апробацію, що дає їм статус загальних або загальнонаукових методів. Це наближає загальнонаукову методологію до рівня філософського аналізу знання, що за певних умов може бути застосоване до вивчення науково-пізнавальної діяльності.

Саме єдність загальнонаукового та філософського рівнів пізнання лежить в основі дисципліни, що отримала назву методології наукового дослідження. Вона може бути визначена як філософське вчення про систему апробованих принципів, норм і методів науково-пізнавальної діяльності, про форми, структуру та функції наукового знання. Її призначення – виявити й осмислити рушійні сили, передумови, підстави та закономірності росту і функціонування наукового знання і пізнавальної діяльності, організувати проектно-конструктивну діяльність, її аналіз і критику. Методологія науки, ґрунтуючись на загальнофілософських принципах і законах, історично виникла і розвивається на основі гносеології та епістемології, логіки, а в останні роки також історії та соціології науки, соціальної психології та культурології, тісно зливається з філософськими вченнями про мову.

Отже, втіленням функціональної універсальності знання і найбільш адекватним вираженням його власної природи, може бути лише така

форма буття знання, яка допускає в якості можливого контексту його функціонування всю сферу людської діяльності. Цією здатністю володіє знання, втілене в мові, а типами суспільної діяльності, в рамках якої виробляється таке знання, і рефлексії, яка фіксує тут пізнавальне ставлення до світу, є відповідно, наука і методологічна рефлексія над нею.

А. Ю. Самарський, канд. філос. наук, доц., НУБіПУ, Київ
a.samarskyi@gmail.com

ДО ПИТАННЯ РОЛІ ТЕХНІКИ В РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНОГО МИСЛЕННЯ

За словами Гегеля "бути спінозистом, це – суттєвий початок всякого філософствування". Але навіть великий німецький філософ не зміг до кінця оцінити всю глибину думки Спінози щодо його розуміння мислення, оскільки останній, хоч і в абстрактному вигляді, але сформулював основи саме матеріалістичного розуміння мислення.

Розбираючи в "Діалектичній логіці" спінозівське визначення мислення як здатність тіла рухатися за контуром зовнішніх тіл, узгоджуючи власну форму дії з формою зовнішніх тіл, Е. В. Ільєнков, наводить людську руку, якою тіло здійснює "осмислені" дії. Але якщо спробувати розглянути руку не як орган тіла, а як основний орган мислення, і розглянути роль руки не як частини мислячого тіла, а як основоположну причину розвитку мислення? Адже саме завдяки дії руки виникає мислення, починаючи від оволодіння ложкою сліпоглухонімою дитиною, закінчуючи створенням "неорганічного тіла людини".

Для цього нам доведеться виділити базову категорію, яка сама ні з чого не виводиться, але з якої виростає вся система категорій матеріалістичного розуміння мислення. Дотримуючись принципу Спінози, зауважимо, що мислить не дух, поміщений у матеріальне тіло, і навіть не окремо взяте мисляче тіло, а матерія (субстанція) у цілому. Тут ми повинні розглядати "мислення не як продукт дії, а як саме діяння, що розглядається в момент його вчинення..." [Ільєнков Е. В. Диалектическая логика. Очерки истории и теории. – М. : Политиздат, 1974. – С. 25]. Первісна категорія з самого початку має власну протилежність; вона несе в собі протиріччя: з одного боку "мисляча" (людська) рука – це наслідок праці, з іншого – праця є дією "мислячої руки". Взаємодія всередині природного (природи з лапою тварини, в яку випадково потрапляє сторонній предмет) породжує надприродне, чого в природі немає, – мислення. Але останнє не виводиться з природного, і існує не в образі дій індивіда, а у формі дії суспільства – суспільного виробництва. Енгельс першим доводить, що праця створила людину, а, отже, це умова тієї суттєвої здатності, яка відрізняє людину від тварини – це здатність мислити. Тобто рука є органом мислення в силу того, що вона є "органом праці".

Подальший розвиток категорій мислення повторює логіку становлення суспільного виробництва (категорії мислення – це мільярди разів

повторені людьми дії). Отже, категорії мислення слід виводити з історії і логіки розвитку суспільного виробництва. Праця починається з виготовлення знарядь праці. Розвиток суспільних відносин, а разом з ними форм суспільної свідомості, понять і категорій мислення, йде завдяки розвитку праці, і як наслідок – його ускладнення і розподілу.

Загальний розвиток мислення в Античності і Середньовіччя обмежуються умовами, що є наслідком застосуванням ручних знарядь праці. "Револуція мислення" припадає на період становлення буржуазних відносин в Європі – Новий час. В цю епоху знаряддя з простого продовження руки перетворюється на машину.

Яка ж роль машини в розвитку мислення? Яке відношення мислення і машини, і чи може машина мислити в принципі? Маркс писав, що машини "це – створені людською рукою органи людського мозку, матеріалізована сила знання" [Маркс К. Экономические рукописи 1857–1850 гг. // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1969. – Т. 46, ч. II. – С. 215], і додавав, що при капіталізмі основним показником розвитку мислення є капітал. Тобто машина це теж продовження "мислячої руки", але таке продовження, яке, опосередковуючи виробничі відносини, перетворює людину на свій придаток і визначає межі розвитку мислення, а отже і філософії.

Поставлене питання про відношення мислення і машин вирішує Е. В. Ільєнков у роботі "Машина і людина, кібернетика та філософія", і вирішує, на наш погляд, не досить ґрунтовно. Звісно, машина, що розуміється як механізм, мислити не може, але з цього не випливає, що вона взагалі ніяк не може стати в нагоді для технократичної перебудови суспільства – тих суспільних відносин, які породжені машиною і сковують розвиток усіх сутнісних сил людини, у тому числі розвиток мислення.

Зупинимось на можливості використання машин в управлінні суспільним виробництвом (працею). Філософія допомагає виявити причини товарного виробництва і подолати їх новими інформаційно-технічними засобами. А це означає подолання поділу праці, насамперед поділу праці на розумовий і фізичний. К. Маркс вважав, що знищення такого поділу праці можливо при виключенні людини з процесу виробництва речей. Досліджуючи машини і велику промисловість, він наводить ідею "автоматичної фабрики" філософа техніки Е. Юра. Розглядаючи фабрику не як "розчленовану систему машин", а в цілому, в її найбільш розвинутій формі, Маркс виділяє капіталістичне застосування механічних автоматів і застосування їх взагалі. Капіталістичне застосування обумовлене відділенням інтелектуальних сил процесу виробництва від фізичної праці, а поділ праці на автоматичній фабриці – чисто технологічний.

У міру вдосконалення кооперації праці та розвитку машин, вдосконалюється управління ними. Ідея некапіталістичного використання машини отримала новий розвиток з виникненням кібернетики і можливістю використання промисловості як єдиного організму. Іншими словами, для знищення товарного виробництва, при якому людина є функцією маши-

ни, потрібна інша машина, що побудована і використовується для управління процесами виробництва – комп'ютер. У цьому відношенні ідеї відомого кібернетика В. М. Глушкова про побудову Загальнодержавної автоматизованої системи управління (ЗДАС), що керує виробництвом в масштабах країни, та ідея автоматизованої системи управління технологічними процесами (АСУТП), що керує в масштабах підприємства, є вкладом у розвиток філософії техніки. Тому кібернетика як наука про загальні закономірності процесів управління і передачі інформації, може вирішити проблему подолання товарного виробництва.

У результаті відбувається зняття: машина, яка при капіталізмі панує над людиною, робить її вільною. При цьому вона не перестає виконувати свою функцію продовження людської ("мислячої") руки, але не як індивідуальна (машина відокремленого виробництва виробляє "атомарного" індивіда), а як система машин. Таким чином вичерпується логіка розвитку машини (від її індивідуального використання до системного), і відокремленій машині протиставляється "автоматична фабрика" в масштабах суспільства, – тобто автоматизована система управління економікою (Глушков). З іншого боку, таким чином можлива ліквідація поділу праці на розумовий і фізичний, а однобічно-розвинута людина отримує можливість стати універсальною особою.

Як висновок можна констатувати, що машина не мислить сама по собі, як не мислить сам по собі і людський індивід. Вона – лише продукт суспільних відносин, створених "мислячою рукою". Навпаки, система машин (автоматична фабрика, ЗДАС) "мислить" настільки, наскільки вона бере (участь під керівництвом людини) в реалізації суспільної форми руху, яке передбачає перехід від товарного до науково-обґрунтованого виробництва. Таким чином, мислення реалізує себе за своєю формою, реалізуючи себе при цьому як атрибут субстанції.

Л. І. Сидоренко, проф., КНУТШ, Київ
lidasidorenko@mail.ru

СВОБОДА ТА РИЗИКИ СУЧАСНОЇ НАУКИ

З другої половини ХХ ст. ставало все більш очевидним, що наявний тип наукової раціональності, що був в основі технологічного розвитку того часу, виявляє свою обмеженість. Ознакою такого були глобальні кризові наслідки антропогенного походження. Вихід методологи вбачали в "новій науці" – гуманній, людській, моральній. Поширення набула концепція постнекласичної науки, що ґрунтується на уявленні про новий тип раціональності, порівняно з класичним та некласичним.

В епістемологічному, знаннєвому сенсі раціональність є характеристикою знання, яка визначає його відповідність визначеним принципам мислення. Визнання відмінності таких принципів дозволяє говорити про різні типи раціональності. Вони постають в культурно-цивілізаційних

контекстах різних епох людської історії. Наукова раціональність є одним з видів раціональності. Відповідно наявні істотні особливості класичного (раціональність Нового часу), некласичного (кінець XIX ст. – середина XX ст.) та постнекласичного (кінець XX ст. – початок XXI ст.) типів наукової раціональності, що виявляються в окреслених досліджуваних проблемах, стилях мислення, методах, критеріях обґрунтування знання, що його можливо вважати науковим.

Що відрізняє сучасну наукову раціональність – постнекласичну? Як наголошують методологи, такий тип раціональності ґрунтується на врахуванні не лише способів діяльності суб'єкта, а і його ціннісних орієнтацій. Останні створюють підґрунтя для відкриття смислів у "новому діалозі" людини з природою.

Становлення постнекласичної раціональності пов'язують з "філософією відмінності" на противагу "філософії тотожності". Світ розглядають як перебуваючий в неперервному становленні. Відповідно, наукова картина світу, що заснована на принципі зворотності, на жорсткому детермінізмі, поступається місцем картині світу, що самоорганізується. Постнекласична раціональність представляє епістемологічні та методологічні засоби дослідження розвитку складних людиномірних систем, що самоорганізуються. Йдеться про соціальні, екологічні, живі системи.

Такі системи здатні до нелінійності в їх розвитку. Тому передбачити результати досить складно. Сучасні науково-технологічні практики ще підсилюють ситуацію невизначеності, конструюючи живі системи. Як результат конструювання, живе набуває характеристики "штучне". Передбачити поведінку штучного живого в його проходженні точки біфуркації тим більш складно. Відповідно прогнозуються як позитивні результати, так і загрози.

Джерелом очікуваного прориву в створенні штучних живих систем дослідники вважають NBIC-конвергенцію. Йдеться про злиття чотирьох науково-технологічних напрямів: N – нанотехнології; B – біотехнології; I – інформаційних технологій; C – когнітивних наук та розв'язання на цій основі проблем, які переважно вважаються нерозв'язуваними. Серед них проєктоване задання параметрів живих систем, людської тілесності та проблема безсмертя людини. Зважаючи на можливість генної інженерії, очевидно, що в майбутньому біоінженери створюватимуть складні живі істоти з окремих елементів молекулярних структур. Відповідно зміняться уявлення людства про народження та смерть.

В контексті NBIC-конвергенції постає моральна проблема границь людяності, людського. Вона представлена в літературі через такі поняття, як постлюдина, технолюдина, транслюдина, біокіберлюдина, віртуальна людина, які означають нові характеристики людини, що не дані від народження чи соціуму. Відповідно постає питання меж – між "людиною" та "постлюдиною".

На основі фантастичних результатів науки та сучасних технологій дослідники відчують себе "творцями", що проєктують та конструюють

живі системи, включаючи людину. Однак виникає і тягар відповідальності за втручання в світ природи і культури, у власне людську природу.

Дійсно, відповідальність – протилежний бік свободи науки. Вона можлива, якщо дослідник здатний мислити масштабно, сприймати науку як фундаментальний цивілізаційний важіль та передбачати поступ наукових досліджень та суспільства. Видатні мислителі та науковці зазвичай приходили – через роздуми та дослідницьку практику – до категорії відповідальності науки та, пам'ятаючи про таке, сприймали її як відповідальність перед власною совістю, перед суспільством. Виходить, що свобода хоча і розширює можливості людини, але потребує за це плати – відповідальності за результати дій, за їх негативні наслідки, за ті ризики, які породжують такі дії. Отже, як зазначають дослідники, свобода як самореалізація має свої застереження, особливо, якщо результати постають негативними для суспільства

Новітні технологічні практики розширюють людські можливості, отже – людську свободу. Утім, немає гарантії, що проєктовані цілі використання біотехнологічних практик будуть реалізовані відповідно задумам, оскільки потрібно врахувати ризикованість втілення проєктів. Тому ситуація постнекласичності – це ситуація невизначеності, ризиків, в якій можливість свободи пов'язана з моральним вибором.

С. А. Сидоренко, доц., УДУФММТ, Київ
n_r_g_@mail.ru

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОЦІНКИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОСТІ МЕНЕДЖМЕНТУ

Говорячи про менеджмент можливо розглядати його в двох широких площинах – як науку і як практики. В першому зрізі менеджмент предстає як сукупність теорій, наукових дисциплін. В другому – як методології та технології досягнення успіху. Найбільш загальне визначення менеджменту – наука управління. При цьому, як наголошують методологи, треба брати до уваги комплексний характер менеджменту як наукової дисципліни. В літературі представлені різноманітні точки зору стосовно головних теоретичних засад його теорії. Міждисциплінарні процеси в менеджменті останніми роками є предметом різнобічного методологічного вивчення. Утім, міждисциплінарність менеджменту пояснюється по-різному. А в деяких роботах наголошується на недоведеності того, що в менеджменті виявляються дійсно міждисциплінарні процеси. Зокрема, відомий методолог, що робить питання про міждисциплінарність менеджменту предметом дослідження, В. Канке досить критично ставиться до часто-густо вживаної тези, що в сучасній науці зближуються гуманітарні та природничі науки: "Невже можливо виміряти відстань між науками? Чи зближуються фізика та менеджмент?" [Канке В. А. Философия менеджмента / В. А. Канке. – М. : КНОРУС, 2010. – С. 317]. Порівняння основних концептів цих наук дозволяють досліднику дійти висновку, що

такого не відбувається. В той же час, стосовно взаємин інформатики та менеджменту міждисциплінарна ситуація визнається. Отже, точка зору В. Канке представляє своєрідний погляд на міждисциплінарність – відсутність взаємообміну концептів у двох або більше дисциплінах, відсутність загальнонаукових дисциплін тощо. З цього випливає і своєрідне уявлення про міждисциплінарність менеджменту.

Однак переважно методологи визнають міждисциплінарні процеси. Проте, взаємодія менеджменту з багатьма науками, включення в їх предметну сферу аспектів, що їх вивчає менеджмент, призвели, на думку дослідників, до методологічних складностей. Зокрема, до заперечення існування єдиної теорії менеджменту. Сучасні контраверзи оцінок полягають в тому, що наголошується потреба створення загальної теорії менеджменту як раз на основі використання досягнень багатьох наукових дисциплін.

Дійсно, з 2-ої пол. XX ст. теорія менеджменту розвивалась досить активно, чому сприяла взаємодія з багатьма науковими дисциплінами. Найбільший внесок належить таким наукам, як психологія, соціологія, антропологія, математика, інформатика, технічні науки. Такі дисципліни намагаються пояснити феномени, що їх вивчає наука менеджменту, з точки зору власних теоретико-концептуальних та методологічних можливостей. Зокрема, математика є в основі створення науки управління. Серед наук, важливих для розвитку сучасної теорії менеджменту також економіка, право, філософія, історія, політичні науки, логістика тощо.

Міждисциплінарність менеджменту має ще одну площину. Вона пов'язана з глобалізаційними процесами: дослідження в менеджменті набувають інтернаціонального характеру. Таке пов'язане з розширенням сфери діяльності транснаціональних компаній на нові країни. В методологічних оцінках можливості переносів зарубіжних взірців менеджменту наявні якнайменше дві позиції. Перша ґрунтується на думці про одноманітність менеджменту в різних країнах та універсальний характер практики менеджменту. Друга – на визнанні його різноманітності та необхідності адаптування зарубіжного досвіду до специфіки країн. Так чи так, інтернаціоналізація практик менеджменту породжує процес конвергенції. І все таки обмежуючим факторами є економічні та соціокультурні особливості країн. Отже, процеси конвергенції в галузі менеджменту хоча і наявні, однак мають лімітуючі параметри. Це означає, що практики менеджменту інших країн слід адаптувати до умов нашої країни. Така потреба призводить до розвитку порівняльного менеджменту, в предметну сферу якого включене дослідження досвіду різних країн, пошук ефективних технологій саме на нашому соціо-економічному ґрунті.

Наголошуючи концептуальні позиції стосовно міждисциплінарності менеджменту, на підсумок сформулюємо такі їх вияви. По-перше, міждисциплінарність вважається методологами науки характерною особливістю розвитку сучасної науки, яка є відповіддю на потребу нових методологій, поняттєвого апарату, дослідницьких практик для вивчення

складних систем. По-друге, хоча міждисциплінарність менеджменту є предметом різнобічного методологічного осмислення, єдиної позиції в її оцінці немає. По-третє, представлені в методологічних дослідженнях точки зору, можливо розділити на такі варіанти. Перший – погляд, у відповідності з яким – міждисциплінарність менеджменту наявна та укладається в загальне розуміння міждисциплінарності. Другий – міждисциплінарність менеджменту має характеристики інтернаціоналізації. Третій – міждисциплінарність менеджменту в сенсі представлених поглядів скоріше заперечується, оскільки не визнається міждисциплінарне зближення наук. Хоча визнається, що в одній галузі можливо використовувати методологічні засоби іншої науки, міждисциплінарні зв'язки менеджменту вважаються не обміном концептами та використанням законів інших наук, а такими, що мають символічний характер.

А. П. Сторожук, асп., КНУТШ, Київ
M-Mel@ukr.net

СМИСЛ В БАГАТОВИМІРНОМУ МИСЛЕННІ

Смисли є своєрідними продуктами мислення, які підтримують і створюють умови для його існування. Смысл порожню думку призупиняє, тобто, припиняється те, що існувати не повинно, а істинний смысл – підтримує. Смысл і безглуздість в своїй єдності формують певний фільтр, крізь який проходить думка. Відповідний фільтр є неодмінним супутником мислення. Смысли виникають в результаті мисленнєвих актів. Як зазначає Богата Л. М.: "Смысл не відокремлений від думки. І якою б не була думка – лінійною чи багатовимірною, їй неодмінно повинні сприяти смыслам" [Богата Л. Н. На пути к многомерному мышлению / Л. Н. Богата. – Одесса : Печатный дом, 2010. – С. 111].

Можна скористатися метафорою, яку запропонував А. Ф. Лосев, і назвати смысли, супутні думки, лоном, в якому думка розвивається. Але тільки це лоно безперервно формується, змінюючись в ході мисленнєвих актів.

Сказане про смысл можна застосувати і до лінійного мислення, і до мислення багатовимірного, головна відмінність яких бачиться в наступному.

Лінійне мислення, в кожному конкретному випадку його прояву, являє собою строгу послідовність суджень, на підставі яких формується умовивід. Кожне із цих суджень можна перевірити на істинність або хибність.

Багатовимірне мислення так само, як і лінійне, складається з суджень, але, на відміну від суджень лінійних, судження багатовимірного мислення не знаходяться в строго визначеному причинно-наслідковому зв'язку. В цьому і полягає проблема визначення смыслу.

Багатовимірна думка одночасно поєднує деяку кількість різноманітних думок. Перша спроба багатовимірного утворення може викликати відчуття безглуздості в результаті того, що причинно-наслідкові зв'язки між окремими судженнями встановити досить складно, майже неможливо, тому виникають сумніви з приводу можливості формулювання будь-яких висновків.

Однак таке відчуття виникає лише на початку знайомства з багатовимірними розумовими процесами. Складність посилюється ще й тим, що предмет багатовимірного судження не завжди чітко визначений, іноді його можна тільки припустити.

На перший погляд зовсім не зрозуміло, яким чином можна прийти від подібної структури до висновку. Відсутність умовиводів може поставити під сумнів сам факт продуктивного мислення. Не вдаючись в подробиці обговорення того, як подібний умовивід може бути отриманий, варто звернути увагу на наступне. Багатовимірне мислення так само, як і лінійне, супроводжується набуттям смислів. Ці смисли виникають як результати багатовимірного мисленнєвого акту, що здійснюється в багатовимірному когнітивному просторі.

Лінійне мислення забезпечує посилення зв'язності когнітивного простору, що формується пізнаючим суб'єктом у результаті набуття все нових і нових співвідношень. Наслідком багатовимірного мислення виявляється вибух сформованих зв'язностей, деяке перемішування, в результаті якого виникає нова багатовимірна думка. В свою чергу, кожна нова багатовимірна думка супроводжується отриманням смислів.

Також, як зазначає Богата Л. М., "англійське слово *sense* (смысл) не має подібної кореляції терміну *thought* (думка), а відсилає до почуттів, відчуттів (*sense*). Таким чином, з одного боку, *sense* поєднуємо з думкою, з іншого – з почуттям, відчуттям, що дані в сприйнятті" [Там само. – С. 111].

Взагалі, досить складно, майже неможливо уявити думку, що існує поза сприйняттям. При цьому зрозуміло, що сприйняття і думка можуть бути розділені в часі. Мислити можна і за результатами сприйнятого раніше. Проте, за кожним словом в яке оформлюється думка, стоїть досвід пережитих сприйнять, досвід – або стиснутий, або розгорнутий. Сприйняте зберігається пам'яттю і може бути спонтанно актуалізовано в будь-який момент мисленнєвого акту. З іншого боку, результати самого мислення, безсумнівно, впливають на особливості сприйняття. Таким чином, виявляється, що мислення і сприйняття взаємодоповнюються. Але тоді природно припустити, що багатовимірність сприйняття повинна знайти відображення в багатовимірності мислення.

В будь-якому випадку, з якого б боку не підходити до багатовимірності сприйняття, безсумнівно одне: просування по шляху досягнення відповідної багатовимірності сприяє розумінню багатовимірності мислення.

Завдяки уявленням, мислення наповнюється враженнями від того, що було сприйнято раніше і зберігалось в пам'яті. Уявлення дають можливість здійснювати мислення навіть тоді, коли безпосередні

сприйняття з навколишнього світу не надходять або з якихось причин заблоковані. Однак, роль уявлень не обмежується тільки тим, що вони "підживлюють" мислення в тих випадках, коли безпосереднє сприйняття призупинено.

Однією з відмінних особливостей смислу є те, що він завжди конкретний. Складно уявити існування смислу без знака, що йому відповідає. У ролі знака може виступати термін, поєднання термінів, пропозиція, сукупність пропозицій, текст. І, який би не був складний знак, що фіксує смисл, він завжди гранично конкретний. Тобто, якщо розглянути смисл, що представлений реченням, то перестановка слів у реченні приводить до зміни смислу, появи нового смислового відтінку, що свідчить про наявність строгої відповідності смислу і знаку.

Якщо подивитися на знак, що фіксує смисл, з точки зору його прояву в літерах, то досить очевидною виявляється його багатовимірність. Будь-яке слово представляється, як мінімум, двома літерами. Кожна літера, включена в знак, задає додаткову мірність, і, таким чином, смисл, схоплений знаком, вже за фактом свого відповідного прояву постає структурою багатовимірною. Тобто, знакова проявленість смислу зумовлює його вихідну багатовимірність.

Багатовимірність смислу можна представити і набагато простіше. Для цього необхідно звернути увагу на уявлення про семіми слова як безлічі смислів, що фіксуються за допомогою відповідного слова. Семіма слова, так само як і ноєма, за своєю природою є багатовимірними утвореннями. І через слово відповідна багатовимірність знаходить своє відображення в мисленнєвих актах.

Отже, крок до усвідомлення багатовимірності слова здійснювався через переосмислення. Переосмислення, відображення пережитого в отриманих смислах, ставало тим середовищем, в якому зароджувалися інтуїції з приводу багатовимірності. Також багатовимірність смислів особлива тим, що дає можливість кожного разу інтерпретувати текст по-новому.

А. Г. Супрун, канд. філос. наук, доц., НУБІПУ, Київ
alinasuprun2@gmail.com

ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ НАУКИ ТА ІННОВАЦІЙ

Найважливішою характеристикою сучасності є інноваційні процеси, що пронизують всі сфери і рівні соціальної реальності. Відношення до науки як до джерела інновацій є найважливішим критерієм оцінки ефективності економічних вчень та політичних програм, а також діяльності уряду. Саме таке відношення є пріоритетним фактором національного розвитку та обов'язковою умовою практики соціальних перетворень, які відповідають сучасному історичному етапу всесвітньої глобалізації.

Про інновацію, її структуру, походження та специфіку на сьогоднішній день написано досить багато. Але, разом з тим, недостатньо уваги приділяється самому необхідному для філософії виміру – рефлексії поняття "інновація", яка здатна розкрити її місце і роль у суспільному розвитку через усталені категоріальні схеми філософської методології, а не загальнонаукової чи економічної. Дослідження, пов'язані про роль інновацій у процесі суспільного розвитку, з аналізом проблеми відкриття у філософії науки – І. Т. Балабанов, Є. М. Князева, С. Є. Крючкова. Відповідні дослідження презентовані в роботах М. Герасімчука, С. Ілляшенко, Б. Кваснюк, О. Завгородньої, В. Ляха, В. Пазенко, В. Табачковського, В. Шинкарука, О. Сандігі та ін. Змістовними та актуальними є дослідження С. А. Лебедева и Ю. А. Ковиліна "Філософія науково-інноваційної діяльності", де автори здійснюють аналіз поняття "інновація" з точки зору філософії науки, яка є головним інструментом у пізнанні науки як феномену, результатом якого є народження інновацій.

В умовах сучасного соціально-економічного розвитку нашої країни дане питання є вельми актуальним і потребує переосмислення. Адже саме наука дає можливість здійснити прорив і вибір по який бік межі зайняти позицію: залишитися в тенетах "старих і звичних" наукових досліджень чи зробити крок у невизначене інноваційне майбутнє. Пріоритет соціальних завдань, які ставляться суспільством перед наукою, пов'язують із підвищенням ролі науки в соціумі. У цьому зв'язку питання інноваційного розвитку вимагає обґрунтування правочинності твердження про інновацію як продукт наукової діяльності. Варто зазначити, що основні складові сучасного інноваційного процесу виокремлюються у вигляді: ідеї-інвестиції – інновації, де ідея відноситься до теоретичного розділу філософії, інвестиція – до практичної філософії, а інновація – до творчого розділу філософії, тому що створювати і втілювати в життя задумане є процес творчий. Наприклад, в Античності процес творчості та мистецтва визначався терміном "техне", який не тільки вказував на процес створення, але і технологію в цілому, а також на потенційну можливість творіння нового.

Відомим є той факт, що витоки сучасної філософії інновацій закладені в класичній теорії філософії. Саме філософія Платона і Арістотеля, була джерелом сучасного філософського знання, проблематика ідей Платона і форм Арістотеля має безпосереднє відношення до науки в цілому та до інноваційної діяльності зокрема. В XVII ст. природознавство вже претендувало на формування в культурі домінуючих світоглядних типів. Виконуючи світоглядну функцію наука стала активніше впливати на інші сфери соціального життя, в тому числі і на буденну свідомість людей. Цінність освіти базувалася на засвоєнні наукових знань. В другій половині XIX ст. наука стала впливати на розвиток техніки та технології. При цьому вона здобуває ще одну функцію – соціальну і стає виробничою силою суспільства. В XX ст. наука починає активно проникати в різні сфери управління соціальними процесами. Вона поєднуєть-

ся з владою і починає діяти на вибір тих чи інших шляхів соціального розвитку. Таким чином здобуває ще одну функцію – соціальної сили. При цьому її світоглядна функція лише посилюється. У багатьох теоретичних джерелах сучасну науку називають "великою наукою".

Наука XXI сторіччя перетворюється на складний симбіоз, що включає в себе такі інноваційні процеси як наростаючий потік могутніх нанобіо-генно-нейро-інформаційних технологій, наукоємних виробництв, які створюють базу для таких грандіозних науково-дослідних мегапроектів, як Нанотесх, Біотех, Генотех, Нейротех, Інфотех, проект Штучного інтелекту. А це і є ті інновації, які є результатом розвитку науки та призводять до подальшого розвитку взаємозв'язків між наукою, суспільством та економікою. Відбувається зміна наукової парадигми, що є однією з передумов для зміни світогляду людства. За таких умов докорінному перегляду піддаються всі аспекти наукової практики. Постає нове розуміння місця наукового знання в культурі. З'явилися експерти, які переконують, що у XXI столітті наукове знання – це не лише величезна продуктивна сила, інструмент влади, а й своєрідний інструмент зброї масового знищення [Куликов С. Б. Перспективы развития прогрессивистского образа науки. – Саарбрюкен, 2011. – С. 12].

Отже в нове століття наука входить з новим науковим світоглядом, що формується під впливом сучасних науково-технологічних революцій і кардинально змінює дійсність і саму людину. Переступивши поріг XXI століття і всебічно оцінюючи досягнення науково-технічного прогресу, як вважають провідні філософи науки, негативні явища, пов'язані з попереднім розвитком науки і технологій можуть бути частково пом'якшені, а в багатьох випадках повністю подолані, проте лише за допомогою раціонального соціально й економічно орієнтованого застосування нових результатів науки, високих і наукоємних технологій. Треба враховувати, що звичайна відмова від науково-технічного прогресу – крок ще згубніший і руйнівніший, ніж попередній стихійний розвиток. Філософія дає можливість осмислити всі ці сутнісно важливі аспекти та сформулювати основні сучасні світоглядні проблеми людства, які є результатом тісних взаємовідносин філософії, науки та інноваційного розвитку [Лебедев С. А., Ковылин Ю. А. Философия научно-инновационной деятельности. – М. : Академический проект ; Парадигма, 2012. – 182 с.]. Вирішенням таких проблем повинна займатися наука як посередник між людиною та суспільством – філософією та інновацією. Однак, подібні зміни функцій науки викликають питання відносно її майбутнього розвитку і ролі в житті суспільства. В сучасному суспільстві постає проблема філософського осмислення співвідношення раціонального та ірраціонального, науки і релігії, віри і розуму. І без усвідомлення цього ми не зможемо створити філософське бачення нової картини світу [Андрущенко В. Філософія освіти XXI століття: пошук пріоритетів / В. Андрущенко // Філософія освіти. – 2005. – № 1. – С. 15].

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ПЬЕРА ТЕЙЯРА ДЕ ШАРДЕНА

*Человек в природе есть настоящий факт,
к которому приложимы (по крайней мере
частично) требования и методы науки.*

П. Тейяр де Шарден

Коллективное мышление. Коллективное сознание.

В ходе исследования коллективных мыслительных практик одним из весьма перспективных и пока еще не до конца освоенным нам представляется подход, развиваемый Тейяром де Шарденом в работе "Феномен человека".

От Альфы до Омеги

Французского теолога, палеонтолога и философа – Мари Жозеф Пьера Тейяра де Шардена принято считать одним из основателей теории ноосферы. Однако следует признать, что труды Тейяра де Шардена, незаслуженно расположились в тени работ знаменитого В. И. Вернадского. Вероятно, одна из причин отмеченного может быть связана с тем, что тейяровские представления о ноосфере развивались в контексте весьма своеобразных теоретических конструктов, каждый из которых достаточно сложно вписывался в ту научную картину мира, которая активно выстраивалась учеными XX века.

Выбрав в качестве объекта исследования *человека*, П. Т. де Шарден, тем самым, определяет кратчайший путь познания мира. Схематично эволюционный процесс ученый описывает как путь от Альфы (начала эволюции) и до Омеги (кульминации эволюционных процессов) как движение от *множественности* и хаоса к сложному *единству*, определяя человеку роль "уходящей в высь вершины великого биологического синтеза" [Тейяр де Шарден П. Феномен человека / пер. с фр. Н. А. Садовского. – Новосибирск : Наука, 1987. – С. 176–177].

Терминологический базис философии благодаря Тейяру де Шардену обогатился рядом новых терминов, среди которых особое место предоставлено так называемой **"Точке Омeга"**. Именно в этом весьма сложном конструкте заложено, своеобразное, скрытое послание человечеству и своего рода наследие, оставленное выдающимся французским философом.

"Точка Омeга" в трудах Тейяра де Шардена – это:

- 1) *"отчетливый центр, сияющий в системе центров";*
- 2) *"центр, в котором суммируется и собирается в своей целостности большое количество сознания, выделяемого на земле ноогенезом"; "совокупность крупинок мысли" (сами контуры ноосферы П. Т. де Шарден видит в "естественном слиянии крупинок мысли" [Тейяр де Шарден П. Феномен человека / пер. с фр. Н. А. Садовского. – Новосибирск : Наука, 1987. – С. 190].*

Выстроив логическую цепь эволюции в последовательности *"пред-жизнь – жизнь – мысль – сверхжизнь"*, Тейяр де Шарден выводит некий результирующий финальный момент эволюции, тесно связывая его с сознанием человека.

Ноосфера предстает своеобразным *"мыслящим покровом"*, *"супер-комбинацией"*, *которой подчинены все мыслящие элементы Земли*

Эволюция, по Шардену, связана с *возрастанием сознания*, а возрастание сознания, в свою очередь, возникает как результат *действий к единению*.

Коллективный выход

Призывая человечество к объединению / сближению / синтезу мысли, П. Т. де Шарден уточняет, что не всякая модель коллективизации ведет к определенной цели, подчеркивая, что известные до сих пор (40-е годы XX-го века) попытки коллективизировать человечество реально вели лишь к *упадку и порабощению сознаний*.

Кульминационный момент сближения, французский философ сравнивает с моментом любви, когда влюбленные утрачивают себя друг в друге, противопоставляя его формальным повседневным коммуникациям в обществе – *"косвенному столкновению"* *поверхностных контактов*, в которых люди испытывают ту самую подсознательную *"опасность порабощения"*.

"Выход для мира, двери для будущего, вход в сверхчеловечество открываются вперед и не для нескольких привилегированных лиц, не для одного избранного народа! Они откроются лишь под напором всех вместе и в том направлении, в котором все вместе могут соединиться и завершить себя в духовном обновлении Земли" [Тейяр де Шарден П. Феномен человека / пер. с фр. Н. А. Садовского. – Новосибирск : Наука, 1987. – С. 194].

Современному человеку эти мысли могут показаться, с одной стороны, наивными, но, с другой стороны, только наивный человек и может поверить в то, что выход из создавшегося геополитического тупика может быть найден.

Гипотеза программности мира. Знать – уметь – наследовать

Углубленный взгляд в теорию Пьера Тейяра де Шардена стимулирует проведение более пристального исследования гипотезы об определенной программности мира о его движении от точки Альфа к точке Омега – как некоторому предзаданному результату.

П. Т. де Шарден описывает задачи человечества, в которых, благодаря *познанию-умению-наследованию*, каждый человек может и должен стать уникальной частичкой уникальности универсума. Совокупная уникальность *"мыслящих крупинок"* и есть предельная цель коллективной самоорганизации.

На наш взгляд, смелые теоретические конструкты П. Т. де Шардена не исчерпали своего эвристического потенциала. Представления об Альфе и Омеге, коллективном сознании, *"крупинках мысли"*, уникальности универсума и, конечно же, о ноосфере, могут стимулировать развитие совершенно различных современных концептуальных построений.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОСТІ НАУКОВИХ ЗВ'ЯЗКІВ В СУЧАСНІЙ ЕКОЛОГІЇ

Питання про важливість прийняття необхідних рішень щодо вирішення складних комплексних проблем засобами науки потребує нових підходів на основі рефлексії над наявними.

Актуальність методологічних особливостей наукових зв'язків полягає у тому, що існуюча множина наукових дисциплін, які є вузькоспеціалізованими в сенсі їх фахової визначеності щодо рішень і наслідків в межах власної спеціалізованої дослідної діяльності, є на сьогоднішній день в розвитку науки малоефективним.

Це відбувається внаслідок роз'єднаності (певної ізольованості) наук у вислідковуванні тієї чи іншої проблеми, в той час як сучасні проблеми (екологічні) вимагають кооперації на підставі конвергенції, акумулюванні наявних знань з метою формування в результаті цієї взаємодії нових, як емерджентно визначених. Така взаємодія, тобто наукових зв'язок різних дисциплін (галузей знання), визначається нами як методологічно необхідна, така, що дозволяє виявити нові аспекти проблеми, які є принципово недосяжними в ситуації дисциплінарно роз'єднаних точок зору, котрі спрямовані на розуміння і вирішення проблеми. "Мы живем в такую эпоху, когда познания, даже познания одного и того же объекта, отделены друг от друга, когда знание стало фрагментированным, когда невозможно постигнуть глобальные проблемы и фундаментальные проблемы. Разрабатываемый здесь метод таков, что он позволяет связать части с целым, а целое с частями" [Морен Э. Метод. Природа Природы. – М. : Прогресс-Традиция, 2005. – С. 27].

Динамічність наукових зв'язків в екології полягає у врахуванні включеними в дослідження спільної проблеми науковцями, рішень кожного представника міждисциплінарного зв'язку, внесення персонального вкладу кожного з учасників у перебіг дослідження та вирішення проблеми, а також повсякчасне здійснення відповідних коригувань результатів, попередніх рішень колег, від реалізації котрих залежить подальша наукова робота кола дослідників (науковців) у цілому, і наступний дослідницький крок кожного науковця, зокрема.

Вищезначена взаємодія, яку визнають методологічною особливістю міждисциплінарності наукових зв'язків, передбачає утворення стійких тимчасових наукових "суб'єктів" та "об'єктів" або "рекурсивних суб'єктів" для "трансдискурсивної комунікації" (В. І. Аршинов, Я. І. Свірський), які виникають з причини усвідомлення кожним з представників певної науки власного, специфічного, компетентно-унікального знання, котре є необхідним як частина розуміння складної комплексної проблеми, в процесі

становлення спільного, скооперованого взаємозв'язку як визначного у створенні і коригуванні нових рішень, висновків, що складають собою сутність загальної, спільної для визначеного кола науковців проблеми.

Дані зв'язки мають слугувати своєрідним каталізатором формування сучасної методології і водночас наукової ідеології щодо дієвої, динамічної їх ролі в практичному вимірі.

Таку методологічну особливість вищеозначені зв'язки, на нашу думку, мають зважаючи на нелінійність процесу становлення наукового знання як визначного аспекту синергетичного підходу в розумінні розвитку науки та завдяки розумінню науковцями власної ефективності вирішення певної проблеми, як елементу в складній комплексній проблемі.

В межах міждисциплінарних досліджень створюються не системи розуміння дійсності, а системи знання дійсності, які дозволяють представникам різних наук формувати дисциплінарно обмежені, локальні розуміння. У даному випадку, термін "розуміння" визначає здатність людини усвідомлювати зміст знань як можливість вирішення конкретних задач, проблем з їх допомогою і отримати відповідь на питання. Якщо в термін "розуміння" вкладається не інструментальний зміст, тоді його можна замінити іншим терміном, тобто він втрачає аподиктичність.

Проблема міждисциплінарної кооперації виникає унаслідок "когнітологічного" (Чуйко В. Л.) усвідомлення, що вирішення проблеми вимагає знань, які представник однієї науки не може мати з причин власної дисциплінарної обмеженості.

Якщо не враховувати, що об'єктивність дійсності являє себе людині через усвідомлення її незалежності від волі, бажань, цінностей, тощо, тоді об'єктивна складність замінюється суб'єктивною (складанню раніше роз'єданого). Об'єктивна складність вимагає здійснення міждисциплінарного роз'єднання, яке створює за допомогою кооперації суб'єкта та його складної суб'єктивності, що здійснює конвергенцію обговоренням проблеми міждисциплінарної кооперації.

Отже, на нашу думку, дійсна міждисциплінарна комунікація здійснюється як комунікація людей, що усвідомлюють власну неспроможність ідентифікувати себе носієм знань іншої(их) наукової дисципліни на рівні провідного фахівця. Здійснюватись такий зв'язок може лише у випадку, коли певна множина дослідників визнає, сприймає та враховує як основу для подальших кроків у власному галузево-індивідуальному баченні проблеми, кроки інших дослідників, які так само координують свою діяльність, рішення та наступні кроки із наявними і, тим самим, визначеними, конкретною проблемою (чи колом проблем), дослідниками. Методологічною особливістю міждисциплінарності наукових зв'язків в сучасній екології є питання про пошук ефективного способу у співпраці дисциплінарно різних науковців на підставі об'єднання обговоренням проблеми динамічної кооперації.

***В. Л. Чуйко, д-р філос. наук, проф., КНУТШ, Київ,
В. І. Атаманчук-Ангел, ст. викл., НАКККиМ, Херсон***

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ФРАКТАЛЬНОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ СУСПІЛЬСТВА КОНСЕРВАТИВНОГО РОЗВИТКУ

Як відомо, більшість діючих державних інституцій мають пірамідальну структуру владної підпорядкованості, яка фрактально повторюється. Основні засади таких структур мають витоки з так званого права господаря щодо рабів або завойовника щодо підкорених. Такий устрій, поперше, надає можливість посівши керівне місце насадити на ключові посади прибічників носіїв влади, нав'язувати окремим особам і суспільству власну волю. По-друге, руйнує умови для розвитку, консервуючи існуючий стан. Відповідно у такому становищі відсутня можливість втілення соціальних новацій, а соціальні події обмежуються боротьбою за владну піраміду.

Починаючи з філософії Нового часу в Європі проблема взаємовиключення консервативного і новацій починає усвідомлюватися як актуальна. Драматична історія людства у XX ст., також початку XXI ст., свідчить про її актуальність і сьогодні.

У свою чергу маємо визнати, що в межах природничих та технічних наук існують зразки вирішення подібних задач. Наприклад, двигун внутрішнього згорання є зразок контрольованого людиною вибуху.

Зазначимо, при використанні терміну "консервативний розвиток" мова йде не про технократичну або антропологічну редукцію.

Також зазначимо, що фрактальна модель соціальних інститутів консервативного розвитку передбачає застосування теорії фракталів не як просте об'єднання однорідних елементів, а як формування складного космосу соціальних зв'язків здатного утворювати нові властивості поєднуючи різні елементи, як носіїв інакшості, унікальності, суверенності.

Звернувши увагу на явище суверена, як складової елементів фрактальної структури виявляємо, на макрорівні, що поняття суверен вже має визнану історію застосування. Так, суверен, як властивість елемента структури, сьогодні присутній у нормах міжнародного права при визначенні держави, члена всесвітньої організації торгівлі, учасника міждисциплінарного дослідження, який дотримується вимог Декларації про дисциплінарний суверенітет, тощо, а також власника (зокрема приватного).

Однак, рефлексуючи події, які відбулися в Україні 2013–2014 рр., виявляємо необхідність враховувати існування суверенів мікрорівня не обмежуючись власністю [Чуйко В. Л. Пошук імені як реалізація методологічних настанов когнітології (у соціальних дослідженнях) // "Дні науки філософського факультету – 2014", Міжн. наук. конф. (2014; Київ) : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський та ін. – К., Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2014. – Ч. 4. – С. 82–84].

Ігнорування суверена мікрорівня методологічно запроваджує редукцію спрощення, зручну для утворення сумарного об'єднання елементів. У проповідуванні любові до ближнього, наприклад, долається драматизм протиставлення раба і господаря спрощеним поєднанням усіх у братів і сестер, товаришів, громадян, які починають утворювати єдність маси, народів, класів, натовпів, страт. Тим самим втрачається можливість розглянути феномен складної єдності унікальних складових. Подібне спрощення ми спостерігаємо в концепціях лібералізму, мультикультуралізму, комунізму, націонал-соціалізму, "руського міра". Методологічно смисл запровадження такої редукції полягає у тому, що для створення сумарного об'єднаної маси не треба конструювати моделі, методології, а достатньо сконструювати фрактал "картинка світу", щоб отримати зовнішній, що до людей, зразок керуючий їх діями формально (стадо і пастор).

Якщо суверен мікрорівня систематично ігнорується (окрім випадків: приватна власність, свобода совісті та віросповідання, авторство...), явище колективного суверена здебільшого приймається до уваги, проте воно також залишається невідрефлексованим. Вказане стає причиною методологічної абсолютизації деструктивного протиставлення новації та сталості, дикого капіталізму і зарегульованої економіки, охлократії і тоталітаризму, лібералізму і демократії, тощо.

Аналіз існуючих зразків свідомого ставлення до суверена демонструє феномен консервативного розвитку соціальних інститутів. У межах даного феномену суверен виявляється як носій здатності враховувати свою неспроможність вирішити певну проблему без допомоги іншого суверена, як носія інших унікальних властивостей. Тому їх єднання у структуру стає актом творення нової якості, нового фракталу, а не сумарним збільшенням чи модифікацією маси.

І. В. Яремко, асп., КНУТШ, Київ
yar1454@yandex.ru

СОЦІАЛЬНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІСТОРІЇ НАУКИ Р. МЕРТОНА

На межі 70–80-х років сформувалося досить чітке усвідомлення характеру нового соціального підходу в аналізі науки. О. Огурцов зазначав, що виникнення і утвердження соціальної історії науки дозволило подолати обмеження історії науки лише когнітивною історією, знайти конкретно-історичні механізми зв'язку когнітивної сторони з соціальними малими групами, розкрити зв'язок між інтенціями дослідників і формуванням дослідницької програми в групі і науковій школі, описати різноманіття дослідницьких груп в історії науки (від наукової школи до невидимої колегії), тобто соціальна історія науки, будучи додатком методів і понять соціології до реальної історії науки, змогла знайти нові галузі дослідження, по-новому сформулювати ряд вже раніше аналізованих проблемних ситуацій в історії наук [Огурцов А. П. Социальная исто-

рия науки: стратегии, направления, проблемы [Электронный ресурс] // Принципы историографии естествознания: XX век. – СПб. : Университетская книга, 2001. – Режим доступа : <http://www.ihtst.ru/projects/sohist/papers/ogur99h.htm>].

Сучасні соціальні історико-наукові реконструкції пов'язані з намаганням створити адекватну модель наукової раціональності, розглянутої як спосіб поведінки вчених по досягненню певних цілей певними засобами (Л. Лаудан, Х. Патнем). Цілі, засоби та цінності науки обґрунтовуються відповідно до типів наукової раціональності. Важливе місце в дослідженні даної проблеми займають праці таких відомих дослідників, як Д. Бернал, В. Вернадський, Г. Коллінз, Д. Маккензі, Л. Маркова, Р. Мертон, О. Огурцов, Т. Пінч, Б. Рассел, Д. Сартон та ін., в яких розглядаються історико-наукові досягнення в рамках соціальної історії та соціальної історії науки. (А саме: інтерналістський та екстерналістський напрями дослідження, а також сучасні напрями – макроаналітична та мікроаналітична стратегії) [Огурцов А. П. Социальная история науки: две стратегии / А. П. Огурцов // Философия, наука, цивилизация. – М. : Логос, 1999. – С. 62–89]. Тобто, дослідження соціального виміру науки виявило дві стратегії: одна з них робить своїм об'єктом взаємовідношення соціальних структур і наукового знання, вплив соціальних змін на зміни в науковому знанні, на взаємовідношення науки як соціального інституту з іншими соціальними інститутами (макроаналітична стратегія, представником якої і був Мертон, а інша намагається піти від глобальних соціологічних схем і обмежитися осмисленням конкретно-історичних ситуацій, зростанням наукового знання в певній культурі.

Р. Мертон як засновник напряму екстерналістів дав цілісну теоретичну схему розгляду науки як соціального феномена. Він ввів поняття наукового етосу як сукупності норм, що діють в науковому співтоваристві, і представив його основним механізмом функціонування науки як соціального інституту по виробництву достовірного знання.

Історія науки, на думку Р. Мертона, повинна містити розумні для свого часу, але помилкові з нашої точки зору поняття, які були заперечені, а також невірні заходи, вже тепер архаїчні доктрини, як безплідні, так і плідні помилки минулого. Справжня історія соціології, як і будь-якої іншої науки, "повинна мати справу з взаємодією між теорією і такими речами, як соціальне походження та статус її прибічників, зміни пов'язані з поширенням ідей, їх відношення до оточуючої соціальної та культурної структури" [Мангейм К. Идеология и утопия / К. Мангейм. – К. : Дух і літера, 2006. – С. 158].

Р. Мертон вважає, що справжня історія наукових ідей є соціальним процесом, який можливо зрозуміти, не звертаючись до логіки наукового знання. А історики науки повинні звертати увагу на шляхи досягнення наукових результатів, а не на самі результати, які описані в наукових публікаціях. Такі різного роду соціальні, культурні, психологічні обставини допомагають ученому робити нові відкриття, також він повинен аналізувати соціальні вимоги, які прискорюють будь-яке відкриття. Р. Мер-

тон зазначає, що знання накопичується поступово, кумулятивно та його розвиток відбувається прогресивно, а кожний наступний щабель включає в себе попередні найкращі досягнення вчених. Тому, вся минула історія науки, має значення, як передісторія, як підготовка сучасного стану знання, а переоцінка минулих ідей відбувається настільки, наскільки вони можуть бути розглянуті як передвісники сучасної теорії.

Р. Мертон зазначає: "Якщо наукові ідеї як такі і розвиваються еволюційно та поступово, це взагалі не означає, що суспільство в цілому розвивається таким же чином, в тому числі і вся сукупність відносин наука-суспільство" [*Мангейм К. Ідеологія і утопія* / К. Мангейм. – К. : Дух і літера, 2006. – С. 164]. Отже, загальний напрям розвитку соціологічних ідей полягає у затвердженні мобільності і взаємозамінності функцій і виконуючих їх соціальних одиниць. Він виступає проти створення всезагальних теорій і зазначає, що постійні відносини можливо встановити лише для більш вузьких областей соціального життя, створюючи теорії середнього рівня тому, що лише вони можуть бути дієвими та відповіда-ти одночасно деяким загальним теоріям.

Р. Мертон сформулював імперативи наукового етосу, що забезпечують нормативну базу наукової спільноти: універсалізм, колективізм, організований скептицизм і безкорисливість. Універсалізм підкреслює позаособистісний характер наукового знання, зумовлює інтернаціональний і демократичний характер науки. Колективізм зобов'язує вченого негайно передавати результати своїх досліджень для користування спільноті: "право власності" у фундаментальній науці фактично існує лише у вигляді визнання пріоритету автора. Безкорисливість спрямовує науковця організовувати свою діяльність так, ніби, окрім досягнення істини, у нього немає ніяких інших інтересів: по суті цей імператив є максимальним вираженням "академічної свободи" і застереженням від учинків, скоюваних задля досягнення більш швидкого або широкого професійного визнання всередині науки. Організований скептицизм означає, що в науці не може бути презумпції невинності. Учений повинен доводити критикам цінність і перспективність свого результату і бути готовим до критичного його сприйняття [*Merton R. K. Science and technology in a democratic order* / R. K. Merton // *Journal of Legal and Political Sociology*. – 1942. – Vol. 1. – P. 115–126]. Отже, Мертон як прибічник соціологічної інтерпретації науки, екстерналізму, велику увагу приділяв соціальним інтерпретаціям історії науки і наука для нього є перш за все соціальний інститут. Для нормального функціонування кожного соціального інституту необхідно, щоб виконувався певний набір норм, або, навпаки, якщо є стабільно функціонуючий соціальний інститут, у ньому неодмінно підтримується і виконується якийсь набір норм.

Секція "ФІЛОСОФІЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК"

Н. А. Аерамов, студ., ИФ СПбГУ, Санкт-Петербург, Россия
red1delicious@gmail.com

ПРОЕКТ СИММЕТРИЧНОЙ АНТРОПОЛОГИИ БРУНО ЛАТУРА

Научное знание вплоть до последних 40 лет оставалось знанием по преимуществу: несмотря на генеалогические исследования Фуко, имевшие целью ликвидацию последствий власти научного дискурса [Фуко М. Лекция 7 января 1976 года // Нужно защищать общество : курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1975–1976 уч. г. – СПб. : Наука, 2005], дисциплины философии и социологии науки рассматривали научное знание в оппозиции к различного рода формам не-знания: магия, астрология, паранаука. Это же касалось и антропологических исследований: ученый антрополог, на манер социологии Дюркгейма, был рад сделать вывод из антропологического материала примитивов, что их религиозные, космологические и иные представления являются производными от их социальной структуры, имеют *raison d'être* в поддержании этой структуры. Требование симметрии в объяснении общественных явлений (а наука здесь не исключение) было наиболее полным образом сформулировано Д. Блуrom [Блур Д. Сильная программа в социологии знания // Логос. – 2002. – Т. 5/6. – С. 162–185], и его *сильная программа* внесла невероятный вклад в социологию научного знания.

Главной проблемой, возникшей с распространением притязаний на симметричность объяснений, стал *социальный конструктивизм* [Латур Б. Пересборка социального: введение в акторно-сетевую теорию / пер. с англ. И. Полонской ; под ред. С. Гавриленко ; Нац. исслед. ун-т "Высшая школа экономики". – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2014]. Некоторые ученые сами выступили против такой интерпретации своей деятельности (когда наука объяснялась как коррелят социально-го устройства, со всеми возможными последствиями); широкую известность получила "Афера А. Сокала" и его книга, написанная в соавторстве с Ж. Брикмоном. Проект Акторно-сетевой теории, появившийся на фоне 3 работ со сходными методами и предпосылками, развился как раз в направлении преодоления проблем социального конструктивизма. Вкратце, АСТ обладает следующими характеристиками и концептами: (1) принцип симметрии обобщается, т. е. накладывается вето на использование исследователями мета-языка по отношению к языку акторов; (2) концепт *актора-сети* является центральным и указывает на способ организации явления, как сборку акторов, вклад каждого из

которых является значимым, и иерархическая организация является частным случаем, а не общим местом; (3) *актором-сетью* может являться человек, сборки людей и не-человеком; исследователь не может заранее устанавливать связь, поэтому проект носит глубоко эмпирический характер; (4) *акторы-сети* устанавливают между собой соглашения и вступают в ассоциации, и этот процесс называется *переводом [интереса]*. Используя эти принципы и концепты, мы можем сказать, что, например, Наука с большой S гарантирует себе успех сериями переводов, инкорпорируя идеи, концепции, опыты, эксперименты и тексты, и ограждая себя от других способов обращения с теми же вещами и знаниями – магию, алхимию, паранауку. Именно так работает наука. [Латур Б. Наука в действии: следуя за учеными и инженерами внутри сообщества / пер. с англ. К. Федоровой ; науч. ред. С. Милыева. – СПб. : Изд-во Европейского ун-та в Санкт-Петербурге, 2013].

В переводе на русский язык один из манифестов Латура вышел под заглавием "Нового времени не было" [Латур Б. Нового времени не было. Эссе по симметричной антропологии / пер. с фр. Д. Я. Калугина ; науч. ред. О. В. Хархордин. – СПб. : Изд-во Европейского ун-та в Санкт-Петербурге, 2006], что очень сильно уводит от главной темы. Дело как раз в том, что Новое время было, это мы никогда не были современными; наши представления о себе самих расходились с нашей практикой. Но если так, кем же мы тогда стали? Латур предлагает нам вместе с ним поучаствовать в создании антропологии нововременного человека, используя методы и наработки АСТ, но также прибегая к новым интуициям. После проделанной работы АСТ, мы имеем представление о сетях-ассоциациях акторов, но больше не мыслим в терминах "доменных зон" Науки, Религии, Права и т. д. Однако, у нас сохраняется вера в институты, связанные с этими именами, и это не просто так. Дело в том, что центральный компонент акторно-сетевой теории – понятие *актора-сети*, не является достаточным для такой антропологии, ибо он лишь вычерчивает некоторую плоскостную онтологию, на которой происходит борьба сил, акторов, ассоциаций, и отношения силы определяют значимость того или иного явления. Сеть является важным и необходимым элементом этой плоскостной онтологии, но не единственным – лишь одним из возможных способов существования [Latour B. An inquiry into modes of existence. – Cambridge : Harvard University Press, 2013]. Поскольку пока не существует адекватного перевода на русский язык, я предлагаю использовать в качестве местодержателя понятие веридикции, которое тактически выгоднее понятия верификации (речь идет о способе существования, который Латур маркирует [PRE]): ибо понятие веридикции не предполагает инстанцию проверки, но манеру речи, способ высказывания истины. В этом смысле, можно сказать, что способ высказывания истины в науке напрямую сопряжен с понятием доказательства, в религии – с соответствием "духу" веры, а права – в связи с юридической процессуальностью. Каждая из ранее именовавшихся

доменных зон характеризуется теперь, как минимум, ассоциацией *акторов-сетей*, а также особым способом веридикции.

В целом, проект Латура заключается в пересмотре нововременной Конституции, благодаря которой у нас возникли такие дистинкции как общество и природа, субъект и объект (не даром последнюю его работу называют *hard-core philosophy*), научная и правовая объективность и истинность; постановка таких дистинкций напрямую зависит от сформулированной Конституции, и это непосредственно связано с политикой, ибо каждая сборка, будь то природа или общество, является политической, определяя политику как действие в оппозиции своей чужой. И если сборка общество появляется в определенной момент истории – в связи с мобилизацией общественных масс и выработкой общественного согласия, то это произошло благодаря вытеснению природы, которая стала тотально чужой, появилась возможность эксплуатации. Перед лицом социально-природных гибридов, таких как глобальное потепление, нам, нововременным, необходимо прийти к подлинной политике природы и общества.

О. С. Бойко, студ., КНУТШ, Киев

Olga_boiko_94@mail.ru

ДУАЛИЗАЦИЯ ЭГО-СУБСТАНЦИИ: ОТСТРАНЕНИЕ VS ВОССТАНОВЛЕНИЕ

Человеческие этажи сознания подводят челоуеныша к трем дверям. Если вообразить, что психика похожа на крепость, мы несомненно будем утверждать, что она (крепость) может принадлежать только одному человеку, то есть ее среда природна только для одного индивида. Вокруг крепости потоки информации и мыслей, которые мы впитываем каждый день. Черные воды бьются о стены крепости в попытке проникнуть внутрь. Каждая из трех дверей соответствует мыслительным руслам, они распределяют поток каждодневной информации согласно соображению индивида. В центре нашей крепости построены песочные часы, на которых сверху изображен циферблат. С течением времени с него сыпется часовая пыль, преобразующаяся в возможности, реализовать которые направлена природа человека. Каждая из трех дверей, дающие возможность пути определенному мыслительному акту, соответственно, делают доступными возможности развития человека. Таким образом, последний склонен реализовать свой потенциал не иначе, как с помощью или благодаря тем мыслям, которые сопровождают эту цель в акте целенаправленного изменения себя. В странствии по мировоззренческим линиям человеческого бытия происходит трансфигурация мышления. Таким образом, Эго-субстанция переходит из одного состояния в другое: происходит цикл между мыслями поощрения или похвалы, интересов и инстинктивными мыслями или мыслями-желаниями. В гармонии с собой пребывать поистине сложно, если стремиться преобразовать

происходящее вокруг. Не все потенции и интенции человека привлекательны обществу. Последнее стремится ограничивать круг этих самых преобразований и поддерживать баланс дисгармонии внутреннего состояния человека. Таким образом, во внутреннем пространстве может формироваться категория утраченности, в противовес внешней – избранности.

Целью предлагаемого исследования является рассмотрение соотношения взаимодействия или противостояния – духовного Я и социального Я в рамках одной эго-субстанции. Фигурирования человека через этажи сознания происходят как из внутренних побуждений, так и благодаря внешним стимулам. Сопутствие одному потоку мыслей, приводит к торможению и возможной дисфункции других мыслительных потоков. Непомерное сдерживание или, что более усугубляющее, *потеря знания* о наличии определенного рода мыслей, приводят к нарушению личностного развития, к расщеплению психики, "души". При наличии генетического фактора предрасположенности к тем или иным психическим неустойчивостям, духовное Я может специфически реагировать на перипетии через ситуативные проявления социального Я. Спецификой исследования является шизофрения.

Наши задачи: определение причин и побуждений отстранения Эго-субстанции; выявления характера взаимоотношений духовного Я и социального Я; очерчивание приоритета в отстранении Я.

Шизофренией можно назвать продукт личностного дисбаланса, характеризующийся распадом мыслительных и эмоциональных реакций, преобразованием внешних реалий под углом неадекватного восприятия действительности. Согласно этому, страдающие склонны к реакциям аутистического спектра, снижению аффекта, амбивалентности и галлюцинациям. Последние могут выступать попыткой регрессии к утраченным раннее объектам наслаждения. Стремление вернуться как социум-аддикция – чернеющий над человечеством цилиндр догм и правил. Если представить человека неструктурированным аморфным существом, Эго-субстанцией, то он может состоять из сочетания нескольких дымок: голубой, розовой и желтой. На голове безликого черный цилиндр. Что может чувствовать это существо? Человек из розовой дымки чувствует себя уединенным, но он не может оставаться долго обособленным. Иначе темная дымка на его затылке начнет расти и будет становиться больше, а потом поглотит его. Как это бывает с людьми, которых не понимает и отказывается принимать общество. Они вынуждены искать эмоциональное утешение в себе, ибо реальность, с помощью внешних стимулов, окрашивается негативным потоком мыслей. Как удачно заметил Ф. Ницше: "Наши дела никогда не найдут понимания – их только хвалят или ругают" [*Ницше Ф. Веселая наука* / пер. с нем. М. Кореньвой, С. Степанова, В. Топорова. – СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2011. – С. 201]. А также: "Наши мысли – суть тени наших ощущений, и потому они всегда темнее, легче, проще, чем последние" [Там же. – С. 182]. Наши мысли способны сделать нас либо счастливыми, либо несчаст-

ними. Приняв наши мысли, научившись совладать с ними, управлять мыслительным руслом, мы управляем нашим эмоциональным состоянием. Собственно, благодаря нашим мыслям мы не просто существуем, а заставляем себя жить – откликаться, вовлекаться и быть активным не только касательно своей субъективности, но и выступать неотъемлемой частью влияния на других. Однако не все побуждения одного человека способны вызвать сердечный отклик у другого, у общества в целом. Человеченьш должен воспользоваться любезностью последнего в сознательном сдерживании инстинктивных мыслей (мыслей-желаний), чтобы не попасть в немилость обществу, не стать непригодным.

Благодаря галлюцинациям человеченьш возвращается к неудовлетворенным аспектам своей сущности и личного сущего. Он пытается "восстановить", "присвоить" своё "оно", которое было отобрано и деформировано социальным Я и заперто на ключ его собственным сознанием. Воспроизведение происходит в вычурной, неадекватной форме, в форме бессознательного, в его лучших качествах.

В качестве вывода, можно обозначить следующее. Борьба внутреннего Я с внешним миром суть постоянна. Последний усугубляет давление путем внедрения в сознание человеченьша, разрастаясь там подобно сорняку с красивыми, но будто бы неживыми, лишенными аромата цветами, которые поражают своими одинаковостью и стандартом. Таким образом, человек может не выдержать подобных искусственных манипуляций со своей психикой и постарается, сознательно или нет, защитить свой расшатанный внутренний мир через самоотстранение и ограничение себя от социо-пространства.

Л. В. Діденко, канд. філос. наук, доц., КНУТШ, Київ
Lauravido@inbox.ru

ФЕНОМЕН СУБ'ЄКТ-СХОПЛЮВАННЯ

Сучасні науково-дослідницькі практики зосереджують свою увагу на окремому суб'єкті. Залежно від автора, наприклад, школи наявні термінологічні варіанти номінування самого суб'єкта: він може бути Актором, актором, соціальною одиницею, гравцем, вибіральною або ситуативною-сутністю. Та йтиметься про інше.

Мета дослідження полягає у розгортанні полісемантичності терміна "суб'єкт-схоплювання". Завдання дослідження: пояснити головну функцію суб'єкта; з'ясувати сутність суб'єкт-схоплювання через комунікативну традицію; презентувати різноманітність ідей у чужинному просторі; демаркувати "бути почутим" та "бути зрозумілим"; окреслити оптимальну поведінку суб'єкта.

Термін "суб'єкт-схоплювання" є полісемантичним. Його необхідно тлумачити у переносному значенні, хоча за особливих умов/обставин можна сприймати й буквально.

Суб'єкт є Актором, тобто вчиняльником як реалізувальником рішення, так само і мовцем. З комунікативної традиції суб'єкт-схоплювання витлумачувати найпростіше: ви як мовець привертаєте увагу слухача і далі "реалізовуєте задумане" (заздалегідь плановане; спонтанне; награне тощо). Найпростіше здійснювати суб'єкт-схоплювання через вибудовування комунікативного поля, що передбачає безпосередню наявність мовця та слухача. Проте цікавішим є дистанційна розмежованість комунікантів (як просторова, так само і темпоральна). Комуніканти мають різні інтереси та наміри, проте дещо виходитиме з-під їх контролю: це ідеї. Останні, після оживлення-ожиттєвлювання, мають виживальне пристосування. Вони долучаються до іншосвіту слухача, в межах якого мають одомашнитися та прижитися, що може уможливити різні варіанти розвивання ситуації.

По-перше, ідея-чужинка розчинятиметься поміж іншими, що на носіїв ажніяк не позначатиметься. По-друге, ідея-чужинка спричинить спогоди про дещо індивідуально-суб'єктивне для носія, що вже є каталізатором вмонтовування ідеї у іншосвіт. Далі ми повернемося або до першого варіанта, або до третього. По-третє, (це, власне, з позиції мовця, свідоме вмонтовування ідеї у іншосвіт слухача) долучена ідея одомашнюється настільки, що спричинює розмірковування щодо різнорідних феноменів, пригадування/безпосереднє зустрічання з більшістю з них для слухача буде летальним. Не у плані фізичного усунування, радше у плані інтелектуальної неспроможності до суб'єкт-поступу. Мовець може контролювати свого піддослідного. Він, навіть, може "зламати" його (подібно до шифру або коду). Ось тут і може з'явитися четвертий варіант, сутність якого полягає у практикуванні вміння виявляти мовоодиноцєві небезпеки та блокувати свій світ для самоубезпечення від "зламу".

Я принципово уникаю деталізування кожного варіанта, оскільки подібне практикування (а після ознайомлювання, читачеві може таке спасти на думку) є небезпечним для стабільної роботи власного світу. Це парафія психологів та вузькопрофільних спеціалістів. Тому не переймайтесь тим, до чого ще не є готовим ваш внутрішній світ.

Завдання філософа полягає у позначанні варіантів небезпеки, чим і будемо займатися. Комунікаційні практики – це не просто обмін мовоодиноцями, розшифровування смислів та значень, мовограння та спроби пошуків порозуміння. Комунікація – це найнебезпечніша (чи найефективніша?..) зброя останньої чверті XX і XXI століть. Ми прагнемо говорити і бути почутими. Саме почутими, але не зрозумілими. Останнє якраз і передбачає самовідкривання свого світу для окремих (виключно обраних) ідей. Зрозумілий – це "той, що з розумом співіснуватиме надалі". При говорінні кожен "оживлює" свої ідеї для інших, проте "бути почутим" не завжди акцентуватиме увагу на значеннєвості. Можливо, це процесуальне чарування мелодикою та/або тембральністю голосу мовця, або саме такою послідовністю звукорядів аргументів, або відповідністю аудіального та візуального сприйняття тощо. Слухач сам обирає що саме одомашнювати, а що необхідно блокувати для самоубезпечення.

Видається, що все життя слухач змушений перебувати під тотальним самоконтролем аби не зашкодити собі наперед. Проте це упередження. Здебільшого ми є гравцями: ролі мовця і слухача не є постійними, вони ситуативні. Ба більше – вони є подвійно-ситуативними. Кожен із суб'єкт-одиниць є мовце-слухачем, навіть коли панує мовчання.

Отже, комунікація – це приручення, але хто насправді кого/що приручатиме?.. Перепрошую, але ідея вже увантажена. Інтелект почав працювати. Будьте обережні, Ви змінюєтесь. Кардинально.

***М. Ю. Зелінський, канд. філос. наук, проф., УДУФМТ, Київ,
В. П. Драпогуз, доц., ЦГО НАНУ, Київ***

ЕКСТРАПОЛЯЦІЯ У СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНОГО ПІЗНАННЯ

У філософській літературі правомірність екстраполяції як методу пізнання обґрунтована з позиції вчення про істину, зокрема, показано, що питання про екстраполяцію є конкретним проявом діалектики абсолютної і відносної істини, що практика є основою її виникнення і подолання. Екстраполяція у філософському розумінні полягає в тому, що, пізнаючи щось невідоме, тобто, виходячи за межі пізаного, ми поширюємо на це невідоме ті поняття, принципи і теорії, які вже сформувалися.

Спільним для всіх форм і видів екстраполяції є висновок про властивості об'єктів, які не є предметами безпосереднього дослідження і сприйняття. Все це дозволяє зробити висновок, що екстраполяція разом з функцією пояснення існуючих або минулих явищ є своєрідним видом наукового передбачення. Будучи концентрованою формою опосередкованого пізнання, екстраполяція виступає вищим видом наукового передбачення, в якому в діалектичній єдності взаємодіють всі її логічні форми і методи.

Екстраполяція, будучи вінцем теоретичного пізнання, узагальненим виразом його сутності, дає можливість людині подумки випереджати дійсність, прискорює і полегшує її пізнання. Це дає підстави констатувати, що екстраполяція складає суть "випереджаючого відображення дійсності" (П. К. Анохін).

У соціальній сфері екстраполяція слугує способом передбачення майбутніх подій і станів, виходячи з припущення, що деякі тенденції, що проявилися у минулому і сьогоденні, збережуться. Цей метод, зокрема, широко застосовується в демографії при розрахунках майбутньої чисельності населення, його статевовікової і сімейної структур тощо. За його допомогою можна розрахувати омолодження чи старіння населення, дати характеристику народжуваності, смертності, індекси шлюбності в періоди, віддалені від сучасності на декілька десятиліть.

За допомогою комп'ютерних програм (Excel та ін.) можна побудувати екстраполяцію у вигляді графіка згідно з наявними формулами.

У кожній галузі наукового знання існують свої особливості і форми екстраполяції. Соціальні і гуманітарні науки багаті конкретними випадками екстраполяції і виявлення її особливостей у цій сфері наукового знання дає істотний приріст епістемологічної і методологічної інформації. Для пояснення цієї особливості можна звернутися до декількох типових випадків і широко поширеним когнітивним практикам екстраполяції таких понять, як парадигма, менталітет, культура в історичних, культурологічних, соціально-економічних та інших дослідженнях.

Досвід історії суспільствознавства свідчить, що екстраполяція особливо плідна в кризові періоди розвитку науки, під час її якісних зрушень. Але щоб бути в змозі ефективно виконати свою евристичну функцію як самостійний метод наукового передбачення, екстраполяція повинна виходити з певних методологічних принципів (вимог).

Екстраполяція отримала застосування в цикличній теорії історичного процесу (Полібій, Ібн Халдун, Н. Макіавелі, Дж. Віко та ін.); в сучасному презентизмі (Ч. Бірд, Д. Беккер), який стверджує, що всі знання про минуле люди контролюють, виходячи із тенденцій теперішнього. У сучасному соціальному прогнозуванні екстраполяція передбачає абстрагування від якісного стану розвитку об'єкта і зосередження уваги на деяких його кількісних складових

Означений метод у соціальному пізнанні є такою ж важливою складовою, як і у природничо-науковому пізнанні. Проте на відміну від останнього, у соціальному пізнанні існує зворотний зв'язок між прогнозом майбутнього стану системи і самою системою. Прогнози стають "активними". Соціальний прогноз майбутнього виступає як ціль чи як керівництво до дії і веде до зміни системи.

О. М. Іщенко, канд. філос. наук, доц., КНУТШ, Київ
rebluesun@ukr.net

АКТУАЛЬНИЙ А. ДЕ ТОКВІЛЬ: РОЗДУМИ ПРО НЕБЕЗПЕКИ ДЕМОКРАТІЇ

Починаючи з античності, про демократію написано й сказано стільки, що додати щось нове, здається неможливо. Проте, враховуючи, що на кожному етапі історичного розвитку демократія як соціальне явище набувала не лише нових форм, але й збагачувалася змістовними конотациями, вона стає невичерпною для науки.

Поява цілої низки теорій демократії (економічної, соціальної, консенсуальної, партиципаторної, плебісцитарної тощо) призвели до розмивання змісту самого поняття "демократія". Остання розуміється і як форма політичної організації суспільства, заснована на визнанні народу головним джерелом влади, і як філософський, світоглядний ідеал людського буття, і як форма політичної участі, і як модель діяльності різних суспільних інститутів тощо. В свій час навіть політичні режими соціалізм

та фашизм, які жорстко протиставляли себе ліберальній представницькій демократії говорили мовою демократичних цінностей, обіцяючи їх повну реалізацію. Натомість, теоретик італійського фашизму Дж. Джентіле у праці "Філософські основи фашизму" зазначав, що фашистська держава є народною державою, а відтак демократичною. Отже, різноманітність "відтінків" у широкому діапазоні ідейно-теоретичних течій та практичних форм реалізації демократії дають підстави стверджувати, що ХХ ст. – поч. ХХІ ст. стали періодом "руйнування її образу". Втім, це не єдина проблема, яка спіткала сучасну демократію. Значно загрозливішими для неї виявилися небезпеки та внутрішні суперечності, що здатні викликати стійке розчарування у демократичних принципах й свідчити про початок занепаду традиційних демократичних інститутів і процедур. Інакше кажучи, актуалізується тематика кризи сучасної демократії, про яку все частіше говорять авторитетні науковці, дослідники та експерти.

Помітна активізація наукових дискусій з цього приводу є своєрідним "поверненням" до контекстів минулих традицій соціально-політичного дискурсу. Адже про ймовірність потрапляння демократії "до зони ризику" попереджав свого часу видатний французький історик, політичний філософ та переконаний ліберал А. де Токвіль. Його праця "Демократія в Америці" (1835) вважається однією з найбільш продуктивних спроб привернути увагу до небезпек, які приховує в собі ліберальна демократія.

На підставі власних спостережень за демократичною системою, що склалася по той бік океану, А. де Токвіль – "аристократ за своїм інстинктом", який зневажав і боявся натовп, все ж визнавав демократію бажаною і життєвою. Вищою причиною її збереження вбачав в законодавчій базі, адже закони демократії прагнуть блага для більшості громадян. Натомість демократія спроможна і здатна реалізувати рівність громадян у суспільстві. Однак, вона містить в собі і "підводні камені".

У переліку недоліків демократії зафіксована її схильність до перетворення на "опікуючий деспотизм". Поява та подальше зростання нового типу деспотизму проглядається у ситуації, коли громадяни підпорядковуються державній владі, яка забезпечує їм добробут, але позбавляє їх свобод. З цього приводу А. де Токвіль зазначав: "Я хочу уявити собі, в яких нових формах у нашому світі буде розвиватися деспотизм. Я бачу незліченні натовпи рівних та схожих один на одного людей, які витрачають своє життя у невтомних пошуках маленьких та вульгарних радощів, що заповнюють їх душі... Над усіма цими натовпами підноситься гігантська охоронна влада, котра забезпечує усіх задоволеннями і стежить за долею кожного у натовпі. Влада ця абсолютна, присіплива, справедлива, передбачлива і лагідна. Її можна було б порівняти з батьківським впливом, як би її задачею була підготовка людини до дорослого життя. Між тим ця влада, навпаки, прагне до того, щоб зберегти людей у їх дитячому стані; вона бажала б, щоб громадяни отримували задоволення і не думали ні про що" [Анкерсміт Ф. Р. Эстетическая политика. Политическая философия по ту сторону факта и ценности [Текст]

/ Ф. Р. Анкерсміт ; [пер. с англ. Д. Кралечкина]. – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. – С. 392]. І далі: "... така влада рідко змушує діяти, але постійно ставить перепони дії. Вона не знищує, але не дає зароджуватися, вона ускладнює, утискає, знесилює, гасить, отупляє, і, зрештою, доводить кожну націю до стану стада боязких і доволі покірних тварин, для яких влада є пастухом" [д'Эйхталь Е. Алексис де Токвиль и либеральная демократия [Текст] / Е. д'Эйхталь ; [пер. с фр. Н. Кареева]. – М. : Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2012. – С. 68]. Рівність, заради якої жертвують свободою позбавляє суспільство можливості чинити опір центральній владі. Відтак, народ стає на шлях до рабства, цілковито підкорюючись останній (центральної владі). Тож, якщо абсолютні монархії зганьбили деспотизм, то демократичні республіки, застерігав А. де Токвіль, здатні його реабілітувати, позбавивши деспотизм в очах більшості принизливих та огидних властивостей.

Загальновизнаним принципом сучасної демократії є всезагальне виборче право. Однак, у застосуванні "всезагальної подачі голосів" А. де Токвіль вбачав небезпеку, пов'язану зі зниженням рівня компетентності державних управлінців. Мова йде про наступне, в силу недостатньої освіченості більшої частини громадян, відсутності у них часу й засобів потрібних для отримання точного й правильного уявлення про людину, що претендує на владу, їм доводиться оцінювати її поспіхом. В підсумку, "всілякі шарлатани дуже добре знають секрет, як сподобатися народу, тоді як його кращим друзям це частіше за все не вдається..." [д'Эйхталь Е. Алексис де Токвиль и либеральная демократия [Текст] / Е. д'Эйхталь ; [пер. с фр. Н. Кареева]. – М. : Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2012. – С. 52]. "Гідні люди", зауважував А. де Токвіль, зазвичай знаходяться серед тих, ким управляють, їх мало серед управлінців. Відтак, констатував політичний філософ, "раса державних людей" зменшується.

Загрозу для демократії на думку А. де Токвіля становила залежність влади від електоральних циклів. Можливість переобрання парламентарів називав "величезною незручністю", яка зменшує незалежність представників влади, особливо це стосується президента. "Пересічний громадянин, який використовує злочинні інтриги для здобуття влади може лише незначним чином нашкодити суспільному добробуту. Але якщо на арену виходить представник виконавчої влади, то турбота про управління стає для нього другорядним інтересом, оскільки провідним інтересом постає питання щодо його переобрання. Дипломатичні перемовини, як і закони, мають для нього значення лише в якості виборчих комбінацій, посадові місця надаються як нагорода за послуги, наданні не народу, а його вождю" [д'Эйхталь Е. Алексис де Токвиль и либеральная демократия [Текст] / Е. д'Эйхталь ; [пер. с фр. Н. Кареева]. – М. : Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2012. – С. 48].

Цілком корелюються з сучасністю роздуми науковця з приводу місця і ролі у демократичному суспільстві свободи преси. Остання визнавала-ся ним як гарант захисту прав і свобод громадян, їх інтересів. Своє ста-

влення до неї А. де Токвіль резюмував у стислій фразі: "Влада газет повинна збільшуватися по мірі того, як люди стають більш рівними" [Там само. – С. 74]. Між тим, політичний діяч усвідомлював і не приховував руйнівні нахили преси, яка забезпечена усіма засобами для того, щоб шкодити тоді, коли захоче, сама залишаючись при цьому невразливою. Зокрема, А. де Токвіль вказував на згубний вплив ЗМІ щодо політичних партій. Наголошував на тому, що газети менш відображають програмний їх зміст, натомість "беруть у свої руки управління ними". Іноді, як зазначав А. де Токвіль, преса навіть здатна створювати політичні партії. Однак, сама преса є "справою промисловою", і звідси, спроможна зашкодити міцності та зменшити тривалість існування будь-якої політичної організації. Будучи "демократичним знаряддям свободи" преса може стати одним з найпотужніших засобів політичної пропаганди – "великим провідником ідей або пристрастей", "справжньою верховною господаркою". І тоді не відомо хто править.

Отже, феноменальне пророцтво А. де Токвіля, якого ще за життя вважали видатним мислителем, котрий писав про ліберальну демократію, пов'язують з тим, що він не пропонував теорію. Навпаки, сентенції, аргументи, оцінки представлені ним формулювалися у напрямку відхилення від неї. Наступна історична практика засвідчила, що сучасній демократії, на жаль, не вдалося уникнути небезпек, про які свого часу попереджав державно-політичний діяч.

О. В. Комар, канд. філос. наук, доц., КНУТШ, Київ
olena_komar@ukr.net

"DOUBLE BIND" УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ

"Double bind" – багатозначний термін, введений Грегорі Бейтсоном для означення специфічної ситуації порушення комунікації, що означає "подвійне послання", "подвійний сигнал", "подвійну команду", "подвійний вузол". Таким чином пояснюються комунікативні невдачі, виникнення деяких різновидів психозів, а також визначені негативні різновиди рекурсії у кібернетиці. Наявність комунікативної double bind передбачає такі складові:

1) первинний негативний припис, який передбачає заборону і зазвичай формулюється у вигляді імплікації;

2) вторинний припис, що конфліктує з первинним на різних рівнях (не очевидне логічне протиставлення, а створення ситуації неможливості виконання обох);

3) неможливість повноцінного зворотнього зв'язку (feedback).

Усі три складові, які свідчать про наявність double bind, можуть бути відстежені у сучасній вітчизняній науці через зміну системи вищої освіти і переоцінки ролі гуманітаристики як такої, яка впливає на формування наукової свідомості. Парадоксальність ситуації, за якої викладання предметів гуманітарного циклу для природничих спеціальностей пропону-

ється радикально зменшити як необов'язкових, оскільки таким чином передбачається підвищити ефективність природничої науки, здатної демонструвати прикладні результати, полягає у першу чергу у тому, що така природнича наука існує лише в якості ідеалізації ХХ століття. Причому не лише тому, що некоректно після постпозитивістського етапу розвитку науки надавати оціночні судження, у яких sciences протиставляються humanities, але і тому, що у межах самої науки ефективними виявляються цілком відмінні стратегії інтеграції типово природничого і типово гуманітарного знання.

За зразок такої хибної ідеалізації, що має одним з наслідків також протиставлення філософії і науки, виступає класичний фізикалізм. Фізики неодноразово оголошували про віднайдення єдиної фундаментальної теорії і анонсували наближення завершального етапу її побудови, що передбачало збереження великої кількості прикладних задач, які будуть фундаментально вирішуватись за допомогою відомої універсальної теорії. Філософія, натомість, типово породжувала нескінченну множину монадологічних світів герметичного дискурсу, кожен з яких міг би претендувати на завершеність, однак лише доти, доки розглядається у внутрішніх межах і не стикається з зовнішньою критикою.

Однак найцікавіші і найбільш динамічні і перспективні зміни відбуваються у науці останніх десятиліть за рахунок "молодих" наук, таких, як еволюційна біологія, нейрофізіологія чи кібернетика, які природно інтегрували різними шляхами елементи гуманітарного знання. Нейрофізіологія і еволюційна біологія, а також когнітивна наука, впевнено почувають себе у типово філософській царині: так, біологія пояснює феномен свідомості загалом, а не лише окремих властивостей інтелекту [Гнатик Е. Н. Проблема сознания с позиций эволюционизма // Чарльз Дарвин и современная биология : тр. Междунар. науч. конф. "Чарльз Дарвин и современная биология" (21–23 сентября 2009 г., Санкт-Петербург). – СПб. : Нестор-История, 2010. – С. 814–819], нейрофізіологія від пояснення пам'яті, уваги, візуального сприйняття переходить до дослідження мови і навіть моралі та етики [Шанже Ж.-П. Взгляд нейрофизиолога на основания этики. Нейрофизиологические основы этического поведения [Электронный ресурс] // Человек. – 1999. – № 5–6. – Режим доступа : <http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/MEN/CHANGEUX.HTM>]. Водночас такі епістемологічно орієнтовані науки, як кібернетика, розглядають етичну відповідальність як прямий наслідок природничих досліджень. Серед найвідоміших прикладів таких етично відповідальних концепцій – теорія аутопоезу У. Матурани і, безумовно, Екологія Розуму Г. Бейтсона [Бейтсон Г. Экология разума : избранные статьи по антропологии, психиатрии и эпистемологии / пер. Д. Я. Федотова, М. П. Папуша ; вступ. ст. А. М. Эткинда. – М. : Смысл, 2000].

З огляду на те, як успішно долає наука останніх десятиліть дисциплінарні обмеження, досить прикритим є освітній парадокс, який реалізу-

ється в Україні у контексті програми реформування вищої школи. Спроба протиставити у сучасній освіті "предмети гуманітарного циклу" природничим дисциплінам є мимовільним поверненням в освіті до того стану, у якому наука перебувала сто років тому і напевно чи такий фундамент є надійним для утворення сучасних науково-дослідних центрів на основі університету, потреба у яких, безумовно, на часі.

Отже, про наявність ситуації double bind свідчить: 1) безальтернативність прийняття імперативно нав'язаної переваги традиційної природничої парадигми як базової для освіти в цілому; 2) пропозиція гуманітаристиці "конкурувати" на нерівних засадах; 3) знецінення будь-якої можливої критики шляхом ототожнення її з супротивом реформами самими по собі.

Подібно до бідолашних bread-and-butterfly Льюїса Керрола ("Чайосів" в укр. перекладі), українська наука може опинитись у такій заздалегідь еволюційно програшній ситуації, коли можливість існування "докторів філософії" без знання, що таке філософія, може виявитись далеко не найбільш абсурдним наслідком "подвійного послання" сучасної освіти до майбутньої науки.

В. І. Кондрашова-Діденко, канд. екон. наук, доц., КНУТШ, Київ
VIKD@ukr.net

ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА ЯК КАПІТАЛ

Розвиток країни та її економіки в усі часи та епохи потребує дієвих (або ефективних) чинників, з-поміж яких зазвичай перевагу надають економічним. Хоча нині в різних галузях знання вже є теоретики і практики, котрі наголошують, що такими чинниками постають не тільки і не стільки економічні, скільки неекономічні/культурні. З мого погляду, таке розмежування є не тільки недоцільним, але і некоректним. Адже, загальна культура – це єдність економічного і неекономічного, або матеріального і нематеріального. А звідси: культура є системою економічних і неекономічних, матеріальних і духовних чинників розвитку країни та економіки зокрема. Наразі йдеться про культуру як системний чинник розвитку країни, економіки, народу і Людини. Проте залишається невідомим як саме культура впливає на розвиток країнової економіки та Актора. Протиріччя між відомим та невідомим і постає головною проблемою моїх розмірковувань. Власне, це й актуалізує тему тез.

Мета дослідження – обґрунтувати, що економічна культура є капіталом. Реалізування даної мети потребує розв'язання таких завдань, як: визначення змісту економічної культури; виявлення співвідношення економічної культури та капіталу; виявлення способів впливання економічної культури на розвиток економіки.

Пропонована тема, що утримує головну проблему та мету дослідження, у такому формулюванні постає вперше. Хоча її головні аспекти

досліджувалися у роботах А. Горца (Франція); Л. Діденко, В. Кондрашової-Діденко (Україна); Д. МакКлоскі (США); П. Штомпки (Польща). Проте це – аспектові, але не системні дослідження. Тому зупинюся на декількох, з мого погляду, найважливіших тезах системного дослідження економічної культури як капіталу.

1. Економічна культура. Дотепер існує багато підходів до розуміння як загальної культури, так само й економічної культури. Я прихилився до думки тих дослідників, котрі визначають культуру як знання. Адже культура зіткана саме із знання [Див.: Горц А. Нематериальное. Знание, стоимость и капитал. – М., 2010]. Використовуючи підхід А. Горца до розуміння культури, дозволю собі визначати економічну культуру так само, тобто як знання. Проте не будь-які знання, а тільки ті, яких насамперед потребує країнова економіка задля свого саморозвитку та процвітання людини і народу країни.

2. Потрібне економіці знання. У даному разі знання постає ресурсом, який необхідний для створення продукту як засобу реалізації індивідуальних та виробничих потреб. Знання: 1) уречевлене (потенційний та діючий матеріально-речовий ресурс); 2) "живе", або невіддільне від його створювальника і використовувальника. Воно може бути експліцитним та/або імпліцитним; 3) кодифіковане і некодифіковане. Знання у процесі виробництва здатне набувати трьох форм: діючого ресурсу, джерелом якого є знання як потенційний ресурс; чинника, який безпосередньо бере участь у техніко-технологічному процесі створення матеріального і/або нематеріального продукту; капіталу. Останньої форми чинник може набувати, а може і не набувати при створюванні продукту. Це можна виявити тільки наприкінці самого процесу виробництва. Ознакою (не)набуття чинником в процесі його використання форми капіталу є (не)створення ним матеріального і/або нематеріального зиску (вигоди), що використовуватиметься у наступному циклі виробництва насамперед як джерело саморозвитку.

3. Набування економічною культурою форми капіталу. Економічна культура як знання, об'єктивно необхідне для розвитку виробництва, набуде форми капіталу тільки за однієї єдиної умови – створення "прирощення", оновлення (абсолютно нового) знання, яке б забезпечило гідне життя людини і народу країни. Тому ядром економічної культури як знання постає духовне знання. Наразі йдеться про "народну моральність" і чесність (І. Бабст); розум, інтелект та моральність, або душевну мораль людини (І. Янжул); дух свободи та почуття власної гідності людини (Д. МакКлоскі) тощо. Саме ці ресурси і чинники економіки мають забезпечити набування економічною культурою форми капіталу, а, отже, створення умов процвітання країни, її народу та кожної людини. Мабуть, саме тому ще у другій половині ХІХ сторіччя економісти (теоретики і практики) виокремлювали моральнісний чинник виробництва і, відповідно, моральнісний капітал (І. Бабст).

4. Природний інтелект. Економічна культура може постати капіталом за умови долучення людського інтелекту до процесу її використання впродовж розвивання країнової економіки.

Висновок. Економічна культура як знання спроможна набувати форми капіталу у процесі свого ефективного використання щодо створення умов процвітання країни загалом та людини зокрема. Головним засобом цього має постати людський інтелект.

А. В. Мазур, асп., НУФВСУ, Київ
mazyritto@gmail.com

ФУТУРОЛОГІЯ ОЛІМПІЙСЬКОГО СПОРТУ

Постановка проблеми. Питання яким буде майбутнє завжди цікавило і захоплювало розум багатьох людей. Завдяки цьому питанню на світ з'явилося безліч літературних творів, наукових теорій, які випереджали свій час та досягнень які створили саме майбутнє. Передбачити майбутнє з високою точністю можливо лише на короткий термін, зіставляючи сучасні тенденції та їх перспективи.

Сьогодні Олімпійські ігри одна з наймасштабніших подій в світі. Ігри привертають увагу 5–6 мільйонів глядачів на трибунах та 2–3 мільярди глядачів біля телеекранів. Майбутнє олімпійського спорту скрите від очей сучасників але за аналізом сучасних тенденцій ми змажемо заглянути в майбутнє спорту, що дозволить скоректувати сучасні тенденції.

Методи дослідження: теоретичний аналіз та узагальнення науково-методичної літератури, документальних джерел і матеріалів мережі Інтернет.

Результати дослідження та їх обговорення. Сучасні тенденції. Політика, комерціалізація, жорстокість на спортивних аренах та відсутність "чесної гри" все це знайшло своє відображення в Олімпійських іграх.

Гроші завжди відігравали важливу роль у спорті. За гроші будують спортивні арени, зали, майданчики, одягають та годують спортсменів. Спорт завжди вимагав коштів на існування і приносив чималий прибуток. Але сучасні реалії показують, гроші вкладені в спорт залишаються в спорті і не приносять глобальної користі людству. Теперішня фінансова кризи диктує свої умови "гри" і спорт має змінитися [Золоті сторінки олімпійського спорту України / за заг. ред. І. Федоренка. – К. : Олімп. л-ра, 2000. – 192 с.].

Проведення Олімпійських Ігор сучасності обходиться державам надто дорого і тому все частіше проведення Олімпійських. Ігор супроводжуються негативними відгуками суспільства багатьох країн. При затвердженні бюджету на проведення цих Ігор прошарок населення, який живе за межею бідності активно виражав своє негативне ставлення до витрат коштів на побудову спортивних арен та розширення інфраструктури міст.

Так наприклад в 2000 році на проведення Ол. Ігор в Сиднеї було витрачено 7 мільярдів доларів США а вже в наступних Іграх в Афінах це склало майже 9 мільярдів доларів США, 2008 Пекін 44 мільярди доларів США, 2012 Лондон 15 мільярдів доларів [Енциклопедія олімпійського спорту : в 5 кн. Кн. 1 / під заг. ред. В. Н. Платонова. – К. : Олімп. л-ра, 2004. – 583 с.].

Олімпійські ігри в Лондоні вперше повністю окупилися и прибуток склав приблизно 18 млрд доларів за перший рік після проведення. Це може стати початком нової тенденції в Олімпійському спорті, в якій Ігри будуть комерційно вигідними а не бути "економічним ярмом" сучасного суспільства.

В період без глобальних війн, політики вирішують основні питання країн, це також відноситься і до спорту. Політика і спорт з самого початку заснування Олімпійських Ігор сучасності почали активно співіснувати. Починаючи з 1904 року проведення Ігор супроводжувалося гучними скандалами: дискримінації (1904 Сент-Луїс), бойкоти (1980 Москва, 1984 Лос-Анджелес), терористичні акції (1972 Мюнхен, 1996 Атланта), порушення "чесної гри" (1988 Сеул) та пропаганда антигуманних ідеологій (1936 Берлін) [Платонов В. Н. Олімпійський спорт : [підруч. : в 2 кн. Кн. 1] / В. Н. Платонов, С. І. Гуськов. – К. : Олімп. л-ра, 1994. – 496 с.].

Збільшення випадків використання заборонених стимулюючих засобів (допінгу) та поява генетичного модифікування, що призвело до впровадження генетичного паспорту спортсмена, призвело до втрати моралі спортсменів та поваги один до одного.

Висновки. Аналізуючи сучасний спорт можна назвати багато позитивних та вкрай негативних тенденцій. Теперішній етап розвитку Олімпійських Ігор стає переломним, оскільки кількість позитивних тенденцій зменшується, а ідеї П'єра де Кубертена поступово "здають свої позиції" на противагу грошам. Олімпійський спорт поступово зближується з професійним, і ця тенденція вже майже незупинна. Сочі 2014 року пройшли не так давно і за кількістю скандалів та обвинувачень в корупції можуть досить негативно відобразитися на авторитеті Олімпійського руху. Можливо Ігри в Ріо-де-Жанейро які відбудуться в 2016 році дадуть змогу виявити нові позитивні тенденції.

Р. І. Мушка, студ., КНУТШ, Київ
ros575@yandex.ru

ТОЛЕРАНТНІСТЬ: ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

Толерантність стала невід'ємним аспектом існування сучасного суспільства і людини. Проблематика даного поняття представлена в об'ємній філософсько-етичній, психологічній та соціологічній літературі. Офіційно поняття толерантності закріплено у Декларації принципів толерант-

ності, яка була затверджена резолюцією ЮНЕСКО 16 листопада 1995 р. Проте, попри офіційне закріплення на високому рівні і широке визнання, порушення даних принципів відбуваються постійно. Постійно ми є свідками нових конфліктів, як міжнародних так і внутрішньодержавних, розвитку тероризму та екстремізму, щотижня дізнаємося про сутички між прихильниками різних релігій та поглядів, спостерігаємо активне зростання агресивності загалом.

Поняття толерантності змінне, воно постійно набуває нових особливостей разом з розвитком людства. Але незмінним щодо цього поняття є теза: толерантність завжди вважалась позитивною і необхідною людською чеснотою. Хоч визначень толерантності існує велика кількість, проте основне значення цього терміна походить від визначення латинського слова "tolerantia", яке означає визнання права за іншими мати інші погляди, смаки, думки та ін., але при цьому, вони не повинні включати антигуманістичні чи злочинні ідеї. Це визначення є суперечливим, а його застосування спричинюватиме непорозуміння. Саме тому на даний момент є актуальним аналіз поняття толерантності. Дослідження даного питання проводили такі вчені як: В. Золотухін, С. Братченко, В. Лекторський, К. Уейн.

Завданням даного дослідження є деталізування основних визначень поняття толерантності та відокремлення терміна "толерантність" від подібного, але не тотожного за змістом поняття "терпимість".

Існують два терміни, які хоч мають схоже, але не однакове значення: "толерантність" та "терпимість". Історично першим з'явився термін "терпимість", а дієслово "терпіти" налічує велику кількість лексем та має різноманітні значення: виносити, страждати, кріпитися, вистояти, вицікувати, послаблювати, допускати та ін. Тлумачний словник визначає "терпимість" як "властивість, вміння терпимо ставитися до чогось".

Тлумачення толерантності подане у словнику з етики є детальнішим і виглядає так: "Толерантність – моральна якість особистості, яка характеризує терпиме ставлення до інтересів, переконань, вірувань, звичок у поведінці інших людей; виражається у прагненні досягти взаємного розуміння і узгодження різнорідних інтересів та точок зору без застосування крайніх заходів тиску, переважно методами роз'яснення та переконання. Є формою поваги до іншої людини, визнання за нею права на власні переконання, на те, щоб бути іншим" [Тофтул М. Сучасний словник з етики. – Житомир, 2014. – С. 356–357]. Англомовні словники пропонують інші визначення. "Collins English Dictionary" пояснює "толерантність" через взаємоповагу суб'єктів: "Толерантність – здатність до визнання чи практичне визнання і повага до переконань та дій інших людей" [Collins English Dictionary. – London, 2012. – Р. 810]. Оксфордський словник визначає толерантність як "готовність і здатність приймати без протесту чи втручання особистість або річ" [The Oxford 3000. – Oxford, 2015. – Р. 750].

Цікавою є позиція К. Уейна, який стверджує, що такі визначення є неповними, адже толерантність – це не тільки визнання і повага до переконань та дій інших людей, але й визнання і повага самих людей, які відрізняються від нас. Дослідник зазначає, що серед "інших" повинні визнаватися і окремі індивіди та особистості як представники певних етнічних груп, до яких вони належать. Такий підхід є особливо актуальним для багатонаціональних держав.

Ідеї про природу толерантності та терпимого ставлення розглядалися у працях багатьох філософів. Цікавим є факт того, що більшість вчених схилиються до думки, що першим дослідником який висловив ідею терпимого ставлення до інших є Аристотель у його "Нікомаховій етиці".

Потрібно віддати належне Дж. Локку, оскільки саме його ідеї щодо суті терпимості склали фундамент сучасних теоретичних уявлень про толерантність.

Побічно торкався даного питання І. Кант. У своїй "Метафізиці моралі" він говорить про права людини як гарантії терпимості.

Дж. С. Міль був одним з перших, хто заявив про людину як про автономного носія прав, і обґрунтував терпимість як властивість, що сприяє прогресу суспільства.

Вагомим внеском до розгляду даного питання є дослідження В. Золотухіна, в якій дослідник наводить визначення толерантності, які відрізняються один від іншого, були сформульовані в різні періоди в різних філософських школах і напрямках. В. Золотухін вказав на недостатню розробку поняття "толерантності", на різноманіття його визначень та нечіткість в історико-філософському плані [Золотухин В. Две концепции толерантности. – Кемерово, 1999. – С. 15–25].

Сучасне ж філософське визначення поняття толерантності виводять через терпимість до іншого роду поглядів. Толерантність визначається необхідною щодо особливостей різних народів, націй, етносів. У філософських енциклопедіях дане визначення доповнюється тим, що визначає толерантність як якість, що характеризує ставлення до іншої людини як до рівної особистості і виражається у свідомому придушенні почуття неприйняття, викликаного всім тим, що відображає в іншому відмінність.

Проаналізувавши наявний матеріал, можна стверджувати, що поняття "толерантності" привертає до себе все більше уваги науковців та дослідників. Розв'язання проблем толерантності є однією з актуальних та навіть пріоритетних цілей сучасності, адже саме від вміння проявляти толерантність до інших залежить майбутній розвиток суспільства. Щодо співвідношення понять "терпимість" і "толерантність", варто зазначити, що ототожнення даних понять можливе, хоча це є некоректним. Поняття "толерантність" – не може означати суто терпимість чи поблажливість, воно має яскравішу активну спрямованість на визнання прав і свобод іншого, незалежно від будь-яких його особливостей, заради досягнення взаєморозуміння і гармонії.

ФІЛОСОФСЬКА ТА МЕТОДОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Прикметною рисою сучасної науки міжнародного права є те, що вона, незважаючи на певні досягнення у власній царині пізнання, перебуває в стані глибокої перманентної кризи. Це, зокрема, знаходить свій вияв у тому, що під виглядом міжнародно-правової науки пропонується сукупність суперечливих, суб'єктивних точок зору, які нерідко висловлені у квазінауковій формі і стосуються переважно сенсу і змістовного наповнення науки міжнародного права. Загалом, новітня наука міжнародного права являє собою широкий спектр недостатньо аргументованих наукових теорій, концепцій і поглядів, що значно ускладнює виокремлення та ідентифікацію домінуючої теорії. Деякі вітчизняні дослідники взагалі ставлять під сумнів наявність наукового статусу міжнародного права. Тривожним симптомом нинішньої кризи міжнародно-правової науки стало також динамічне поширення різноманітних постмодерністських теорій права, які у своїй, на перший погляд, зовнішньо привабливій формі практично не містять конструктивних ідей та підходів, а натомість реанімують вже відомі ретроспективні концептуальні положення представників філософського релятивізму та деструктивного скептицизму [Мережко А. А. Психологическая теория международного права (публично-го и частного) : монография. — Одесса : Фенікс, 2012. — С. 10].

На нашу думку, з врахуванням зазначених негативних тенденцій у розвитку науки міжнародного права значно актуалізується проблема забезпечення філософської та методологічної культури міжнародно-правових досліджень, опанування методологічною рефлексією наукового пошуку. Слід наголосити у цьому зв'язку, що філософію права не потрібно ототожнювати з окремою теорією чи сукупністю певних філософських концептів та конструкцій або ж абстрактних схем, які претендують на пояснення і тлумачення юридичної реальності, а сприймати її в якості діалектичного процесу мислення, спрямованого на пошук сенсу права та його місця у світобудові як одного із найважливіших аспектів суспільної дійсності. Саме завдяки такому розумінню філософії права окремі юридичні теорії, концепції, гіпотези та інші теоретичні конструкції трансформуються у методи єдиного, цілісного, мисленно-пізнавального процесу, за допомогою яких розкривається зміст права як комплексного, багатогранного і багатовимірного явища суспільного життя [Мережко А. А. Введение в философию международного права. Гносеология международного права. — Киев : Юстиниан, 2002. — С. 7].

В контексті взаємного зустрічного руху міжнародного права та його філософського сегменту значно посилюється роль та значення гносеологічної складової науки міжнародного права. Слід підкреслити, що гно-

сеологія права – це наука про закономірності правового пізнання як необхідної умови функціонування і розвитку власне самого права [Козловський А. А. Право як пізнання: вступ до гносеології права / А. А. Козловський ; Чернів. держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 1999. – С. 265]. Такий висновок засвідчує, що методи права мають бути належним чином обґрунтованими, а право стверджуватись і розвиватись на основі концептуально цілісної системи методів і принципів пізнання. Доцільно також звернути увагу на те, що сучасна гносеологія як загальна теорія наукового пізнання складається з трьох основних компонентів – онтології, аксіології та методології дослідницького пошуку. Зазначимо у цьому зв'язку, що всі ці компоненти органічно пов'язані між собою, доповнюють один одного, а межі, які їх розділяють, мають досить умовний, виключно теоретичний характер.

Для сучасної юриспруденції особливе значення має аксіологія та методологія наукового пізнання. Якщо аксіологія відкриває можливість подолання перешкод, пов'язаних із застосуванням нормативістського підходу в юриспруденції, розкриваючи при цьому значення суб'єкта науково-практичної діяльності, то методологія наукового пізнання в якості теоретичної рефлексії стосовно методів, які застосовуються у правознавстві, дозволяє упорядкувати пізнавальний потенціал юристів [Жоль К. К. Методы научного познания и логика (для юристов) : учеб. пособ. / К. К. Жоль. – Киев : Атика, 2001. – С. 87].

Зважаючи на особливості науки міжнародного права, не лише потенційно, але і реально можливим є здійснення інтелектуальної проєкції основних категорій та принципів філософської та юридичної гносеології на проблематику міжнародно-правового характеру. За своєю сутністю гносеологія міжнародного права конкретизує та адаптує вихідні постулати та досягнення філософської та правової гносеології у сфері міжнародного права з врахуванням його специфіки.

Необхідно зазначити, що в загальнотеоретичному форматі методологічна культура науки міжнародного права ґрунтується, насамперед, на філософському осмисленні та творчому застосуванні таких термінологічних понять, як "метод" та "методологія" в контексті науки міжнародного права. Зазначимо, що стосовно гносеології міжнародного права під методом слід розуміти спосіб побудови та обґрунтування системи знання в галузі міжнародного права [Мережко А. А. Введение в философию международного права. Гносеология международного права. – Киев : Юстиниан, 2002. – С. 13]. В свою чергу методологія в широкому розумінні являє собою сукупність підходів, способів, методів, прийомів та процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності, для досягнення заздалегідь визначеної мети [Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.). – К. : Абрис, 2002. – С. 374].

Цілком очевидно, що методологія міжнародного права у її модифікованому вигляді репрезентує вчення про структуру, принципи побудови,

логічну організацію, методи і засоби пізнання міжнародно-правової реальності. Поряд з тим, на нашу думку, глибинна сутність методології полягає у формуванні методологічної культури мислення, завдяки якій відбувається удосконалення логіки та дослідницького інструментарію багатобарвного процесу пізнання. Таке філософське розуміння методології міжнародного права сприяє формуванню "методологічної свідомості" юриста-міжнародника, без якого не можливим є дійсно науковий творчий пошук об'єктивної істини в системі міжнародно-правового знання, проникнення в глибинні пласти актуальних проблем науки міжнародного права. Важливим чинником методологічної культури міжнародно-правових досліджень є також філософське дослідження принципу методологічного плюралізму або альтернативності, який підкреслює наукову цінність всіх продуктивних і вже апробованих методів аналізу проблематики міжнародного права. Адже кожен з них (напр. системний підхід; нормативістський метод; еволюційний метод; природно-правовий метод; цивілізаційний метод) містить раціональне зерно пізнання, що тим самим створює ґносеологічне підґрунтя для їх взаємовпливу та взаємопроникнення. Тому вартісним, з методологічної точки зору є комплексне застосування основних методів пізнання міжнародного права, забезпечення синтетичного зв'язку із загальною правовою методологією.

Таким чином, творче розуміння методологічної культури міжнародно-правових досліджень, досконале володіння нею відкриває можливість не лише з'ясувати ґносеологічні можливості та межі пізнання в цій галузі права, але й використовувати наявний рівень методологічної рефлексії в якості ефективного механізму наукового самокритичного мислення, наявність якого є лакмусовим папірцем для визначення поступального розвитку міжнародно-правової науки. Разом з тим, варто зважати і на те, що методологія у її вузькому розумінні не має самодостатнього значення, а органічно пов'язана з практикою, в площині якої і відбувається реальний процес удосконалення та модернізації відповідних механізмів та методів наукового пізнання. Глибоке осмислення та чітке розуміння такого підходу є важливим структурним елементом досить складного, проте вкрай необхідного і перспективного процесу формування філософської та методологічної культури у царині міжнародно-правових досліджень.

О. О. Самчук, канд. філос. наук, доц., АПСВТ ФПУ, Київ
harmoniino@ukr.net

ФІЛОСОФІЯ МИСТЕЦТВА В КОНТЕКСТІ МЕРЕЖИВОГО СУСПІЛЬСТВА

В наш час пошуку достовірної інформації мультимедійного Інтернету, багатомодульного гіпертексту, що є тканиною нашого життя, спрможний поширювати силу інформації вільною цариною людської активності. Інтернет є комунікаційним посередником, який дозволяє насамперед спілкування багатьох у визначений час на глобальному рівні. Викор-

ристання Інтернету, багатомодульного гіпертексту у мистецтві як комунікаційній системі та організаційній формі в останні роки другого тисячоліття поширюється як вибух. Інтернет, мережеве суспільство – це нова економіка, бізнес, нове суспільство, нове мистецтво.

У мистецтві повинні відображатися досконалі образи, воно має бути носієм найвищого ідеалу, ідеалу як вищої ступені цінного чи найкращого, завершеного стану якогось явища, найвищого, незмінного стандарту чогось, образу досконалості, безумовним вищим взірцем моральності. Мистецтво повинно бути взірцем порядності. Порядність – філософська категорія, що відтворює порядок з усіма етичними поняттями, чеснотами в особистості як в теорії так і в практиці; людяності (гуманності) – ставлення до людини як до високої цінності, людинолюбство, шанування людини з врахуванням золотого правила взаємності. Воно має враховувати такі чесноти як: гідність – повага людини до самої себе та інших; честь – моральнісна недоторканність як частини колективу [Малахов В. А. Етика. Курс лекцій. Навч. посібник. – 4-те вид. – К., Либідь, 2002. – 384 с., с. 133], моральнісна чистота, совість – передбачає здатність людини, критично оцінювати свої вчинки, думки, бажання, невиконання обов'язку, що стимулює інший внутрішній контрольний механізм свідомості – сором. Совість – апелює до відповідальності перед самим собою, собою як носієм вищих, універсальних цінностей.

У митця необхідною повинна бути етична ідентичність – моральнісна самототожність, сталість, незмінність, стійкість, усталеність. Етична гармонія – моральнісна рівновага, паритет, ціннісно-моральнісна цілісність. Свобода – це відсутність утисків, неволі, що виражається у виборі за наявності варіативних альтернатив. Дійсна свобода можлива як свобода конструктивна, творча. Творчість є форма особистісного самовираження, завжди культурна і духовна. Добро – позитивне значення явищ чи подій в їх відношенні до вищого морального ідеалу, це – хороше, приємне, корисне, цінне заради чогось іншого, особи та саме по собі, що не слугує засобом для цілі іншого. Зрештою щастя – радісне задоволення, повнота життя, відчуття достойного життя, вірність – духовна, моральнісна незрада, дотримання обов'язку. Повага – шанобливе ставлення до інших, яке засноване на ідеї рівноправності, паритетному відношенні до самого себе та іншого у мистецькому творі. Правда – суб'єктивна уявлення та його відповідність об'єктивній дійсності. Доброчинність – діяння добра та внутрішній моральний порядок. Досконалість – тільки сильні духом людьми досягають моральнісної висоти. Духовне розуміння міри. Це – духовне самовдосконалення. Це – дух чистоти та особистісна самодисципліна. Ідентичність любові – це цілісність людини, особистості, ототожнення себе і отримання насолоди від створеного якісно нового, творчості, творів мистецтва у любові.

Інтернет створений як втілення незалежності у перші рік свого існування, здавалось провістив нову етичну еру моральної свободи, комунікаційні потоки, здатні подолати географію, а отже і політичні кордони.

Вільне слово могло поширюватися по всій планеті, незалежно від ЗМІ, оскільки багато людей могли спілкуватись між собою без будь яких обмежень [Castels M. The internet Galaxy-Reflection on the Internet, Bussines and Society. – Oxford : Oxford University Press. 2001. – P. 168]. Здавалося б відбулося створення вільного морального електронного гіпертексту.

Отже, ми маємо персоналізований гіпертекст, простий гіпертекст, настільки простий, або настільки складний, настільки кожен може собі етично-морально та волонтаристично дозволити. Але це справді індивідуальний гіпертекст створений із мультимедійний культурних вражень, скомбінованих у нових формах і нових значеннях.

У сучасному контексті, найважливішою із цих протоколів значення є мистецтво у всіх його проявах (включаючи літературу, музику, архітектуру та графічний дизайн). Це – новий тип конвенційного зв'язку. Немає сумніву, мистецтво завжди було інструментом для побудови мостів між людьми різних країн, культур, класів, етнічних груп, різної статі та владного становища – мотивів розуміння. Мистецтво завжди було комунікативними протоколам для відновлення єдності людського досвіду поза сутичками, відмінностями та конфліктами. Мистецтво завжди було будівничим мостів між різномантними, суперечливими виразами людського досвіду. Тільки етичне мистецтво могло б стати виразом людського порядного досвіду. Мануель Кастельс, провідний філософ Іспанії у галузі інформаційного суспільства стверджує, що у світі розбитих дзеркал, створеному з текстів, не придатних для спілкування, мистецтво могло би, без жодного спеціально розробленого сценарію лише своїм існуванням, бути протоколом спілкування й інструментом етично-соціальної відбудови Мистецтво як одна з форм суспільної свідомості; вид людської діяльності, що відбиває дійсність у конкретно-чуттєвих образах, відповідно до певних етико-естетичних ідеалів та мережеве суспільство з використанням інформаційно-етичної влади глобальної систем може бути принциповим культурним мостом між Мережею WWW і особистістю.

Таким чином, мистецтво та його філософсько-мистецька рефлексія здатні бути еднаючою теоретико та праксеологічною ланкою єдності між суспільством (World WIDE WEB) та особистістю.

Л. В. Северин-Мрачковська, доц. КНЕУ ім. В. Гетьмана, Київ
lsever2010@gmail.com

КОНСЬЮМЕРИЗМ ЯК СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОГО БУТТЯ ЛЮДИНИ

В умовах розвиненої ринкової економіки відносини між підприємцем і споживачем пов'язані із задоволенням не лише матеріальних, фізичних, а й духовних потреб, а також зі здоров'ям та життям споживачів, а отже, й всього суспільства. Підприємці, що зацікавлені у збільшенні купівельної спроможності споживачів, у розвинутому суспільстві долучаються до

реалізації концепції соціально орієнтованого маркетингу, таким чином активно включаючись у процес посилення ефективності соціальної політики держави.

Однак, практична реалізація концепції соціально орієнтованого маркетингу – це надзвичайно складне для підприємців завдання, що передбачає певні реорганізаційні процедури, заходи у сфері планування, перепідготовки кадрів тощо. Тому багато фірм, хоча й оголошують себе прихильниками даної концепції, на практиці її не реалізують. Виразом такої невідповідності став консьюмеризм.

"Не зважаючи на те, що концепція соціально орієнтованого маркетингу обговорюється упродовж більш, ніж двадцяти років, – пише П. Друкер, – консьюмеризм перетворився на могутній та популярний рух, що підкреслює її недосконалість" [*Drucker P. F. The Shame of Marketing // Marketing / Communication. – 1969. – August*].

Зазначимо, що рух консьюмеризму, який зародився на початку ХХ століття, отримав широке поширення у світі, здобувши особливого впливу у Скандинавії, країнах Бенілюксу, дедалі більше поширюючись у Франції, Німеччині та Японії. З того часу з'явилося чимало ініціативних груп, прийнято низку законів, що охороняють інтереси споживачів, створено спеціальні служби на державному та місцевому рівнях.

Отже, консьюмеризм – це організований рух громадян та політиків, що усвідомлюють свою відповідальність за розширення прав та впливу покупців по відношенню до продавців.

Консьюмеризм – це "рух споживачів на захист своїх прав", що є продуктом економічної революції, переходом від ринку виробника до ринку споживача [*Бевзенко В. Ф., Баширов І. Х. Мир маркетинга : учеб. пособ. – Изд. 2-е, допол. – Донецк, 2003. – С. 60*].

Якщо порівнювати традиційні права продавця (пропонувати будь-який товар; якщо товар загрожує здоров'ю покупця, пропонувати з необхідними застереженнями; призначати за товар будь-яку ціну; витрачати будь-які кошти на просування товару, дотримуючись умов чесної конкуренції; пропонувати будь-які програми стимулювання збуту, сповідуючи принцип чесної та правдивої реклами) та покупця (розраховувати, що товар буде якісним та безпечним у використанні; не купувати товар, що пропонується; розраховувати, що товар відповідає прорекламованим характеристикам та якості), то можна дійти висновку, що влада, в основному, зосереджена в руках продавця. Оскільки, повсякчас, недостатні поінформованість, підготовленість, захищеність покупця не дозволяють йому прийняти найбільш правильне рішення, то все голосніше звучить вимога про надання споживачам додаткових прав: на вичерпну інформацію про найбільш важливі властивості товару; на захист від сумнівних товарів та сумнівних маркетингових прийомів та ін.

На сучасному етапі розвитку ринкових відносин більшість фірм, в принципі, визнали переважну більшість законних прав споживачів.

У зв'язку з цим сформувалася ціла "збірка заповідей" щодо споживача, дотримання яких принесе користь виробнику, а саме: опікуватися проблемами споживача, які йому важко вирішити самостійно; виробляти якісний товар; намагатися завбачувати бажання споживачів; якомога більше інформувати споживача про виробника; допомагати споживачам в експлуатації товарів; створювати атмосферу відкритості у стосунках зі споживачами; забезпечувати чітку адресність товару, що виробляється.

Права споживачів у сучасному суспільстві захищені також законодавчо, однак і наявність юридичних норм не виключає ситуацій "порівняно чесного обману", коли використовується некомпетентність споживачів за принципом "на те й шука в річці, щоб карась не дрімав". Наприклад, неетичною поведінкою можна вважати дії компанії, яка не здійснює необхідних заходів по усуненню дефектів своєї продукції, які можуть зумовити шкідливі наслідки для населення.

Важливою формою взаємодії виробника та споживача, продавця та покупця є рекламна діяльність. У країнах з розвинутою ринковою економікою рекламна діяльність опирається на етичні стандарти, що закріплені в міжнародному кодексі рекламної практики, головними моральними принципами якої є: чесність, правдивість, благопристойність (відмова від використання в рекламі методів та прийомів, що зазнають громадського осуду) тощо. Неприпустимими вважаються прямий та опосередкований обман, використання перекручених даних про якість товарів, маніпулювання даними об'єктивних досліджень. Кодекс визначає також етичні принципи, відповідно до яких мають вибудовуватися взаємостосунки конкурентів та гарантуватися захист прав особистості: задоволення потреб споживачів, сприяння справедливій конкуренції між підприємцями, створення позитивного іміджу тощо.

У країнах пострадянського простору, зокрема, Україні, суттєвою перешкодою, що заважає більшою мірою орієнтуватися на інтереси споживача, є "спадщина" тоталітарної культури, системи, де бажання, смаки, інтереси та погляди "спускалися зверху". Споживачам пропонувалася не той товар, котрий відповідав їх смакам та уподобанням, а той, який було зручніше виробляти. Хронічний дефіцит сприяв формуванню жорсткої підсвідомої установки у ставленні до споживача: "бери, що дають". Досьогодні зберігається негативна практика орієнтування на виробника на шкоду інтересам споживача, що, правда, тепер вона є не настільки категоричною, як колись.

Подолання тих чи інших негативів у процесі розвитку ринкової економіки можливе лише шляхом її сталого розвитку, ефективної державної політики, результативного виховного впливу на людину. Інакше кажучи, – шляхом створення справжнього гуманістичного суспільства, в умовах якого працівник буде мати сприятливі можливості для розвитку власної індивідуальності, збагачення духовного світу.

СПЕЦИФІКА ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ ТА ПРАГМАТИСТСЬКА МЕТОДОЛОГІЯ

В сучасних дослідженнях розвитку наукового знання дедалі більшого значення набуває проблема розмежування та взаємодії різних сфер науки. Саме тому актуалізується питання про природу гуманітарного знання та його специфіку. Хоча вивчення природи гуманітарного знання має тривалу історію, багато проблем залишаються нерозв'язаними. Потребують детальної розробки питання, пов'язані з уточненням предметних і методологічних основ, принципів відокремлення гуманітарної сфери від інших, а також пошуки адекватної методології гуманітарного знання.

Відомо, що окремі дослідники намагалися позбавити гуманітарне знання статусу науковості, інші – навпаки, прагнули наділити його цим статусом, використовуючи аналогії, запозичені з інших наук. В обох випадках має місце "редукціонізм – некритична уніфікація знання на базі вузького абсолютизованого еталону" [Ильин В. В. О специфике гуманитарного знания // *Вопр. философии.* – 1985. – № 7. – С. 46]. Уникаючи недоліків редукціоністського досвіду, спробуємо з'ясувати особливості методології гуманітарного знання. Вихідним пунктом нашого дослідження буде теза про неправомірність як зведення одних наук до інших, так і їх протиставлення. Наука, поділяючись на природничу, гуманітарну, технічну сфери, залишається єдиною, оскільки в її основі лежать універсальні критерії.

У різних контекстах, залежно від цілей дослідження, фігурують різні тлумачення поняття "гуманітарне". Їх аналіз показує, що наявна інтерпретація зводиться до трьох найбільш типових. Перша – етимологічна – ототожнює гуманітарне з людським. Друга інтерпретація, що з'явилась у Новий час, вважає центральним процес секуляризації духовного життя людства: виходячи з протиставлення гуманітарного теологічному, вона пов'язує визначення першого з поняттям "світське". Третій підхід ґрунтується на співставленні "гуманітарного" з альтернативним йому "природним". Кожна з цих інтерпретацій правомірна. Проте з позицій прагматизму в гуманітарному знанні найефективнішим буде третій варіант інтерпретації. Справді, перша інтерпретація малопродуктивна у зв'язку з її синкретичністю: віднесення до гуманітарних питань усього, починаючи від культури й закінчуючи анатомією, не допомагає визначити істинну сутність поняття "гуманітарне". Друга інтерпретація неефективна з погляду епістемології: змішуючи природниче, технічне та гуманітарне знання зі світською освіченістю взагалі, вона закриває шляхи їх пізнавальної специфіки. Епістемологічні переваги третьої інтерпретації полягають у тому, що вона дозволяє цілком адекватно розуміти гуманітарне знання як знання про гуманістично-особистісне в людині [див.: Ильин В. В. О специфике гуманитарного знания // *Вопр. философии.* – 1985. – № 7. – С. 48].

Які ж продукти пізнання ми можемо отримати в гуманітарній сфері, використовуючи прагматистський метод, тісно пов'язаний з утилітаризмом? Осмислюючи ідею прагматизму в гуманітарному пізнанні, перш за все варто проаналізувати, що ми можемо отримати з цієї сфери та використати на практиці. Оскільки основною метою пізнання є формулювання законів, то постає запитання: чи можливо виявити закони у сфері гуманітарного знання. В онтологічних параметрах гуманітарного матеріалу наявні стандартні духовні (естетичні, етичні, аксіологічні) орієнтири, які дозволяють констатувати в ньому суттєві, необхідні, інваріантні зв'язки та відношення.

Основні ідеї гуманітарного пошуку фактично обертаються довкола подібних фундаментальних питань, які є ключем до реалізації головної гуманітарної настанови: "розцінювати всі явища, як такі, що виражають світ людини" [*Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества.* – М., 1979. – С. 366, 121]. Звідси випливає, що структура гуманітарного знання як і структура інших наук, складається з фактів, законів, інтерпретацій, апарату логіки, який призначений для аргументації. Специфіка цих елементів полягає в особливостях фактуального і концептуального базису гуманітарного знання.

Варто також звернути увагу на винятково важливу роль у гуманітарних науках критерію глибини, історичності, реалістичності розуміння. Завдання гуманітарного пошуку двоякі: 1) зрозуміти смисл гуманітарних предметів; 2) включити їх у контекст сучасності. Безпосереднє розуміння не пов'язане з істиннісними оцінками. Оцінна діяльність у гуманітарних науках – це адаптація смислів до конкретних історичних умов, де на передній план висуваються ті цінності, що відповідають визначеності цих умов.

У методології прагматизму всі компоненти пізнання мають відповідне прагматистське забарвлення. Це означає, що при визначенні понять, цілей, цінностей доводиться встановлювати їх прагматистський смисл. Розкриття прагматистського смислу вчинків людини – досить складне завдання. Далеко не просто проникнути у світ цінностей, норм, ідеалів, мотивів дій іншої людини. Але в принципі це можливо, оскільки навіть найбільш утаємничена особистість змушена конструювати свій прагматистський світ не лише за умов інтимності, а й у доступних для оточуючих мовних і предметних формах. Оскільки цілі та цінності мають не матеріально-предметну, а символічну (знакову) природу, їх встановлення можливе не інакше, як у процесі особливого типу інтерпретації, що припускає широке використання знаково-символічних конструкцій. Методологія прагматизму наскрізь просякнута символічними уявленнями.

Отже, антропоцентриська орієнтація пізнавальної діяльності поставила феномен людини в центр наукових досліджень. В гуманітарному знанні домінує прагматистський метод, з властивою йому логікою практичного умовиводу. Люди з їх соціальними діями є тією референтною системою, яка властива методології прагматизму.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ЗАПИТАНЬ В СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Про важливість такого підходу свідчить ряд праць, присвячених розгляду логіки побудови запитань в соціологічному опитувальнику. Так, цей аспект досить глибоко висвітлений І. Воловичем у роботі "Надійність інформації в соціологічному дослідженні". Цей елемент автор визначає як важливу умову надійного інструментарію та його ефективного використання [Волович В. Г. Надежность информации в социологическом исследовании. – К. : Наукова думка, 1974. – С. 68]. Зазначається також, що в соціології недостатньо уваги приділяється теорії запитання, його логічній структурі, правилам його формулювання та постановки. Це, в свою чергу, призводить до спотворення відповідей респондентів і помилкових висновків.

Підхід до теорії запитання, що існує в логіці, не враховує прикладного аспекту. Саме тому соціологи мають розробити свій підхід до вирішення цієї проблеми, враховуючи специфіку застосування запитань при проведенні опитування. Запитання та відповідь – головні структурні елементи соціологічних опитувальних листів. Від їх правильності залежить успіх опитування [Там само. – С. 69].

Прагматичний аспект теорії запитань частково розглядається в прикладних дослідженнях. У більшості випадків це або аналіз окремих прикладів ефективного формулювання запитань, або аналіз окремих помилок, які виникають при цьому. Такі приклади можна зустріти в Н. Бредберна та С. Садмена "Як правильно ставити запитання" та Л. Авер'янова "Соціологія: мистецтво ставити запитання" [Авер'янов Л. Я. Социология: искусство задавать вопросы. – М., 1998; Садмен С., Бредберн Н. Как правильно задавать вопросы. – М. : Институт Фонда "Общественное мнение", 2002]. Проте для розуміння природи запитання та його функціонування у ситуації запитання призводять до різного розподілення відповідей респондентів. Необхідно вивчити механізми, які призводять до таких результатів. За словами О. Моргенштерна, пізнання "є не що інше, як безперервне прагнення правильно поставити запитання та знайти після цього відповіді на них. При цьому запитання часто має більше значення, ніж відповідь" [цит. за: Волович В. Г. Надежность информации в социологическом исследовании. – Киев : Наук. думка, 1974. – С. 69].

Існують різні методологічні підходи до аналізу запитань. Найефективнішим виявився підхід, що розглядає запитання як елемент системи "запитання – відповідь". Співставлення запитань із відповідями полегшує вивчення структури запитань, дозволяє робити висновки відносно їх осмисленості, функцій, на цьому проводиться їх класифікація та практичне використання [Там же. – С. 72].

Представниками такого підходу є Н. Белнап та Т. Стіл. Вони розробили формалізовану мову запитань Л. Під значенням запитання, на їх думку, слід розуміти сукупність відповідей, що допускаються самим запитанням. Основним поняттям у логіці запитань та відповідей є поняття прямої відповіді. Прямая відповідь – це фрагмент мови, що відповідає на поставлене запитання, і відповідає вимогам повноти. Формальним аналогом запитання є поняття інтеррогативу. Елементарне запитання має складатись з двох частин: суб'єкта та передумови. Суб'єкт представляє множину альтернатив, а передумова визначає, яку кількість істинних альтернатив бажано мати у відповіді і якого роду вимоги повинні бути накладені на повноту та здатність розрізнення. Множина прямих відповідей може бути отримана із можливих комбінацій альтернатив, складених у відповідності з умовами, що містяться в передумові. Прямі відповіді являють собою кон'юнкцію обраних альтернатив [Белнап Н., Стіл Т. Логика вопросов и ответов. – М. : Прогресс, 1981. – С. 14–15]. За числом альтернатив, що даються для вибору, запитання можна розділити на два класи: перший – запитання, що задають невелику або, принаймні, обмежену кількість альтернатив; другий – запитання, які задають нескінченну або велику кількість альтернатив. Альтернативи можуть або явно перераховуватись у запитанні, або описуватись шляхом відсилання до певної умови чи матриці, де під останньою мають на увазі речення, в яких на місцях імен стоять змінні. Така різниця між способами задавання альтернатив призводить до поділу запитань на два класи – "чи" – запитання та "який" – запитання (інший варіант цього поділу – запитання-рішення та запитання-доповнення) [Там же. – С. 30].

Прямая відповідь стає відповіддю на поставлене запитання шляхом вибору певної підмножини альтернатив, що надаються запитанням, стверджуючи, що всі без винятку обрані альтернативи істинні. Кожна пряма відповідь на кожне запитання проводить такого роду вибір і містить твердження такого характеру. Тому з кожною прямою відповіддю пов'язаний вибір альтернатив [Там же. – С. 45–46]. Часто пряма відповідь обирає лише одну альтернативу, проте так буває не завжди. Ця обставина є однією з причин, за якою альтернативи та прямі відповіді повинні бути відокремлені одні від інших.

Кожна пряма відповідь на запитання має три аспекти: вибір, вимога повноти та вимога здатності розрізнення. Запитання через свій суб'єкт задає площину альтернатив, а після цього "відправляє" до існуючого списку альтернатив інструкцію, за якою людині, що відповідає, пропонується виробити з них конкретний тип прямої відповіді [Там же. – С. 45].

Всі ці аспекти логіки запитань є суттєвими для правильного формулювання запитань соціологічного інструментарію. Логічною теорією запитань визначаються точні та повні форми запитань у анкетах. Але врахування цих аспектів при створенні запитань не виключає можливості помилок при аналізі відповідей респондентів.

МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: ВІЗІЯ НІКОЛО МАК'ЯВЕЛЛІ

Нікколо Мак'явеллі жив в епоху великих відкриттів, коли європейці тільки почали освоювати для себе світ у всій його безмежності. Він же став першовідкривачем політики, першим її дослідником. Реакція на його ім'я неоднозначна. Література, присвячена цій особистості і висловленим ідеям поділяється на "апологетичну" та "обвинувачувальну".

Серед зарубіжних досліджень, присвячених ідеям Мак'явеллі, переконливою аргументації виділяються роботи італійців Ф. де Санктіс, Б. Кроче, А. Грамші, француза М. Мерло-Понті, англійця І. Бьорліна.

Мета дослідження – розглянути механізм державної влади, згідно з ідеями Нікколо Мак'явеллі.

Завдання дослідження: визначити специфіку держави на думку Мак'явеллі; описати базові функції правителя; презентувати сучасне трактування "Державця" з акцентуванням уваги на прогресивності поглядів італійського мислителя.

Н. Мак'явеллі жив в епоху, коли Італія формувалася як держава національного типу. Тому наукові зусилля Мак'явеллі були спрямовані на пошук інтегровальних функцій суспільства. Серед них він виділяє "інтерес держави", якому повинні бути підпорядковані всі інші інтереси в суспільстві, а також релігію, як один із способів і механізмів, який допомагає людському виживанню. Мак'явеллі обґрунтував необхідність політичного об'єднання роздробленої Італії під єдиною верховною владою монарха.

Нікколо Мак'явеллі є автором роботи "Державець" (завершена в 1513) і трактату "Міркування про першу декаду Тіта Лівія" (завершений в 1517). Якщо перший текст – це розробка теорії абсолютизму, то другий присвячений облаштуванню стародавньої Римської республіки з акцентом на теорії народоправства (саме цей трактат – "Міркування..." – дослідники вважають вершиною політичної думки флорентійця, осердям його ідей про суть і функції державної влади). Ці дві роботи необхідно досліджувати паралельно, бо вони пов'язані співзвучністю ідей. Мислитель не надає переваги ні монархії, ні республіці – як способам правління – в різні історичні епохи ефективна то монархія, то республіка. Колективна воля народу може гарантувати життєздатність та стабільність держави – щоправда, тільки в тому випадку, якщо "народ не розбещений", не вимагає тільки хліба і видовищ, а активно і конструктивно бере участь у житті держави – політичному, економічному, культурному [Андреев А., Шумов С. Государь. Власть в истории человечества [Электронный ресурс] / А. Андреев, С. Шумов. – 2009. – Режим доступа : http://www.e-reading.link/chapter.php/1015665/15/Andreev_-_Gosudar._Vlast_v_istorii_chelovechestva.html].

Далі ми акцентуємо увагу виключно на ідеях роботи "Державець".

Необхідно нагадати: новодобова політична наука завдяки Мак'явеллі збагатилася терміном "stato", тобто "державна". Державна трактується переважно в значенні апарату, що керує підданими, суспільством. Такий державний апарат включає в себе державця і його міністрів, чиновників, радників, інших посадових осіб; іншими словами, те, що сучасною мовою можна було б назвати центральною адміністрацією. Цьому апарату, а саме державцю, який керує ним, належить публічна влада – право керманити державою на свій розсуд. Державець повинен постійно дбати аби політична влада в країні була сконцентрована в одних руках. Мак'явеллі симпатизує тим одноосібно керованим державам, де державець править в оточенні слуг, які милістю і званням його поставлені на вищі посади, допомагають йому управляти державою.

Дослідники політичних та правових учень минулого доволі узагальнено тлумачать ідеї флорентійця, що подаватимемо на прикладі видання "Історія політичних та правових учень" [История политических и правовых учений [Электронный ресурс] / В. Г. Графский, Н. М. Золотухина, Л. С. Мамут, В. С. Нерсисянц. – М. : Изд-во НОРМА, 2000. – Режим доступа : <http://www.bibliotekar.ru/istoria-politicheskikh-i-pravovykh-ucheniy-2/index.htm>]. Мак'явеллі негативно ставиться до того, щоб державець, приймаючи рішення, був обмежений чисою-небудь волею, відчував тиск стороннього інтересу. Суть влади, самодержавства правителя в тому і полягає, що все в державі визначається лише його власним розсудом. Недопустиме для Мак'явеллі і уявлення про народ як про носія верховної влади. Ні слова немає про права народу на управління державою, навіть на мінімальну його участь у державних справах. У політичній сфері народу належить бути пасивною масою, що перетворюється всілякими маніпуляціями з боку державців у зручний і слухняний об'єкт державної влади. Перелік благодіянь, що йдуть від держави до підданих, короткий: військові та охоронні заходи, заступництво ремесел, землеробства і торгівлі – ось майже і все. Мак'явеллі чудово усвідомлює, що неодмінною умовою здійснення політичної влади у спосіб, вподобаний державцем, є згода з нею підданих. Він застерігає правителя від дій, які можуть викликати обурення народу. Завойовувати прихильність народу – ось його завдання: "Державцеві не можна покладатися на те, що він бачить у часи мирні, коли громадяни потребують держави; тоді кожен метушиться, обіцяє і хоче за нього померти, поки смерть далека; але в хвилину скрути, коли держава потребує саме таких громадян, на допомогу йому приходять одиниці. Цей досвід тим гіркіший, що його можна спізнати лише один раз. Тому розумний Державець повинен подумати про такий лад, за якого його співгромадяни потребуватимуть держави і його самого: тоді вони завжди зберігатимуть йому вірність" [Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки ; Державець / пер. з іт. А. Перепаді. – Харків : Фоліо, 2007. – С. 444]. Якщо люди відчужуються від нього, то в такому випадку виявляється приреченим і народ – він потрапляє у безодню анархії та безладу.

Поет, есеїст і блогер Алексей Цветков зауважує: "Його трактат «Державець» – це радше практичне керівництво для більш-менш єдиновладного династичного монарха, причому керівництво досить специфічне: з часів Шекспіра і до наших днів ім'я автора і термін «макіавеллізм» вживаються в контексті, далекому від позитивного. Таке ставлення не є справедливим... Але штамп виявився стійким, більшість спроб реабілітації флорентійського мислителя не дійшли до широких мас..." [Цветков А. Макиавелли и его локомотив [Электронный ресурс] / А. Цветков. – Режим доступа : <http://www.inliberty.ru/blog/995-machiavelli-i-ego-lokomotiv->].

Справа навіть не в тому, що ідеї Мак'явеллі не сучасні і їх неможливо застосовувати для управління державою. Радше, ми звертаємо увагу не на ті ідеї. Образ державця, на думку флорентійця, – це Особистість, інтелектуал, гравець; вольовий, відповідальний і рішучий. Він приймає рішення не за давньоримським принципом "з двох бід меншу", а ситуативно оптимальне. Так, більша частина рішень не буде прийматися (так само як і розумітися) народом, але ці рішення – життєва необхідність. Мак'явеллі впевнений: кожна людина схильна до гріха; деякі можуть протистояти спокусам і вибирати "сторону блага", але в більшості випадків люди приймають "шлях зла". Правитель (так само як і політик) повинен бути орієнтований на "людину з переважанням негативного", але прагнути до переорієнтації останньої.

В текстах Мак'явеллі присутні тиранічні мотиви і образ державця буде далеким від народу: він буде сприйматися тільки гнобителем, якого всі будуть прагнути позбутися. Але є й інший варіант: тільки той, хто вміє бачити наперед, зможе усвідомити реальну цінність такого правителя.

Таким чином, державна влада, за Мак'явеллі, є оптимізацією умінь-навичок Державця, головна мета якого полягає не в теперішньому, а в прийдешньому. Механізм державного управління – це балансування державця на межі страху і обожнювання народом: правителя необхідно боятися за народо-відхилення – обираючи "шляху зла" і довірити себе, захоплюючись його особистісними характеристиками.

Питання все-таки залишається: чи можливо коли-небудь реалізуватися такому Державцеві?... Втім, це тема вже зовсім іншого дослідження.

М. Є. Сорокін, студ., КНУТШ, Київ
maximsorokin1@gmail.com

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ВИЗНАЧНА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Основною появи ідеї людського капіталу є те, що з початку науково-технічної революції і до сьогодні, середовище життя людини визначається ступенем впровадження продуктів НТР – транспорту, засобів зв'язку, комунікацій тощо. Індивід в процесі соціалізації та суспільного виробництва має бути творчо активним, що є його визначальною характеристикою як суспільної одиниці.

Англійський дослідник та основоположник неокласичної економічної теорії А. Маршал відзначав: "Виробництво багатства – це лише засіб для підтримки життя людини, задоволення його потреб та розвитку сил – фізичних, розумових, моральних. Але сама людина – головний засіб виробництва цього багатства, вона служить кінцевою метою цього багатства" [Маршал А. Принципы экономической науки. – М. : Прогресс, 1993. – С. 135]. Це думка стає фактично гаслом для розвитку нового типу суспільства – всецільно інтелектуального.

Засновником теорії людського капіталу є Г. Беккер. Згідно з ним, людський капітал – це запас знань, навичок та мотивації, котрі є наявними в нас. Головними інвестиціями в людський капітал розпоряджається держава та суспільство, які використовують для цього освіту, сферу охорони здоров'я, можливості географічної мобільності та здатності до пошуку інформації. Беккер в цій теорії виклав свій аналіз раціональної поведінки людини діяльність якої може стати основою для розбудови та покращення соціального, економічного, політичного, інформаційного стану будь-якого суспільства.

Людський капітал складається зі знань, практичних навичок, творчих та мисленнєвих можливостей людей, їх моральних цінностей, культури праці. Поза цими структурними елементами в людському капіталі виділяються також саме людське життя, тривалість життя (стан здоров'я), котрі апіорі не можуть бути визначені в ціновому еквіваленті.

На думку російського дослідника І. В. Ільїнського, людський капітал є визначним в постіндустріальну епоху. Техніка, яка створює багатства, стає реальністю тільки завдяки технологічним знанням та вдосконаленням людської думки. І лише найкваліфікованіший робітник може займатися як розробкою нової техніки, так і управлінням вже існуючої. Крім цього необхідне знання про практичне втілення цього людського капіталу задля досягнення добробуту та багатства [Ильинский И. В. Инвестиции в будущее: образование в инновационном воспроизводстве. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2007. – С. 163].

На підставі наведених вище дефініцій можна зробити висновок про багатоаспектність феномену людського капіталу. Людський капітал – це комплексне поняття, яке включає в себе не тільки наявні і придбані знання особистості, але також вміння самовдосконалюватися, систематично оновлювати свої знання. Суспільна необхідність капіталовкладень в інтелектуальну працю, що сприятиме зростанню фінансового благополуччя кожної людської одиниці. Таким чином підкреслюється не лише матеріальна, фінансова, але також і інтелектуальна складова життєдіяльності людей.

Завдяки появі теорії людського капіталу та практичному втіленні неї в суспільстві змінилося і ставлення держави до інвестицій в сферу освіти. Освітні вклади стали розглядатися як джерело зростання не менш важливого, ніж звичайні капіталовкладення. Це стало причиною для суспільно-політичного міждержавного явища здобування освіти протягом усього життя.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Сучасний контент феномена мислення з необхідністю апелює до *критичності* – здатності особистості долати схильність до однозначно-догматичного сприйняття світу, вміння аналізувати ту чи іншу проблему з різних боків, користуватися інформацією з багатьох джерел, відокремлюючи об'єктивний факт від суб'єктивної думки про нього, логічну умову від будь-якого упередження, припущення, забобону. Це вміння людини адекватно визначати причини й передумови наявних в її житті проблем, готовність докласти зусиль для їх практичного (а не лише риторичного) подолання. Так, сучасна обдарована людина не може бути успішною, затребуваною в суспільстві, якщо їй не властиві такі риси критичного мислення, як усвідомленість, відповідальність, цілеспрямованість, обґрунтованість, контрольованість, самостійність, самоаналіз, самоорганізованість, дисципліна тощо.

У межах критичного мислення застосовуються різні *наукові методи* пізнання та аналізу дійсності. Зокрема використовуються такі загально-наукові методи: аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція, моделювання, ідеалізація, аксіоматичний, гіпотетико-дедуктивний, історичний, логічний та інші. До філософських методів, що є конструктивними в межах означеної проблеми, належать такі: діалектичний та метафізичний, раціоналістичний та ірраціоналістичний, матеріалістичний та ідеалістичний, праксеологічний, аксіологічний, комунікативний тощо. Значущим методологічним принципом критичного мислення є антропологічний підхід, згідно з яким людина сама творить специфічний спосіб власної життєдіяльності, світ, в якому живе. Необхідно зазначити, що критичне мислення невід'ємне від методів фальсифікації, спростування, скептицизму та заперечення, адже сумнів як верифікація фактів та подій є фундаментальною ознакою мислячої істоти. Однак означені раціональні стратегії не зменшують ролі конструктивізму в кінцевому результаті когнітивної практики.

У реальному житті людина, яка послуговується критичним мисленням, попередньо не звертається до аналізу методологічної основи вирішення тієї чи іншої проблеми. Така людина вільно оперує фундаментальними науковими методами і принципами, комбінує їх залежно від поставленої задачі. Потрібно наголосити, що засвоєння людиною наукової методології загартовує, тренує розум, робить його гнучким та відкритим відносно динамічної реальності. Значущість методологічної основи мислення й теорії в цілому, як сукупності висновків, що відображають об'єктивно існуючі зв'язки між явищами дійсності, часто недооцінюють.

З практичної точки зору критичне мислення може бути *ситуативним, проектним або їх синтезом*. Ситуативне мислення постає як осмислення та аналіз визначеної події, конкретна "відповідь" на той чи інший факт дійсності. Такий тип мислення є поширеним, адже динамічні виклики сучасності вимагають від людини швидкого й вчасного реагування на зміни світу. Ситуативне мислення звернено до сьогодення, до вирішення актуальних і нагальних проблем. Проектне мислення апелює до майбутнього в контексті формулювання та оформлення визначеної мети перетворень чи досягнень людини у перспективі. Результатом такого мислення постає більш чи менш конкретний план дій. Цілепокладання є процесом покладання цілого, завершеного образу, визначення спрямованості діяльності. Синтез ситуативного та проектного мислення виявляється продуктивним з точки зору комбінації попередньо раціонально оформленої мети та її ситуативного корегування як відповідь на мінливу дійсність. Такий вектор мислення дозволяє обґрунтовано та чітко формулювати поточні завдання для реалізації поставленої мети.

Критичний принцип мислення та дії прямо *протилежний конформістській або масовій поведінці* людини. Остання, на жаль, є сьогодні домінуючою. Для підтвердження цієї думки зазначимо, що переважної кількості сучасних наукових праць присвячена аналізу проблеми масової, деперсоналізованої людини з низьким рівнем освіти та культури в цілому. Це є свідченням об'єктивно існуючої тенденції стандартизації, як наслідку панування принципу технократії у всьому світі.

Визначальною рисою критичного мислення є *здатність до трансцендентальної рефлексії*, тобто можливість людини вийти "за межі" множини складних та суперечливих подій, абстрагуватись від спрощеного розуміння дійсності, мислити контекстуально, поглянути на проблему з іншого ракурсу. Така модель критичного бачення дійсності є, перш за все, конструктивною, адже продукує деяку універсальну раціональну побудову, використовуючи яку, людина може успішно жити та діяти. Критичне мислення – це також системне, комплексне мислення, що характеризується цілісністю сприйняття дійсності. Завдяки цьому типу мислення людина виявляється здатною генерувати та реалізовувати нові ідеї та проекти.

Дослідження критичного мислення як чинника розвитку обдарованості людини в сучасних трансформаціях соціокультурних цінностей, передбачає не лише пошук нового розуміння феномена обдарованості крізь призму раціонального змісту, але і формулювання нових ефективних шляхів реформування освітньої системи, що є невід'ємною складовою становлення людини. Розвиток критичного мислення є комплексом заходів, спрямованих на *тренування аналітичних, креативних, дослідницьких навичок* з метою формування відкритої та гнучкої раціональної здатності особистості в контексті викликів сьогодення для вироблення вміння рефлексивного ставлення до свого "Я", моральної та соціальної відповідальності. Системний та послідовний мисленнєвий тренінг – це

необхідний засновок нових особистісних пошуків перспектив та їх втілення у реальність. Людина, яка володіє таким типом мислення, – успішна, затребувана у суспільстві, адже вміє критично осмислювати проблеми, обирати з низки альтернатив відповідні рішення, здатна розпізнавати протиріччя та парадокси.

*Л. А. Ткачук, студ., ЧНУ ім. Ю. Федьковича, Чернівці
tagakamara@mail.ru*

УКРАЇНОМОВНИЙ ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС

На сьогодні постановка питання про можливість автентичної та оригінальної української філософії передбачає вирішення насамперед мовної проблеми. Значна частина термінів і понять, які перебувають у щоденному обігу філософа, втратила своє первинне значення або з часом набула смислових нашарувань. Так виникають непорозуміння на рівні колективу, нації, світової спільноти і, що не менш важливо, на рівні діалогу індивіда з історичним філософським спадком. Тому терміни, якими оперують у процесі україномовного філософського дискурсу, потребують ґрунтовного перегляду щодо вкладеного в них смислу.

Цілком природно, що основоположні філософські терміни зазнають значних трансформацій в міру їх інтенсивного вжитку. Тому й не випадковою буде наша увага саме до широковживаних термінів і понять. До прикладу, поняття "аскетизму". Воно присутнє у багатьох філософських концепціях і, насамперед, в етиці різноманітних релігій. У ньому вбачається "... моральний принцип, за яким людина шляхом самозречення й відмови від земних благ прагне досягти релігійного чи морального ідеалу" [Короткий філософський словник-довідник : українсько-англо-німецько-французький словник-довідник / [за ред. І. П. Чорного та О. Є. Бродецького]. – Чернівці, 2006. – С. 34]. Греки мали дещо інше уявлення про цей термін: "ἀσκησις, εὐς, η вправа; вправлення гімнастів, атлетів"; "ἀσκητός здобутий шляхом вправлення" [Греческо-русский словарь / [укл. А. Д. Вейсман]. – Репринт V-го издания 1899 г. – М. : Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1991. – С. 206]. Тобто аскетизмом можна вважати будь-яку діяльність (скоріше навіть фізичну, а не духовну), яка спрямована на вдосконалення і саме таким буде його первинне значення.

Цікавим є популярний у XX столітті термін "амбівалентність". Його українським відповідником вважається "двозначність". Він складається з двох слів: "амб- (am), амбі- або амбе- приставка, що означає кругом, навколо, біля" [Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – 4-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1996. – С. 51] і "valeo, luī, itum, ēge, мати сенс, мати значення, значити" [Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – 4-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1996. – С. 804]. Серед більшості значень приставки амбі фігурують такі слова, як туманність, темний, сумніватися, без чіткого результату, підо-

зріло, непостійний і т. п. Тобто амбівалентність – це не двозначність, а блукання навколо смислу.

Дещо незрозумілий зв'язок первинного значення терміна "іманентне" з тим, що він позначає сьогодні. В останньому випадку "іманентне – внутрішньо притаманне предметові чи явищу" [Короткий філософський словник-довідник : українсько-англо-німецько-французький словник-довідник / [за ред. І. П. Чорного та О. Є. Бродецького]. – Чернівці, 2006. – С. 82]. У словнику іманентне як прикметник: "immānis, e, превеликий"; або іменник: "immānītās, ātis, великість" [Латинско-русский словарь. – 10-е изд. – СПб. : Изд-во "Лань", 2001. – С. 257. – (Учебники для вузов. Специальная литература)]. Переклад чіткий, без підводних рифів. Тут можливе лише одне пояснення цієї ситуації: "іманентне" як "превелике" кидається в око і той, хто це бачить, робить логічний висновок, що те, що він бачить, дійсно має місце, а отже – притаманне спостережуваному предмету чи явищу. Однак, це пояснення сумнівне.

Ці приклади аналізу випадково вибраних термінів в першу чергу слугують обґрунтуванням важливості проблеми і закликом до її розв'язання. Проблема смислу у філософському слововжитку має величезні масштаби і лише у процесі її вирішення можна буде говорити про автентичну українську філософію.

*Д. М. Троян, студ., НаУКМА, Київ
trojan93@ukr.net*

ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ ЕПІСТЕМИ В ПРАЦІ М. ФУКО "СЛОВА ТА РЕЧІ"

Характерною особливістю "епістем" у Фуко є те, що вона виступає як історично конкретне "пізнавальне поле", як рівень наукових уявлень свого часу. З огляду на весь контекст праць Фуко, можна стверджувати, що він виділяв щонайменше п'ять епістем: античну, середньовічну, ренесансну, класицистичну, сучасну. Перші дві не мають у працях Фуко експліцитного опису, тому в "Слова і речі" йдеться про три епістемі, які чітко протиставляються одна одній на основі співвіднесення слів і речей.

Проте, в "Слова і речі" Фуко неовно розглядає епістемологічні поля, оминаючи період XVI–XVII ст. (виникнення поетик ман'єризму, гонгоризму, маринізму, що означало повернення до ідеї автономності слова, а також притаманної для Відродження та Класицизму концепції "світ-книга"), що свідчить про відмінні від вказаних у Фуко часові межі епістем. Йдеться про фактичне співіснування протягом XVII ст. двох епістем.

За доби Відродження виникають літератури народними мовами, що призвело до занепаду риторики як мистецтва готового слова. З руйнуванням риторики починається рух до міфу, про що свідчать ритуальні матриці тексту – паліндроми та анаграми.

ЛЮДИНА ХХІ СТОЛІТТЯ: ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ ТА ЦІННОСТЕЙ

Світогляд кожної людини залежить від часу, в якому вона живе. Обставини існування породжують цінності, розставляють життєві пріоритети, вимальовують принципи суб'єкта, тобто будь-який елемент його життя позначають "важливо" і "неважливо". Із плином часу, а отже і з розвитком суспільства, розмежування цих "ярликів" змінюється. І в наш час – час різноаспектного розвитку людства і в час необмежених можливостей, маркери пріоритетності, як ніколи раніше, мають бути обрані коректно. Та цього не відбувається. Ми стаємо жертвами свого ж успіху. Через той самий розвиток і ті самі необмежені можливості, людина втрачає голову, припиняє аналізувати, губиться і помилково виставляє зовсім не ті "ярлики": надає перевагу штучному, а не природньому в нашому житті, матеріальним цінностям, а не духовним. В цій черзі пріоритетів ми ставимо моральні якості наприкінці.

Ціллю дослідження постає розкриття теперішніх реалій суспільства з точки зору розставлення пріоритетів суб'єктами, формування ідеалів, ціннісного та другорядного.

Завданнями є: виявлення причин деградації самого "я" в людини; чинників, які безпосередньо впливають на світосприйняття суб'єкта; умов, за яких відбувається подібна аморалізація суспільства; шляхів, які зможуть позитивно вплинути на нинішнє покоління.

Формування моральних принципів та цінностей в людини є явищем досить суб'єктивним, яке залежить від двох основних чинників: думок і вчинків. Вони, у свою чергу, також тісно взаємодіють, адже усі вчинки суб'єкта "народжуються" на основі його думок, а думки залежать від попередньо зроблених вчинків. Тому важливо, щоб важелі впливу, які спрямовані на суб'єкт-одиночку, були здебільшого позитивними. Найвпливовішим чинником для нас є, безперечно, наше оточення. Потреба в соціалізації – те нагальне, що з'являється в людини з початку її свідомого життя і супроводжує протягом довгого періоду. Такі вчені, як М. Д. Нікандров та С. Н. Гавров стверджують: "социализация предполагает многосторонние и часто разнонаправленные влияния жизни, в результате которых человек усваивает "правила игры", принятые в данном обществе, социально одобряемые нормы, ценности, модели поведения" [Гавров С. Н., Никандров Н. Д. Образование в процессе социализации личности // Вестн. УРАО. – 2008. – № 5. – С. 21]. Ось тут і постає найголовніша проблема. Наразі в суспільстві панує викривлене уявлення щодо цінностей, норм та моделей поведінки. Це пов'язано, перш за все, із штучністю нашого часу – як у прямому, так і у переносному сенсі. Доба інформаційних технологій перетворює людину на машину, спотворюючи її

природні якості. Норми, цінності та моделі поведінки пристосовують до теперішніх штучних реалій, і вже вони – фальшиві та викривлені постають тим самим "мейнстрімом", до якого прагне людина, внаслідок своєї соціалізації. Тобто вона пристосовується до оточуючих, нехтуючи при цьому своїми власними переконаннями та ідеалами задля того, щоб посісти фальшиве місце в штучному суспільстві. Високодуховні цінності, високоморальні якості "не в моді", їх не цінують в такому суспільстві, адже вони не пристосовані до останнього, є зайвими, а тому їх важко узвичаїти.

Людина припиняє бачити ту велику різницю між дійсно важливим і другорядним. Вона звертає увагу тільки на те, що знаходиться ззовні, припиняє схоплювати вміст. Припиняє розрізняти. Припиняє цінувати. Вона сама уподібнюється штучному організмові. Здавалось би: час, коли існує найбільша кількість можливостей для самовдосконалення, для розвитку людини, передусім як високоморальної особистості. Хто б міг подумати, що ці можливості зроблять тільки гірше.

Як же спробувати змінити це суспільство? Як навчити цінувати, перш за все, людяність і внутрішній світ? А відповідь досить проста – треба починати з себе. Треба аналізувати, мислити, розвиватись духовно, вчитись помічати не тільки оболонку, але і вміст, правильно розставляти пріоритети, змінюватись, формувати принципи і демонструвати їх своєму колу спілкування, тим самим правильно впливати на оточуючих. Людей багато, особистостей – мало.

На основі усього вище сказаного, можна зробити висновок: суспільство деградує через усю ту вседозволеність, і ту неймовірну кількість можливостей, що дає нам наш час. Через альтернативність можливостей ми забуваємо про дійсно важливе і цінне. Штучність XXI століття отуманює, заплутує, спантеличує людину, вона губиться в тому, що важливе, і в тому, що – ні, помилково розставляє пріоритети, формує принципи, ідеали. Від цього впливу не сховатися, такі умови нашого життя. Але можна цей вплив зменшити, адже він діє на людину настільки, наскільки вона дозволяє. Треба не забувати про те, що дійсно варте уваги, і вміти побачити те, що взагалі на неї не заслуговує. Змінюватись потрібно саме зараз, адже ми маємо залишити нашим нащадкам все найкраще, що є в нас самих. Тоді нас чекатиме світле майбутнє.

В. І. Ярошовець, д-р філос. наук, проф., КНУТШ, Київ

СОЦІО-ГУМАНІТАРНИЙ ДИСКУРС СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Зазвичай поняття філософії освіти розглядалось насамперед в контексті базових цілей освітнього процесу, його аксіологічного наповнення, а також в світлі тієї освітньої традиції, яка сформувалась не лише протягом принаймні останнього століття, але й в значно більш широкій перспективі. В цьому сенсі мова ведеться про освіту в цілому,

безвідносно до тих чи інших її галузей. Такий підхід до визначення філософії освіти передбачає створення доволі специфічної моделі, в якій процес викладання тих чи інших наук і дисциплін перетворюється на суто технічний елемент, який має стосунок до передачі необхідного для освіти теоретичного і практичного матеріалу. З цієї позиції сама постановка питання про "філософію викладання" видається дещо спірною, оскільки сам процес викладання є не більш як "технікою". Причому наразі сам термін "техніка" застосовується у тому значенні, яке докладно проаналізував ще Мартін Гайдеггер, описуючи її як "сукупність навичок та вмінь, які дозволяють людині певним чином поводитись з сущим". Подібна "техніка" є за своєю природою вторинним чи похідним явищем, яке виникає і розвивається так би мовити "в тіні" освітнього процесу і являє собою своєрідний "ерзац" філософії освіти, який з легкістю віддається на відкуп цілій низці квазидисциплін, які вивчають різні методики, прийоми та способи викладання.

Не заперечуючи можливості такої інтерпретації процесу викладання, хотілося б звернути увагу на два важливі моменти. По-перше, чи справді викладання є не більш як освітньою технікою? Якщо так, то тоді способи і методи викладання не є релевантними до кінцевого результату освітнього процесу. Інакше кажучи, погоджуючись з цим, ми з необхідністю визнаємо й те, що виключно зміст освітнього процесу детермінує його результат, тоді як його форма не відноситься до значущих факторів і повинна описуватись як "факультативна величина". По-друге – чи дійсно правомірно описувати освітній процес в термінах однобічного суб'єкт – об'єктного впливу, коли освітній процес залишає, на кшталт запропонованої Джоном Локком схеми, сліди на піддатливій восковій дошці реципієнта?

На нашу думку, обидва сформульовані запитання передбачають негативну відповідь. Це означає, що процес викладання є більш, ніж технікою освіти, а сама освіта є значно більш складним і багаторівневим процесом, ніж класично витлумачений вплив суб'єкта освітнього процесу на один або декілька об'єктів-реципієнтів в якості аргументів можна навести наступні положення. По-перше, як для освіти в цілому, так і для її окремих галузей гранично важливе значення має не лише її зміст, так і та форма, в якій вона реалізується. Тому викладання, – складає невід'ємну частину освітнього процесу, від властивостей якого безпосередньо залежить те, наскільки реалізованими будуть освітні цілі і який саме результат ми матимемо на рівні кожної окремої особистості, що вступила в освітній процес і зазнала на собі освітнього впливу. Таким чином поняття "філософія освіти" набуває свого органічного продовження конкретизації в понятті "філософія викладання".

По-друге, інтерсуб'єктивний характер освітнього процесу та його зв'язок з розвитком особистості передбачає наявність фундаментальної кореляції саме на рівні "суб'єкт – суб'єктної", а не "суб'єкт – об'єктної" взаємодії, адже в освітньому процесі, як переконливо засвідчує філо-

софія освіти, відбувається одночасний розвиток і діалектичне становлення всіх його учасників. Більше того, кінцевою метою цього процесу є не просто накопичення певної кількості знань, вмінь та навичок, а ніщо інше як ґене́за творчої особистості, здатної як до самоосвіти, а отже й до самовдосконалення. Зрозуміло, що реалізація подібної мети уможливлується тільки в умовах, коли викладання перетворюється з техніки на мистецтво, коли сам цей процес отримує свою філософську основу, а разом з нею – теоретичну й методологічну глибину.

По-третє, наголос на значущості процесуального аспекту, який описується поняттям "філософія викладання", дозволяє ставити питання про забезпечення континуальності освіти. Йдеться про те, що філософія освіти принципово не має бути редукована виключно до сукупності ряду правил та теоретико-практичних норм, які покликані забезпечити появу освічених кадрів для виконання тих чи інших професійних завдань. В цьому сенсі освіта та освітній процес є специфічним цементуючим елементом, який сполучає в єдину цілісність не лише той чи інший конкретний соціокультурний простір, але й гарантує комунікативну та етико-аксіологічну єдність людства. Ця єдність може бути описана як певний континуум, в якому шляхом творчої реалізації потенціалу кожної окремої особистості досягається сумарний результат, який має відношення до суспільства в цілому.

Секція "ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ"

*К. І. Алексєєва, канд. філос. наук,
Національний транспортний університет, Київ
lekskateri@ukr.net*

ЦІННІСНЕ ЗМІЩЕННЯ І ГУМАНІТАРНА КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Епохальний крах матеріалістичного розуміння суспільно-історичного розвитку став поштовхом до переосмислення культурних змістів загалом і освітнього процесу зокрема. Гуманітаристика – необхідна складова здобуття вищої освіти, – за влучною заувагою антирадянського філософа совєтської доби Мераба Мамардашвілі, вже не сприймається як "інституціональна частина державного ідеологічного апарату, деякий засіб розповсюдження єдиноми́слення щодо тих чи інших світоглядних проблем" [*Мамардашвили М. Как я понимаю философию* [Электронный ресурс] / М. Мамардашвили. – Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s01/z0001103/st003.shtml>]. На тлі такого ментального оновлення аксіологічна проблематика вийшла з периферії філософського пошуку й опинилася "на часі": повсякчас пропонуються спроби пояснити і зрозуміти суспільство та культуру із "цінностей". Водночас усі спроби ціннісного трактування суспільних реалій наштовхуються на фундаментальні філософські питання про сутність, спосіб буття, реалізацію і роль цінностей у нашому житті.

Водночас необхідним є аналіз симптоматичного явища ціннісного зміщення актуальності гуманітаристики в сучасному освітньому процесі на тлі міжціннісного досвіду існування особистості, що передбачає розкриття змісту поняття "ціннісне зміщення" та виявлення специфіки етичного ресентименту для концептуалізації покладання смислової дійсності у гуманітарній культурі.

Макс Шелер ставить таке питання у своїй праці "Ресентимент у структурі моралей": яка роль ресентимента в побудові християнської, а згодом – і сучасної буржуазної моралі? [*Шелер М. Ресентимент в структуре моралей.*— СПб. : Наука ; Университетская книга, 1999]. І тут його висновок суттєво розходиться із висновком Фридриха Ніцше як критика традиційної моралі ресентимента.

Шелер намагається переконати нас у тому, що саме ресентимент став однією із найвпливовіших сил сучасного соціального руху ще від XVIII сторіччя, значною мірою перетворивши і сформувавши панівну

мораль. Визначальне правило сучасної моралі говорить: морально цінними є лише ті явища і вчинки, котрі людина як індивід виробила у собі власною силою і власною працею. Звідси випливає, що немає і не може бути деяких особливих, споконвічно цінних моральних задатків. Глибинною основою такої оцінки є зовсім нова настанова у ціннісному пізнанні, а саме: якщо я бачу людину, яка від природи володіє силою волі, яку інший має ще у собі старанно випрацьовувати, то я – поки у мене настанова на те, щоб бачити і відчувати самі цінності – надам перевагу першому над другим. Адже у першого вже є те, що для іншого ще треба отримати, тому що він ближче підійшов до ідеалу досконалості. Але такій здатності бачити, не відчуваючи заздрості, протистоїть інше ставлення: для біднішої і нижчої природи нестерпна дистанція, яка відділяє її від вищої природи. Тоді через ресентимент виникає прагнення заперечувати цінність цієї переваги як цінність моральну. Через це її приписують праці, в результаті якої ніби щоразу відбувається приріст морального рівня. Якщо раніше звертали увагу на оприявлення ціннісної якості, то тепер вона перемикається на суб'єктивну працю, в результаті якої виникає аксіома: морально цінним є лише те, що може і вміє кожен. За рахунок цього підвищується самооцінка людини як "морального пролетаря".

"Новомодний" аскетизм виражається у тому, що насолода приємним, пов'язана з корисним, поступово відходить настільки, що приємне виявляється підпорядковане корисному. При цьому рушійною силою сучасної людини праці і користі є ресентимент, спрямований проти розвиненішої здатності насолоджуватися і мистецтва насолоди, а також заздрість і ворожість, які виступають проти багатшого життя, яка одночасно є розвиненішою здатністю до отримання задоволення. До цього можна додати ширший аспект розуміння ставлення до приємного як до чогось надлишкового і непотрібного. У наш час більшість інтелектуалів сходяться на тому, що бути гуманітарієм на вітчизняних теренах – це недозволена розкіш, а актуальність гуманітаристики в освітньому процесі поступово заміщується її симулякром – маскуванню відсутності дійсності. Гуманітарні науки зараз мають характер чогось не обов'язкового, не придатного для життя в епоху постіндустріального суспільства.

Виходячи із цих принципів можна зрозуміти ціннісне ставлення, яке виражає панівний етос індустріалізму: перевага цінностей корисного та інструментальних цінностей над цінностями життя та органічними цінностями. Але разом із тим не потрібно впадати в "раціоналістичний песимізм" критиків транснаціонального капіталу. Не потрібно обмежувати людину у виготовленні знарядь та виробництві товарів споживання, що уможливило цивілізаційний розвиток; це було б жакливою помилкою. Людина як біологічно найстабільніша із усіх живих видів зобов'язана і буде створювати цивілізацію. Однак людина має робити це лише у встановлених межах – до тих пір, поки знаряддя слугують життю. Наслідок ресентименту – не позитивна оцінка знаряддя, а прирівнювання цінності знаряддя до цінності життєво важливого органу. Природа має слугувати не лише засобом,

але і метою, бути не лише пасивним, але й активним началом, якому людина має підкорятися. Із цього слідує, що вижити можна лише шляхом підкорення життю через його опанування в гуманітарно-освітній царині.

Тому не випадково, що принцип збереження буття фактично збігається із принципом збереження людини і людства. "Ми маємо знати, що людині належить бути" – така головна вимога аксіології, котра виступає як онтологія людини, або метафізика людини. Усвідомлення цього знання не має затьмарюватися зміщенням ціннісних оцінок щодо актуальності перманентного розвитку мисленнєвих спроможностей особистості через засвоєння і розуміння нею усього багатства гуманітаристики. Таке дещо песимістичне, але фактичне проблемне поле ідентифікації ціннісної ієрархії індивіда має стати фактором осмислення ролі інституту освіти у наш час.

О. О. Божич, асп., НІСД, Київ
oleksandrbozhych@gmail.com

ОСВІТА ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Освіта як складова гуманітарної безпеки держави покликана формувати не лише професійного фахівця, але й особистість з певними світоглядними переконаннями, цінностями, ідеалами. Засобом генерації відповідної світоглядної матриці фахівця слугує гуманізація освітнього процесу. Гуманістичні тенденції в освіті акцентують увагу на важливості всебічного розвитку особисті студента, реалізації його прихованого потенціалу, формування відповідних умов для повноцінного розвитку інтелектуальних, творчих потенцій тощо [Пріоритетні напрями розвитку гуманітарної сфери в Україні в контексті політичного процесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://academy.gov.ua/ej/ej16/txts/12RIVKPP.pdf>]. Гуманістичні тенденції в освіті мають слугувати каталізатором якісних змін у всіх сферах життя суспільства: фінансово-економічний, соціокультурний, політичний, науковий тощо. Адже формуючи світогляд фахівця на базі гуманістичних цінностей та ідеалів, (цінність людського життя, свобода особистості, рівність можливостей, доступ до інтелектуальних надбань нації, чесність, справедливість) ми забезпечуємо якісно нові парадигми функціонування усіх сфер життя суспільства. Потрібно зазначити, що дегуманізаційні чинники в освіті становлять серйозну загрозу гуманітарній безпеці Української держави. Говорячи про дегуманізацію освіти, йдеться про сукупність процесів в освітньому контексті, які деструктивно впливають на формування особистості. Існують чотири сфери гуманітарної безпеки, в яких науковці виокремлюють фундаментальні загрози національній безпеці Української Держави: мовно-культурна, конфесійна, інформаційна та політика історичної пам'яті [Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних дослі-

джень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки". – К. : НІСД, 2014. – С. 46]. Тому освіта як елемент гуманітарної безпеки Української Держави має забезпечити майбутніх фахівців сукупністю знань, переконань, які б нейтралізували потенційні та реальні загрози в гуманітарній сфері. Загрози в мовно-культурній сфері полягають у русифікаторській політиці попередньої владної еліти, у засиллі російськомовних культурних елементів у всіх сферах культурного життя України. Небезпека в інформаційному вимірі гуманітарної політики полягає в інформаційній війні РФ проти України, в трансляванні російських каналів, телевізійних шоу, які інспірують невиспівнічкі настрої спрямовані проти України [Там само. – С. 46–47]. В контексті політики історичної пам'яті можна окреслити такі загрози: переписування української історії (відверта маніпуляція історичними фактами, позбавлена будь-якої науковості та доказовості), яке спрямована на дискредитацію Української Держави. Генерація такого історичного дискурсу, де Україні відводиться другорядна роль в порівнянні з Радянським Союзом (йдеться про радянські тенденції висвітлення історичного минулого України). Неправдива характеристика діяльності ОУН та УПА, дегуманізація образу Степана Бандери [Там само. – С. 50–51].

В конфесійній площині загрози гуманітарній безпеці Української держави полягають у діяльності УПЦ МП. Необхідно акцентувати, що функціонування УПЦ МП на українських землях не сприяє забезпеченню національної безпеки нашої держави, а навпаки являється тим деструктивним чинником, який є контрпродуктивним в питаннях забезпечення національної безпеки [Там само. – С. 52].

В контексті вищезазначеного потрібно зауважити, що саме освіта має стати фундаментом культивування тих знань і цінностей, які допоможуть майбутнім фахівцям нейтралізувати потенційні і реальні загрози в сфері гуманітарної безпеки. "Оцінюючи стан і перспективи розвитку української освіти, зокрема вищої, першочергової уваги потребує розуміння її націєтворчої ролі, яка повинна бути зреалізована шляхом виховання високоморальної, національно свідомої особистості. Це завдання освітньої галузі набагато складніше і мабуть відповідальніше, ніж надання знань, умінь, навичок" [Україна в контексті проблем якісної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Drobnokhod3.htm>]. Для того, аби ліквідувати загрози в чотирьох фундаментальних гуманітарних сферах (інформаційна, мовно-культурна, конфесійна, політика історичної пам'яті) необхідно запобігати дегуманізаційним процесам в освітньому процесі. Освіта повинна забезпечувати молодь фундаментальними знаннями (тоді будь-які потуги, щодо міфологізації нашої історії не матимуть жодного впливу на свідомість) і формувати відповідний патріотичний світогляд (тоді загрози в мовно-культурній, конфесійній та інформаційній сферах будуть нівельовані апіорі). На жаль, на сьогодні весь потенціал освіти (як чинника,

який здатен запобігти загрозам в гуманітарній сфері національної безпеки) не використовується. Відомий давньогрецький філософ Арістотель у своєму трактаті "Політика" писав: "Навряд чи хто-небудь сумніватиметься в тому, що законодавець повинен віднести з винятковою увагою до виховання молоді, оскільки в тих державах, де цього немає, і самий державний лад терпить збиток. Адже виховання повинне відповідати кожному державному ладу..." [Арістотель. Сочинения : в 4 т. Т. 4. – М., 1984. – С. 628]. Використання усіх потенційних можливостей освітнього процесу слугуватиме вихованню молоді, про яке згадував Арістотель, і, водночас, являтиметься важливим превентивним чинником у боротьбі та усуненні потенційних і реальних загроз в гуманітарній сфері національної безпеки Української Держави. Поряд з тенденціями інтелектуалізації освітнього процесу не варто нехтувати гуманістичними чинниками, які мають бути інтегровані в освіту як засіб забезпечення гуманітарної безпеки держави. Концепція гуманітарної безпеки держави знає значних трансформацій в контексті глобалізаційних процесів: вона має реагувати на нові виклики та потенційні загрози. Тому освіта як елемент гуманітарної безпеки має також враховувати нові виклики сучасності та реагувати на них: орієнтація молодого фахівця не лише на отримання необхідних знань, але й на формування відповідної системи цінностей. Якщо в освітній процес будуть впроваджуватися тенденції орієнтовані на гармонійний розвиток особистості (інтелектуалізація освіти і закріплення необхідних знань фахівцем та всебічний розвиток особистості на засадах гуманістичних цінностей), тоді засадничі концептуальні орієнтири освіти будуть слугувати важливими елементами забезпечення гуманітарної безпеки держави. Патріотичне виховання як один з аспектів освіти і її націоналістичні орієнтири є важливою стратегічною умовою забезпечення гуманітарної безпеки держави.

Н. В. Бородіна, канд. філос. наук, доц., ОНПУ, Одеса
philosophy@mail.ua

ФІЛОСОФСЬКІ ОРІЄНТИРИ РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Впродовж 2013–2014 року нами було проведено анкетування серед студентів ОНПУ, метою якого було з'ясувати, чи задоволені студенти сучасною якістю освіти. У проведеному опитуванні брали участь більш ніж 300 респондентів, серед яких 56 % опитаних задоволені якістю навчання, 24 % – різко незадоволені, 20 % не змогли дати чітку відповідь.

Ми спробували класифікувати скарги від студентів згідно з головними екзистенціалами, щоб визначити концептуальне підґрунтя проблеми.

Серед головних екзистенціалів у контексті проблеми освіти особливо важливими є наступні:

1. *Схильність людини до рефлексії та філософствування.* Гайдегер визначив це через вислів Новалиса: "Філософія – це ностальгія, тяга

усюди бути вдома" [Хайдеггер М. Время и бытие : статьи и выступления / М. Хайдеггер ; сост., пер. с нем. и комм. В. В. Библихина. – М. : Республика, 1993. – С. 327]. Саме цим екзистенційним орієнтиром обумовлене почуття "безпритульності" студентів у межах сучасних вищих навчальних закладів.

Які заходи можливі для подолання: а) студентам треба пропонувати брати участь у декоруванні приміщень для навчання; б) побудувати сучасну систему боксів зберігання, де студенти зможуть залишити свої особисті речі та почуватися у межах Університету більш психологічно комфортно.

2. Тяга до свободи та вільного самовизначення:

Болонська система принесла до України феномен "елективних предметів". Але процедура "елективності" не має досить чіткого законодавчого закріплення, тому, наприклад у ОНПУ, "вибір" здійснюється деканатами, і насправді студенти не мають жодної можливості брати участь у побудові своєї власної програми навчання. Коли ми починаємо говорити про можливість "нового життя" та "нової європейської України", потрібно зауважити, що побудова принципів цього життя починається саме зі студентських лав: коли молода людина осягає, що від неї нічого не залежить, що вибір роблять за неї – вона перетворюється на черговий гвинтик системи масового суспільства.

3. *"Нецілісність"* – феномен, що описав Гайдеггер та Ортега-і-Гасет: людина завжди відчуває свою самотність та шукає "споріднені душі". Особливо загострився цей екзистенціал з введенням рейтингової системи, котра протипоставила студентів своїм сокурсникам.

Які заходи можливі для подолання: посилення командних завдань: квестів, брейн-рингів, мозкових штурмів як форм навчання та інших.

4. *"Бунтівність"* – феномен, що описав Камю: намагання вийти за межі. Людина весь час чимось незадоволена, це природне для неї, та являє собою частинку її сутності.

Як це можна використати у ВНЗ: Бунтарі та незадоволені – це найкращі двигуни розвитку ВНЗ. Якщо ми зуміємо скерувати їхню енергію на усунення тих недоліків ВНЗ, які їх роздратують більш за все – таким чином ми усунемо і критику і недоліки. Задля цього потрібно частіше проводити анкетування студентів, щоб виявити рівень їхнього задоволення/незадоволення та готовності до співпраці по усуненню виявлених недоліків. Запитувати, чи задоволені вони професійністю викладачів, якістю матеріалу лекцій та раціональністю побудови курсів – чи відповідають вони сучасним реаліям.

5. *"Запитування"*. Мерло-Понті наголошує, що сутність людини – це насамперед не пошук відповідей, а генерація питань. Чим більше буде відповідей, тим більше людина вигадує питань, тому що це є природне для її існування.

Як це можна використати у ВНЗ: ми повинні зобов'язати сайти ВНЗ впроваджувати відкритість до коментарів, оприлюднювати електронні

поштові скриньки викладачів, оприлюднити поштові скриньки кафедр, та поступове впроваджувати систему т'юторів. Щоб забезпечити ефективну комунікацію між викладачами та студентами також необхідно проводити майстер-класи з викладачами за для профілактики професійного вигорання. Від студентів технічних ВНЗ також надійшла пропозиція включити до навчальних програм студентів першого курсу освітньої кваліфікації "бакалавр" курс лекцій, який поєднував би у собі навчання "Ораторському мистецтву", вміння робити презентації своїх докладів та наукових робіт, а також вивчення "Герменевтики" – тобто вміння сприймати, правильно інтерпретувати, виділяти головне у інформації, що надходить до них з лекцій, підручників та ін. Можливий варіант назви курсу – "Медіація" або "Соціальні комунікації"(communication studies).

Висновки. В результаті дослідження нами було з'ясовано, що в процесі вдосконалення вищої освіти необхідно сприймати навчання не тільки як процес передачі знань, а як один з головних компонентів реалізації екзистенційних потреб студентів. Реалізація цих потреб допоможе студенту зрозуміти сенс навчання та отримати освітню мотивацію.

М. С. Кириченко, доц., КНУТШ, Київ
vimideal@gmail.com

НОВІ ОСВІТНІ ІНСТИТУЦІЇ VS "РУКА З ЯЩИКУ ПАНДОРИ" (за мотивами "Deschooling society" І. Ілліча)

Іван Ілліч започаткував освітній проект, який є вже частково реалізований через існування багатоманіття соціальних, освітніх сайтів всесвітньої мережі. Однак, цілеспрямований поступ у створенні умов для існування вільної і доступної освіти, створення нових освітніх "інституцій" ще не є повномашабною очевидністю сьогодення. Тому актуальним буде звернутись до мисленнєвого досвіду реалізації освітнього проекту І. Ілліча, концентруючись на ще дотепер актуальних моментах.

Освітні "інституції" нового кшталту/гатунку можуть виявитись ударом по вже існуючим. Водночас, І. Ілліч [Иллич И. Освобождение от школ. – М. : Просвещение, 2006. – 160 с.] зазначає про те, що вивільнення кожного суспільства через посередництво його освітньої структури – зміна, яку може собі дозволити будь-яке суспільство. В умовах свободи висловлювань і свободи зібрань мають використовуватись сучасні технології не для зміцнення і централізації через них влади, але задля навчання і отримання знання.

Світ має розглядатись не як піраміда, що складається з блоків навчальних програм, кожна з яких має свій особливий набір засекреченого знання. В нових умовах навчання такі піраміди мають бути зруйновані за рахунок забезпечення спрощеного доступу до всього об'єму знань людства.

Таким чином, створюється павутина можливостей. Мережа взаємодій може забезпечити функціонування "навчального процесу" нового

типу. Мережева структура буде працювати на принципах "рівновіддаленості" і рівноправності всіх учасників. Тим самим автоматично може бути скасовано централізацію та ієрархізацію як негативні чинники, небажані принципи підпорядкування: забезпечення перепідпорядкування навчальних одиниць одне іншому у вільному доступі і довільному режимі.

Освітні мережі І. Ілліча є прообразом сучасних можливих освітніх мереж на базі Інтернет мережі. Негативні моменти соціальних мереж можуть бути скасовані на користь встановлення нових освітніх Інтернет-мереж. Розумна організація мережевої взаємодії може забезпечити вільне самовираження в умовах децентралізації, де за людину в навчальному процесі ніхто не вирішує – що, як і чому вона має вивчати.

Таким прикладом децентралізації може бути обмін даними через не тільки друковані тексти, але й через аудіозаписи, які як засіб навчання можуть поширюватись, з урахуванням тих, хто не має навичок читання і письма, але вже, таким чином, має можливість здобувати освіту.

Централізація ж передбачає навпаки єдині центри передавання інформації, що передбачає більші можливості маніпуляції тими, хто отримує цю інформацію. Хоча нині і з-поміж соціальних мереж можна казати про те, що наявні централізовані впливання інформації можуть перетворювати їх із "незалежних" – в рупор тих чи інших політичних сил на державному і наддержавному рівні.

Попри можливість конструювання найрізноманітніших конспірологічних теорій, слід констатувати, що централізація є надійним засобом маніпуляції на фоні індивідуалізації і відчуження, що поглиблюються в сучасному суспільстві. Індивідуалізація і відчуження сприяють ізоляції індивідів одне від одного [Уельбек М. *Возможность острова*. – М. : Иностранка, 2005. – 475 с.], при цьому медіа, що начебто стоять осторонь, стають джерелом "об'єктивної" інформації.

В системі освіти, середніх і вищих навчальних закладах також можна констатувати високий рівень ізоляції як учнів і студентів, викладачів одне від одного, класів, груп, курсів, факультетів – одне від одного, так і шкіл, вищих навчальних закладів між собою. Така ситуація формує всі передумови для становлення "Докси" [Бурдьє П. *Университетская докса и творчество: против схоластических делений* // Socio-Logos'96. Альманах Российско-французского центра социологических исследований Института социологии Российской Академии наук. – М. : Socio-Logos, 1996. – С. 8–31] шкільної, університетської свідомості. Учні, студенти, викладачі, таким чином, є позбавленими можливості отримувати всебічне уявлення про ситуацію в системі освіти в цілому, брати участь у її реформуванні та, відповідно, займатись суспільно-політичною діяльністю на державному та міждержавному рівні [Бурдьє П. *Социология социального пространства*. – СПб. : Алетейя, 2007. – 288 с.].

В процесі навчання крім інтересу і досвіду визначається метод, товариство зацікавлених у визначеній проблематиці, в якому має здійснюватись "навчальний процес". Способи навчання можуть бути найрізно-

манітнішими в залежності від здатності уяви (наприклад: гра, розваги, прогулянки та ін.).

В новій освітній структурі мають діяти об'єктивні критерії оцінки знань і вмінь професіоналів, спеціалістів. "У звільненому від шкіл суспільстві професіонали більше не зможуть завойовувати довіру своїх клієнтів простим посиланням на свій диплом, або за рахунок підтримки інших професіоналів" [Иллич И. Освобождение от школ. – М. : Просвещение, 2006. – С. 111]. Навіть саме поняття професіонал виявиться незалежним чи не завжди залежним від наявності диплому, сертифікату, чи довідки про кількість років, проведену в тому чи іншому навчальному закладі.

А. В. Клічук, канд. філос. наук, доц., ІППО, Чернівці
k-o-r@mail.ru

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО КЕРУВАННЯ НАВЧАЛЬНИМ ЗАКЛАДОМ

Кожна наукова розвідка відображає не тільки авторську концепцію – особисте бачення досліджуваної проблеми, але й передає те духовне наповнення діяльності, яке уможливило творчий діалог між поколіннями які натхненно шукали і часто знаходили відповідь на питання сенсу життя людини. Переважно сенс життя полягає у створенні переданні культури (в широкому розумінні). Пригадаємо вислів Конфуція: Люди розрізняються не стільки характером, який вони одержали від природи, скільки культурою, якої вони навчилися. Ми ототожнюємо процес навчання із засвоєнням певних знань. Систему знань про загальні закономірності розвитку життя і місця у ньому людини ми отримуємо у школі. У педагогіці неминуче виникають питання: "Чому вчити?", "Навіщо вчити?", "Як вчити?". Але, разом з тим, з'являється ще одне: "Як вчити результативно?". Тому грамотна організація шкільної освіти важлива. Ми є свідками того, що основним джерелом науково-технічного і соціального прогресу й основним його ресурсом є творча особистість. При цьому умовою успішного розвитку практично кожної сфери людської діяльності стає не просто наявність висококваліфікованих і навіть не просто творчих фахівців, а фахівців-лідерів. Дійсно, тільки творчо мисляча індивідуальність може створювати техніку і технологію нового покоління, які у гармонійній єдності з суспільством і природою здатні забезпечити гідні умови матеріального і духовного життя, принести щастя та задоволення інтересів і прагнень людей.

Проте, в будь-якому творчому колективі повинен бути лідер, спроможний на основі методології системного аналізу своєчасно визначати тенденції розвитку суспільних потреб і відповідно до них прогнозувати розвиток техніки і технології. Володіючи найвищим фаховим і особистісним авторитетом, він повинен вміти організовувати ефективну спільну діяльність великих груп людей, спрямовуючи її на досягнення соціально

значимих цілей. У цьому процесі чи не визначальну роль відіграє управління будь-якою сферою суспільного життя. У формуванні творчої особистості важливе значення має спосіб управління навчальним закладом у процесі якого застосовується інноваційна методика та особисті якості директора навчального закладу. Характеризуючи сучасний рівень взаємин різних галузей науки можна зазначити, що їх досліджуваний простір не позбавлений взаємопроникнення (звісно, у виправданих межах). Пізнавальний азарт людини конкретизується новими відкриттями у галузях прикладного напрямку наук. На цьому фоні переконливо успішно здійснюється можливість професійної самореалізації людини. Мотивація як матеріального накопичення (у помірних межах) так і морально-духовного удосконалення є потужною спонукою до діяльності. Однак, важливим і неоднозначним аспектом у цьому процесі постає моральнісна складова процесу здобуття цінностей як таких, що постає моральним імперативом дії та відповідальності за наслідки. Тому оцінка та переоцінка відповідності моральних цінностей запитам епохи, де людина поспішає встигнути за короткий термін досягти максимально можливих матеріальних благ та як їх доповнення – гарної репутації, потребує глибокого аналізу, а іноді й переосмислення аксіологічного потенціалу управління. Сьогодні в центрі освітнього процесу перебуває особистість із її своєрідним внутрішнім світом, потребами, інтересами, почуттями. Формується така особистість завдяки гуманізації і демократизації навчально-виховного процесу школи, пошуку оптимальних концептуальних підходів до розвитку системи освіти, впровадженню нових педагогічних технологій. У ситуації формування глобального освітнього простору ці процеси спричиняють постійне зростання наукового і практичного інтересу до вивчення досвіду інших країн у цій царині.

Для розв'язання зазначених проблем розвинені країни Європи й Північної Америки, а також країни, що вийшли у світові лідери відносно недавно, звертаються до різних педагогічних концепцій і технологій, які можуть сприяти формуванню нового покоління, готового успішно відповісти на виклики сучасності. Завдяки цим пошукам з'являються нові прочитання наукової спадщини Джона Дьюї, Паулу Фрейєре, Селестена Френе, Антона Макаренка, Олександра Захаренка і по-новому осмислюються окремі сторони їхньої педагогічної творчості.

Сучасні світові тенденції – перехід до інформаційного етапу науково-технічного прогресу, прискорене впровадження соціально-політичних і економіко-технологічних інновацій – формують досить високі стандарти якості інтелектуальних умінь, професійних навичок і комунікативних здібностей людини. Як наслідок, сучасне суспільство ставить підвищені вимоги до соціальної і професійної мобільності особистості, якості й рівня її освіченості, інтелектуальних, морально-вольових і психоемоційних проявів. Ці обставини, у свою чергу, загострюють інтерес наукової громадськості до цілей і цінностей освіти, їх методологічного й теоретичного обґрунтування.

Традиційні педагогічні технології мають свої позитивні сторони, наприклад, чітка організація навчального процесу, систематичний характер навчання, вплив особистості вчителя на учнів у процесі спілкування на уроці. Величезне значення мають також використання наочних посібників, таблиць, технічних засобів навчання.

У даний час суспільство висуває свої пріоритети, поняття постіндустриального суспільства (суспільства інформаційного), яке зацікавлене в тому, щоб його громадяни були здатні самостійно, активно діяти, приймати рішення, гнучко адаптуватися до мінливих умов життя. Тому сучасне інформаційне суспільство ставить перед усіма типами навчальних закладів і, насамперед, перед школою завдання підготовки випускників, здатних:

1) орієнтуватися в мінливих життєвих ситуаціях, самостійно здобувати необхідні знання, застосовувати їх на практиці для вирішення різноманітних проблем, що виникають, щоб протягом всього життя мати можливість знайти в ній своє місце;

2) самостійно критично мислити, бачити проблеми і шукати шляхи раціонального їх вирішення, використовуючи сучасні технології; чітко усвідомлювати, де і яким чином отримані ними знання можуть бути застосовані;

3) бути здатними генерувати нові ідеї, творчо мислити;

4) грамотно працювати з інформацією (збирати необхідні для вирішення певної проблеми факти, аналізувати їх, робити необхідні узагальнення, зіставлення з аналогічними або альтернативними варіантами вирішення, встановлювати статистичні та логічні закономірності, робити аргументовані висновки, застосовувати отриманий досвід для виявлення і вирішення нових проблем);

5) бути комунікабельними, контактними в різних соціальних групах, уміти працювати спільно в різних областях, в різних ситуаціях, запобігаючи або вміло виходячи з будь-яких конфліктних ситуацій;

6) самостійно працювати над розвитком власної моральності, інтелекту, культурного рівня.

При традиційному підході до освіти досить важко виховати особистість, яка задовольняє цим вимогам.

В умовах, що склалися, природно почали з'являтися різноманітні особистісні орієнтовані технології. Особистісно орієнтоване навчання у школі має на меті забезпечити необхідні умови для розвитку індивідуальних здібностей учня. Слід зауважити, що на даному етапі застосовуються різні види особистісно орієнтованих технологій, як універсального спрямування, так і предметного.

Особистісно орієнтоване навчання передбачає використання різноманітних форм і методів організації навчальної діяльності, що дозволяють розкривати суб'єктивний досвід учнів.

При цьому перед педагогом постають нові завдання:

1. Створення атмосфери зацікавленості кожного учня в роботі класу.

2. Стимулювання учнів до висловлювань власних думок, суджень, використання різних способів виконання завдань без страху помилитися, отримати неправильну відповідь, критично оцінити свою роботу.

3. Використання в ході уроку дидактичного матеріалу, що дозволяє учневі вибирати найбільш значущі для нього спосіб та форму навчального змісту.

4. Оцінка діяльності учня не тільки за кінцевим результатом (правильно-неправильно), а й по процесу його досягнення.

5. Заохочення прагнення учня знаходити свій спосіб роботи (вирішення задачі), аналізувати способи роботи інших учнів у ході уроку, вибирати та освоювати найбільш раціональні.

Створення педагогічних ситуацій спілкування на уроці, що дозволяють кожному учневі проявляти ініціативу, самостійність, вибірковість у методах роботи, створення обставин для природного самовираження учня.

Ці напрямки належать до так гуманістичного підходу в психології і в освіті, головною відмінною рисою якого є особлива увага до індивідуальності людини, її особистості, чітка орієнтація на свідоме розвиток самостійного критичного мислення. У технологіях, заснованих на колективному способі навчання, навчання здійснюється шляхом спілкування в динамічних або статичних парах, динамічних або варіаційних групах, коли кожен вчить кожного, особлива увага звертається на варіанти організації робочих місць учнів і використовувані при цьому засоби навчання. Переваги такої технології полягають в наступному:

1) розвиваються навички розумової діяльності, включається робота пам'яті;

2) актуалізуються отримані досвід і знання;

3) кожен учень має можливість працювати в індивідуальному темпі;

4) підвищується відповідальність за результат колективної роботи;

5) удосконалюються навички логічного мислення, послідовного викладу матеріалу.

Підсумовуючи сказане, варто ізазначити, що: сучасні педагогічні технології в поєднанні з сучасними інформаційними технологіями можуть істотно підвищити ефективність освітнього процесу. Сучасні педагогічні технології в поєднанні з сучасними інформаційними технологіями допомагають вирішити поставлені перед освітньою установою завдання виховання всебічно розвиненої, творчо вільної особистості.

М. О. Колотило, викл., НТУУ "КПІ", Київ
fortitudea@yandex.ua

ПАРАДИГМАЛЬНИЙ ПІДХІД ЯК ВЕКТОР РЕАЛІЗАЦІЇ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Філософія освіти як галузь знання, що вивчає фундаментальні засади функціонування та розвитку системи освіти, своїм корінням сягає ще

часів античності, коли давньогрецькі мудреці (Діоген, Сократ, Платон, Аристотель) в своїх усних та письмових текстах стверджували культурно-цивілізаційну місію освіти в процесі виховання особистості, осяяної "світлом" знання. Становлення в середині XX ст. філософії освіти вже в якості окремої науки було обумовлено визнанням всебічно освіченої людини в якості інноваційного ресурсу розвитку інформаційного суспільства. Дослідження залежності еволюційного поступу суспільного інтелекту від якості освіти засвідчує методологічний потенціал філософії освіти, реалізація якого, в свою чергу, стає можливою завдяки застосуванню парадигмального підходу до осмислення освіти як історично-детермінованого соціокультурного феномену.

Вивчаючи розробки нинішніх вітчизняних (М. Романенко, В. Андрущенко, В. Кізіма, В. Лутай, І. Предборська та ін.) та зарубіжних (Р. Бар, Дж. Таг, Б. Гершунський, С. Кульневич, Є. Ямбург, Л. Липська, Є. Бондаревська та ін.) вчених у даному питанні, вдалося виявити наступну закономірність: в сучасному науковому дискурсі можна виділити два провідні підходи до формування освітніх парадигм – традиційний, що зберігав свій безумовний авторитет фактично до середини минулого століття та інноваційний, поява якого була обумовлена входженням цивілізації в нову інформаційну добу свого розвитку. Сутнісна відмінність між двома підходами полягає, на погляд філософа Л. Липської [Липская Л. А. Антропологическая ориентация современного образования / Л. А. Липская // Вестн. ЮУрГУ. – 2006. – № 2(57). – С. 136–140], в наступному: перший орієнтується на потреби соціуму та держави, в той час як особистість виступає зовнішньо детермінованою, залежною від об'єктивних засад, норм та законів соціокультурного розвитку суспільства; натомість інноваційний підхід метою освітньої діяльності визначає розкриття творчого потенціалу людини та розвиток її критичного мислення.

В межах традиційного підходу можна сформулювати дві освітні парадигми – світоглядну та раціоналістичну, які попри місійну схожість, все ж мали певні відмінності в методах реалізації освітньої діяльності.

Світоглядна парадигма освіти ґрунтується на ідеї зберігання та поширення майбутнім поколінням найбільш суттєвих компонентів культурно-цивілізаційного спадку, а саме знань, вмінь, ідеалів та моральних орієнтирів, що спрямовані на підтримання існуючого соціального ладу. Освітня парадигма базується на авторитарній педагогіці та об'єктно-орієнтованому підході, за якого учень (студент) виступає пасивним учасником навчально-виховного процесу. В історичному вимірі дана парадигма освіти була домінуючою в аграрному (традиційному) суспільстві, проте залишається актуальною і в сучасності.

Натомість, раціоналістична парадигма освіти заснована на ідеї використання найбільш успішних та дієвих способів засвоєння людиною знання. Головною ціллю системи освіти в даній парадигмі, по аналогії з попередньою, є формування у індивіда раціонального механізму адап-

тації до соціальних умов та культури певного суспільства. Проте сформована в цивілізаційних умовах масового виробництва та технологічних революцій другої половини XIX ст., раціоналістична парадигма освіти орієнтована на підготовку фахівців предметно-орієнтованої кваліфікації та вирізняється технократичним підходом до освітньої діяльності. В межах цієї парадигми спостерігається відхід від авторитарної педагогіки та використовується суб'єктно-орієнтований підхід, за якого учень (студент) стає активним учасником освітнього процесу. В контексті розвитку людської цивілізації свого найбільшого поширення ця парадигма досягла в індустріальному суспільстві і продовжує функціонувати в реаліях сучасної інформаційної доби.

Необхідність запровадження до освітньої діяльності інноваційного підходу обумовлюється, насамперед, сукупністю цивілізаційних викликів, що постали перед суспільством напередодні XXI століття. Формована в його контекстах сучасна парадигма освіти наразі є предметом ґрунтовних фундаментальних та прикладних досліджень, проте її "людиноцентричної" спрямованість є аксіоматичною.

Актуалізація гуманістичного потенціалу парадигми обумовлюється тим, що в умовах поширення технократичного світогляду протягом усього XX ст. нинішній світ являє собою глобальне предметне середовище, в якому система культури (продукти антропологічної діяльності) виступає пріоритетним джерелом формування життєвих смислів людини. З метою подолання негативних наслідків технократії, одним з проявів якої є глобальні проблеми сучасності, горизонт моральної свідомості індивіда покликаний охопити все людство, має сформуватися розуміння кожною особистістю своєї відповідальності за цілісний соціокультурний розвиток цивілізації. У даному контексті освіта стає націленою на формування особистості людини, здатної в процесі своєї професійної самореалізації втілити аксіологічно осмислений в освітньому процесі соціально-культурний досвід людства. Визначення культуротворчості як основоположного принципу становлення сучасної парадигми освіти актуалізує розуміння того, що саме люди, а не зовнішні умови формують простір культури, тобто умови власного життя, а значить в їхніх силах змінити вектори техногенного розвитку цивілізації, розгорнувши саму культуру, яка втратила свою гуманістичну орієнтацію, до себе. В освітньому процесі гуманістичний підхід передбачає відмову від авторитарної педагогіки, пропонуючи натомість діалогічне спілкування всіх учасників освітнього процесу, спрямованого на саморозвиток особистості.

Таким чином, підсумовуючи все вищесказане, слід зазначити наступне: методологічний потенціал філософії освіти розкривається через дослідження освіти в якості одного з рушійних факторів розвитку людської цивілізації, практичні аспекти представлення чого стають можливими завдяки застосуванню парадигмального підходу.

РОЛЬ ФІЛОСОФІЇ У КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У сучасному світі реформи освітньої сфери стали перманентним процесом, а незадоволення широких верств населення їх результатами – приводом для їх продовження. Досить влучним є спостереження німецько-американської дослідниці Х. Арендт, яка уточнює перспективу сучасного дискурсу про кризу освіти: "Трохи складно сприймати кризу в освіті настільки поважно, наскільки вона варта. Завжди існує спокуса сприймати її як локальне явище, непов'язане з іншими проблемами нашого століття" [Арендт Х. Між минулим і майбутнім / пер. з англ. В. Черняк. – К., 2002. – С. 180]. Проте варто пам'ятати, що вища освіта формує людський капітал держави і тому відповідає за суспільний розвиток, який цим людським капіталом здійснюється. Від рівня освіти і професійної компетентності залежить, на які перетворення країна здатна.

Варто наголосити, що питання якості освіти, перегляд змісту навчання, визначення основних компетенцій сучасного фахівця у освітній спільноті порушувались протягом тривалого часу. Ключовим моментом у трансформації сучасної вищої школи стало прийняття Закону України від 1 липня 2014 року № 1556–18 "Про вищу освіту", де у ст. 1 п. 5 зазначається, що "вища освіта – сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей..." [Закон України "Про вищу освіту" від 1 лип. 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 37–38]. Наступним етапом трансформації освітньої сфери став Наказ Міністерства освіти і науки України від 25 листопада 2014 року № 1392 "Про визнання таким, що втратив чинність, наказ Міністерства освіти і науки України від 9 липня 2009 року № 645", який у контексті розширення університетської автономії скасовує нормативне вивчення низки соціально-гуманітарних дисциплін [Про визнання таким, що втратив чинність, наказ Міністерства освіти і науки України від 9 липня 2009 року № 645: Наказ Міністерства освіти і науки України від 25 лист. 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/3236>].

Враховуючи вищевикладене необхідно зазначити, що найбільш дискусійним питанням залишається включення філософських дисциплін до навчальних планів. Слід наголосити, що студенти здобувають вищу освіту, а головне завдання вищої школи – не стільки формування людини за заданими зразками, а допомога у самореалізації, у розкритті та розвитку особистісного потенціалу, у прийнятті та освоєнні власної свободи, відповідальності за життєві вибори, формування професійної компетентності та високої конкурентоздатності на ринку праці. Предметом вищої освіти є не часткове знання, а формування інтелектуальної

культури, мета університету – культивування інтелекту. У сою чергу Дж. Ньюменом розумів інтелект як відносно стійку структуру розумових здібностей індивіда, яка ототожнюється з системою операцій мислення, з його стилем та стратегією вирішення життєвих проблем, з ефективністю індивідуального підходу до ситуації, що вимагає пізнавальної активності та має універсальні характеристики [Ньюмен, Дж. Г. Ідея Університета / Дж. Г. Ньюмен ; пер. с англ. С. Б. Бенедиктова ; под общ. ред. М. А. Гусаковского. – Минск : БГУ, 2006. – С. 5].

При стратегічному плануванні процесу навчання варто брати до уваги той факт, що у світі відбуваються соціально-економічні та виробничо-технічні зміни, які висувають нові вимоги до підготовки кадрів. Перехід до постіндустріального суспільства, значне розширення масштабів міжнародної взаємодії обумовлює необхідність розвитку таких якостей фахівця, як: комунікабельність, толерантність, соціальна мобільність, інформаційно-технічна культура, гнучкість мислення. Недалекоглядною є підготовка працівника, який здатен відповідати лише потребам сьогодення і виконувати обмежений перелік конкретних професійних завдань. Сучасний фахівець має бути спроможним отримувати інші компетенції, здобувати нове знання, пристосовуватись до потреб часу.

Академік НАН України Л. Губерський писав: "Філософія – це особлива галузь знання. Вона представляє багатогранне, складне, динамічне людське життя. На кшталт будь-якої галузі знання, філософія представляє світ через свої проблеми, принципи і поняття. Вони є результатом тривалої історії філософського пізнання світу, творчості багатьох непересічних людей. Залучення до філософської проблематики розвиває мислення й розширює бачення світу, що є необхідним для будь-якої людини" [Губерський Л. Філософія і освіта: зустріч перспектив / Л. Губерський // Філософ. думка. – 2013. – № 5. – С. 12]. Філософія репрезентує мистецтво розмислів, розмірковувань, толерантне сприйняття думок і позицій опонентів. У контексті сучасної реальності філософія наголошує на самоцінності людини незалежно від її статусу та здібностей.

Загальний курс філософії, зміст якого включає історію філософії та проблемно-орієнтоване філософське знання (з онтології, гносеології, діалектики, метафізики, аксіології та ін.) покликаний:

1. Сформувати культуру мислення, як критичного, так і креативного; здатність до пошуку шляхів виходу із нестандартних ситуацій, у які досить часто потраплятиме сучасний працівник.

2. За допомогою утвореної системи цінностей навчити відмежовувати ситуативне та незначуще від важливого та необхідного. Вчасно визначати пріоритети та конструктивно вирішувати поставлені завдання.

3. Навчити формулювати питання, для подальшого пошуку відповідей, а також коректно ставити завдання, оскільки від цього прямо залежить процес їх вирішення.

4. Надати знання з методології наукової діяльності для подальшої можливості наукового забезпечення розвитку даної галузі.

Підводячи підсумки варто зазначити, що філософські дисципліни є необхідною складовою вищої освіти. У результаті обговорення цього питання у засобах масової інформації та тривалих перемовин дана позиція проголошена і урядом України. На даний час тривають дискусії щодо обсягу вивчення філософських дисциплін та методики їх викладання.

Ю. М. Кравченко, канд. філос. наук, НПУ ім. М. Драгоманова, Київ
kravchenko.u@gmail.com

ПРОГРАМА "ФІЛОСОФІЯ ДЛЯ ДІТЕЙ" ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ПІДХІД У ВИХОВАННІ ОСОБИСТОСТІ

Стрімкість і багатовекторність розвитку сучасного світу як ніколи вимагає автономного мислячого суб'єкта. Відповідно перед освітньою системою постає питання як це зробити, які навчально-виховні методики застосувати. В сучасній українській науковій літературі знаходимо досить багато критики на адресу вітчизняної освітньої системи, особливо за надмірну вимогу вчителів до учнів вміти відтворювати інформацію та якомога більше запам'ятовувати. У світі нині є багато методик рефлексивного навчання. Їхня мета – навчити аналізувати та синтезувати інформацію, робити висновки та формулювати гіпотези. "Нова філософія освіти, що полягає в реальному, а не декларованому індивідуальному підході до кожної особистості, у партнерстві учителів і учнів, у принципово інших методах та іншій етиці навчання, – це і є інновація як сукупність принципово нових "винаходів" чи "відкриттів", що торує шлях до наступних вдосконалень, відкриттів і звершень. Саме вона відповідає тій парадигмі особистісної орієнтації освіти і всебічного розвитку людини, що проголошена в Національній доктрині розвитку освіти в Україні" [Фрейре П. Педагогіка свободи: етика, демократія і громадянська мужність / Пауло Фрейре ; пер. з англ. О. Дем'янчука. – К. : Вид. дім "КМ Академія", 2004. – С. 5–6]. Однією з найефективніших навчальних методика, яка відповідає вимогам і запитам часу є програма "Філософія для дітей", розроблена в США наприкінці 60-х років XX століття професором Метью Ліпманом. Зауважу, що ця програма не є пропедевтичним курсом з історії філософії та не має на меті переказати учням зміст філософських систем і вчень. І саме цим вона істотним чином відрізняється від усіх інших занять, покликаних виконати інформативну функцію. Її мета – навчити учнів та студентів мислити – обґрунтовано, логічно, критично, креативно, з турботою про оточення, контекстуально та діалогічно.

Ідейним підґрунтям програми виступають провідні філософські парадигми XX століття – конструктивістська, постмодерністська та прагматична. "Конструктивізм характеризується зорієнтованим на студента навчанням, домінуванням навичок мислення, зверненням до розвитку здібностей спільного пошуку. Постмодернізм акцентує увагу на індивідуальному судженні, на контекстуальності, на багатовимірності проце-

сів. Прагматизм – результат контекстуального знання – продукує сприйняття емоції як розумової здатності, висуває вимогу самокорекції, пропонує функціональний концепт істини, критерієм якої є добробут людини (американський прагматизм Вільяма Джеймса)" [*Горбачук-Наровецька О. Філософія для дітей: південнокорейський досвід // Філософія освіти. – 2011. – № 1–2(10). – С. 300*].

Впровадження програми здійснюється за алгоритмом, чітко дотримання якого забезпечує успішність результатів. В основі проведення заняття лежить сократівський діалог. Навчання в такий спосіб вже не є звичайним процесом сприйняття і запам'ятовування готової інформації. Учасники діалогу творять, конструюють, піддають сумніву, аналізують, роблять висновки і збагачуються новими знаннями під керівництвом вчителя як модератора чи фасилітатора. В результаті формується "спільнота допитливих" або "спільнота дослідників" (community of inquiry). Колега М. Ліпмана, Анна Шарп зазначає, що "робота в спільноті дослідників вимагає від людини завзятості, хоробрості, особистої відданості групі під час її становлення і розвитку та інші сократичні чесноти. Вона спрямовує людину на шлях буття-в-світі, що веде до інтерсуб'єктивного за своєю природою розуміння і самопізнання. Кінцевий продукт такої роботи теж інтерсуб'єктивний. Об'єднуючи людей, ми не просто множимо їх інтелекти, досвід і перспективи. Швидше ми націлюємося на виробництво практичного знання взамін думок, перспектив, спільних дослідів і сумнівів щодо тих чи інших дорогих нашому серцю вірувань. Зверніть увагу, цей процес дуже не схожий на процес вироблення аргументації. Швидше він нагадує оркестр, в якому кожен інструмент грає важливу роль у створенні музичної гармонії. Оркестрів може бути багато і відповідно багато буде творів, зіграних натхненно і красиво" [*Sharp A. M. The Community of Inquiry: Education for Democracy / A. M. Sharp // Thinking. – 1991. – Vol. 9:2. – P. 10*].

Реалізація програми забезпечує формування у молоді таких компетенцій як:

- 1) вміння формулювати і висловлювати власну думку;
- 2) аргументування власної точки зору;
- 3) майстерність ставити питання та шукати на них відповіді;
- 4) цілісне бачення проблемного питання чи ситуації;
- 5) відвагу у придумуванні нових теоретичних можливостей і здійсненні мисленнєвих експериментів, пошук альтернатив;
- 6) вдосконалення мовлення і комунікаційних навичок;
- 7) культуру спілкування;
- 8) повагу до думки інших
- 9) впевненість у власних можливостях.

Даний перелік не вичерпує результатів впровадження методики "Філософії для дітей". Заняття слугують "пробудженню особистісного підходу до філософії та вихованню вміння самостійного здійснення філософської рефлексії" [*Pobojewska A. Warsztaty z dociekań filozoficznych // Edukacja*

Filozoficzna. – W., 1998. – № 25. – S. 123]. Важливо підкреслити, що впровадження методики на думку М. Ліпмана має сформулювати критичне, креативне та піклувальне мислення (critical, creative and caring thinking).

В Україні програма "Філософія для дітей" перебуває на рівні інформаційного розповсюдження і викликає значний інтерес серед педагогів для подальшої реалізації.

Ф. Г. Руденко, викл., ВСП НАУ Слов'янський коледж, Слов'янськ
fed_rud@mail.ru

ЩОДО ІННОВАЦІЙ В ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІНАХ

Сьогодні актуальною є розробка інноваційних технологій навчання, які використовують компетентний підхід і можуть забезпечувати підготовку майбутніх фахівців. Відомо два актуальних завдання, які суспільство ставить перед навчальними закладами: 1. Виробити уміння, навички і бажання навчатися впродовж життя, щоб завжди бути конкурентоспроможним; 2. Забезпечити індивідуальну й самостійну роботу, перебудувати зміст і методи навчання з орієнтацією на компетентність. При досягненні цих завдань ми матимемо людину, для якої знання – фундамент життя. Для цього слід подолати випадки, коли український педагог поставлений в умови, за яких не може ефективно виконувати свою місію – носія розумного, доброго, вічного, тому, що цьому заважають деякі явища традиційної системи навчання, а саме:

1. Процентоманія в освіті сьогодні – пережиток минулого, коли треба було показати перевагу соціалістичного ладу, "керованого розумом, честю і совістю нашої епохи" над капіталістичним, який "загнив" так, що нам і не снилося!

2. Ні для кого не секрет, що повна успішність випускників шкіл може викликати лише іронічну посмішку у твердо мислячої людини, але в педагогічному спілкуванні можна чути: "У вас багато "двійок", коли Ви ставите "два", Ви ставите їх собі...", "Не навчили, тому відповідайте". Такі сумнівні твердження відхиляються з допомогою наступних положень:

А. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер [Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/>], тому будь-яка людина повинна відповідати за явища які від неї залежать. Про це наголошував ще один із міністрів освіти, "я заборонив оцінювати роботу учбових заведень по рівню успеваемости учащихся. Нельзя оценивать учителя по тем оценкам, которые имеют его ученики. Оценки это средство воздействия учителя на ученика, их взаимодействия, но не критерий оценки работы учителя, работы школы" [Кремь В. Будущее Украины – в наших руках // Наша Газета+. – 2002. – 25 марта].

Б. Сумним наслідком це не може бути тому, що педагогічний працівник визнається таким, що відповідає займаній посаді, якщо:

1) має освіту, що відповідає вимогам, визначеним нормативно-правовими актами у галузі освіти;

2) виконує посадові обов'язки у повному обсязі;

3) пройшов підвищення кваліфікації [Типове положення про атестацію педагогічних працівників: Наказ МОН №1473 від 20 грудня 2011 року [Електронний ресурс] // Освіта.ua. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/26746/]. Тому, для подолання минулого, розвитку дійсно інноваційних підходів не озираючись на те "каби чого не вийшло", через реалізацію права на педагогічну ініціативу необхідно і можливо не звертати увагу на "пережитки", відсікати спроби тиснути через успішність а враховувати таке:

- треба постійно пояснювати для чого потрібні гуманітарні дисципліни, бо значна кількість сприймає їх в контексті "а навіщо воно нам треба";

- створити умови, щоб молодь могла долучитися до "світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей", яких від нього вимагає законодавство (ст. 1 Закону про Вищу освіту). Тому, орієнтуючи навчальний процес на формування освіченої, гармонійно розвиненої особистості, здатної до постійного оновлення наукових знань, професійної мобільності та швидкості адаптації до змін і розвитку в соціально-культурній сфері [Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах наказ МОН України від 2 червня 1993 року № 161 [Електронний ресурс] // Освіта.ua. – 2010. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/2771/], використовуємо педагогічні прийоми спрямовані на справжнє вивчення, а не на збирання рефератів з Інтернету. Гуманітарні дисципліни мають бути базовими предметами кожної людини, і присутніми в усіх навчальних закладах. Це є предмети світоглядні і для сантехніка, і для економіста, і для лікаря. Українці не є людьми, які просто сядуть і прочитають ці предмети, їх потрібно змусити, щоб не складалося враження, що то не нація, а туман лісом, туман долиною, щоб могли своєчасно проаналізувати ту, чи іншу пропозицію діячів, зробити висновки, а тільки потім приймати рішення на референдумі чи виборах, а не навпаки, як це було у східних областях у 2014 року під час так званих "волевиявлень народу". Звичайно, що гуманітарного відновимо не тільки знання в галузі історії, мови і літератури, але і знання про суспільство, уміння і навички соціальної взаємодії. Умовно кажучи гуманітарний зміст задається двома векторами: один – це традиція, що повинна передаватися від покоління до покоління. Другий орієнтований на сучасність і на те, що передбачається, прогнозоване майбутнє, тобто він більше безпосереднє пов'язаний із соціальною складовою змісту освіти.

При цьому, стиль, досвід і технологія навчання можуть передбачати наступне:

1. Заняття орієнтуються на те, щоб дати тим, хто навчається не тільки інформацію до роздумів, а акцентувати на тому, що треба розуміти значущість соціально-гуманітарних дисциплін у вирішенні проблем сьогодення. При цьому, забезпечуються умови, надається можливість стати активним учасником навчального процесу, через створення інфо-

рмацийного простору визначаючи контури відповідної інформації, через прозорі, доступні підходи.

2. Використання завдань, які розвивають стійкий пізнавальний інтерес до проблем, що вивчаються, через використання жвавих приймів, образів, насичених цікавою, конкретною роботою. Технологічна карта пізнавальних дій здійснюється через постановку завдань, що прямо не містяться в матеріалі що вивчається і вимагають відповіді, які вирішуються на підставі придбаних знань. Розробляються завдання на вміння використовувати свої знання, простежувати причинно-наслідкові зв'язки.

3. Орієнтація на дослідницькі підходи: зіставлення текстів документів, виявлення суперечностей в описах і тлумаченнях подій. Зацікавлення проблемою і на цьому ґрунті вводяться нові поняття, прийоми і підходи через моделювання різних типів занять в системі міжпредметних зв'язків.

Отже, це дозволяє актуалізовувати різні завдання – виробити у молоді людини уміння, навички і бажання навчатися впродовж життя, свідомо осмислюючи навколишнє середовище, щоб завжди бути конкурентоспроможною, відповідальною, а також навчити її того, що стане основою, методологією життя та діяльності людини в цілому.

Тим самим забезпечувати завдання освіти – становлення громадянина, виховання людини, яка розуміє, як побудований світ, суспільство, сама людина, і може відповідально взаємодіяти з собою і реальністю.

***I. D. Zamotkin, stud.,
Lomonosov Moscow State University, Russia, Moscow
ivan@zamotokin.com***

ON A FRAMEWORK OF OPEN EDUCATION: PHILOSOPHICAL APPROACH

The term "open", as it has been applied to education, seems to reflect an ongoing titanic shift that transforms educational landscape beyond recognition. The movement for open education as improving accessibility to educational resources and increasing flexibility of learning process has already worked up a way from novelty to a must nowadays. It is innovative open educational technologies that make this shifting clearer, be it the boom of MOOCs or data-mining. However, with educational tools coming to the front, aims and values of education turn out to be missing. Moreover, what is worrying is that now many educational projects have been introduced as contemporary forms of learning relating to new technologies, but in fact little, if any, pedagogical advance has been made¹. That is why

¹ For example, the main Russian publishing house on educational projects "*Prosveshcheniye*" has developed an expensive and longitudinal e-learning project. It was supposed to be a text- book where new approaches to learning should have been developed, but as its deputy reported the educational e-books will be "just as paper ones", i. e. a PDF-version of old textbooks, which obviously ignores pedagogical achievements of adaptive learning, such as *Knewton's* ones. For more details see – <http://www.edutainme.ru/post/kakimi-budut-rossiyskie-elektronnyye-uchebniki/>

philosophy of education should get a proper insight into this transformation in a way that Dewey put it: our goal should be not to use new technologies as a separate tool and bring about a specifically designed outcome, but "to integrate these new technologies into everyday actions and relationships where they become part of what we do"² [Glassman M., Burbidge J. The dialectical relationship between space and place in education: how the Internet is changing our perceptions of teaching and learning // *Educational Theory*. – 2014. – Vol. 64, № 1. – P. 18].

It will not be an understatement to say that currently the definition of "open education" has had multiple flavors such as "learning by doing, informal learning, a holistic approach, real-world learning ("authentic learning") and many others" [Huitt W. Humanism and open education // *Educational Psychology Interactive*. – Valdosta : Valdosta State University, 2009]. Rather than propose one more feature, which could denote some dimension to this movement, I do believe, we should focus on reasons why education must be rethought and how it can meet learning or teaching objectives thereby emphasizing the diversity of the overwhelming demand for accessible and high-quality education. What is more, it is clear that, no matter how powerful hi-tech educational resources have been, the idea of open education is not new, so a retrospective view on its predecessors can create a new frontier for a more in-depth analysis of this phenomenon³ "Opening up education", which is the title of great collaborative work that touches upon the issue of open education, according to the editors of this book – Toru Iiyoshi and M. S. Vijay Kumar, is also a narrative about the history of education. The authors think that education can be improved "by making educational assets visible and accessible and by harnessing the collective wisdom of a community of practice and reflection" [Iiyoshi T., Vijay Kumar M. S. An Invitation to Open Up the Future of Education // *Opening up education: the collective advancement of education through open technology, open content, and open knowledge* / ed. by Toru Iiyoshi and M. S. Vijay Kumar. – The MIT Press, 2008. – P. 2]. It means that in order to create and maintain opportunities for sharing proper pedagogical knowledge and know-how we should consider people participating in education as a community – for each level (for example, the vision of contemporary university as a "multicultural community model") or more holistically at the conception of lifelong learning [Sokhranyaeva T. V. On a cultural mission of contemporary university // *Vestnik MGTU*. – 2006. – Vol. 1, № 1. – P. 119].

² This conception of intelligence developed by John Dewey at least as early as 1916, in his book *Democracy and Education* (New York: Macmillan, 1916), has been profoundly examined at the article "The dialectical relationship between space and place in education: how the Internet is changing our perceptions of teaching and learning" by M. Glassman and J. Burbidge (*Educational Theory*, Vol. 64, №1, 2014, P. 15-32).

³ This thesis can be confirmed by a summary of the article "The Next Game Changer: The Historical Antecedents of the MOOC Movement in Education" by D. Boven (*eLearning Papers*, №3, 2013, P. 1-7), where emergence of MOOCs was connected with medieval conception of *studia* and development of monitorial schools.

With educational technologies giving us a new horizon for learning and teaching, educational community can complement the sound foundation of democratic principles of education with practice, such as Illich's conception of "networking education", which was obviously an insightful assumption. Indeed, education that is available for any learner regardless of his/ her social and national background and peer-evaluation is supposed to be a *dream came true* nowadays. It is due to OER (open educational resources) that this aspiration can be successful, but, as I have pointed before, without Deweyan intelligence or what the authors of the book call it, "vision of openness", the outcome of such education is believed to be undeliberate [Iiyoshi T., Vijay Kumar M. S. An Invitation to Open Up the Future of Education // Opening up education: the collective advancement of education through open technology, open content, and open knowledge / ed. by Toru Iiyoshi and M. S. Vijay Kumar. – The MIT Press, 2008. – P. 5]. Open education has faced a lot of barriers – both technical and cultural – because education has always been resistant to change. People, who we imagine as educational community, are attached to longstanding habits and strongly defended interests, so it seems highly difficult to overcome such obstacles as mono-disciplinary approach, low digital inclusion and credit acceptance (especially for MOOCs), headship of "closed education" area at schools and universities, etc. Therefore, to do so we should achieve the "vision of openness", which includes "both the policy decisions (local, national, and international) and attitudes of individuals" [Huber M. T., Hutchings P. What's Next for Open Knowledge? // Opening up education: the collective advancement of education through open technology, open content, and open knowledge / ed. by Toru Iiyoshi and M. S. Vijay Kumar. – The MIT Press, 2008. – P. 420]. Furthermore, with education becoming wide-open, the significance of accountability and transparency in education has increased for law reasons (for example, copyright stuff), but what is more important, for a reason of quality in open knowledge, as "(OER) are so abundant that the scarcity-based assumptions of educators are challenged" [Batson T., Paharia N, Vijay Kumar M. S. A Harvest Too Large? A Framework for Educational Abundance // Opening up education: the collective advancement of education through open technology, open content, and open knowledge / ed. by Toru Iiyoshi and M. S. Vijay Kumar. – The MIT Press, 2008. – P. 91].

In order to increase and sustain the scale and impact of open education we should draw our attention to the necessity of evaluation. Intuition not exploration has been a maxim for practitioners in their educational decisions and interactions since the time of Plato. Although measuring results of open education seems to be immature, "developing and using accepted methods of evaluation will result in better recognition of contributors and their contributions to the field, as well as deeper understanding of gains in practice" [Walker E. Evaluating the Results of Open Education // Opening up education: the collective advancement of education through open technology, open content, and open knowledge / ed. by Toru Iiyoshi and M. S. Vijay Kumar. – The MIT Press, 2008. – P. 77]. The variety of these methods (in-

cluding self-evaluation or Big Data) provides us with an opportunity to make our educational system innovative. That is why evaluation should be one of the key points for accomplishing the "vision of openness".

For obvious social, economic and humane reasons sooner or later *open* will be a necessity for *education*. It is our task to make this shifting more impressive and impactful by developing a comprehensive cross-disciplinary plan, which seeks to do nothing less than to give a coherent philosophical review of undergoing unprecedented change across an education sector. The first step on this way, which has already been done, provides grounds for cautious optimism about the future.

І. Г. Сидоренко, канд. філос. наук, доц., НУБПУ, Київ
limans@i.ua

ІНТЕРКУЛЬТУРНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛІЗАЦІЇ

У сучасних, неоднорідних за своїми етнічними структурами суспільствах, процеси соціалізації слід розглядати іншим чином, ніж у суспільствах монокультурних (якщо такі сьогодні можливі).

Соціалізація виконує подібні трансляційні та виховні функції культури завдання, і є процесом, завдяки якому культура суспільства передається і засвоюється новими поколіннями. Дитина успадковує традиції, манери, стереотипи поведінки і мислення оточуючого середовища. Одночасно із соціалізацією відбувається процес розвитку ідентичності особистості. Дитина вчиться оцінювати себе, визнавати ролі інших людей. Визначальним фактором як в процесі соціалізації, так і в процесі розвитку ідентичності є те, які оцінки дають оточуючим і самій дитині інші люди.

Перебуваючи в оточенні родини, близьких людей, дитина проходить первинну соціалізацію. Вона ідентифікує себе з іншими, засвоює необхідні основні цінності та норми своєї культури. Завдяки первинній соціалізації особистість стає повноправним членом суспільства.

Вторинна соціалізація дитини відбувається в школі, а також завдяки формальним і неформальним контактам з іншими соціальними групами. Безумовно, в процесі спілкування з іншими дитина виявляє не тільки подібності, але й відмінності. Важливо, щоб відкриття відмінностей стало зв'язком, а не перешкодою (К. Леві-Стросс). Усвідомлення схожості та відмінностей сприяє пізнаванню, насамперед, себе.

Однак, при всьому багатстві нюансів взаємин, слід пам'ятати про основоположне – про зв'язок між людьми. Метою сучасної інтеркультурної педагогіки є не вивчення культур як таких (А. Перотті). Слід констатувати, що знання інших культур не тотожне симпатії до них. Навпаки, здатне породжувати спектр негативних почуттів, тим більше сильних, чим більш тісним є сусідство та контакти: англійці-французи, французи-італійці, італійці-албанці, європейці-вихідці з Близького Сходу та Африки тощо.

Враховуючи ці чинники, в основу інтеркультурної освіти покладено взаємодію між дітьми та молоддю. Слід надати дітям та молодим людям можливість на підставі власних переживань і вражень здобувати досвід спілкування з носіями інших культур. У ході подібних контактів дитина знайомиться не тільки з іншими, але і краще пізнає себе, усвідомлено підтверджуючи власну ідентичність. Намагатися зрозуміти іншого – означає руйнувати стереотипи, не заперечуючи і не знищуючи відмінностей (У. Еко). Звернемося до Сартра, який казав, що пізнати себе ми можемо лише в присутності Іншого. Сартр стверджував це відносно сфери моральних відносин, і в контексті заявленої теми норми людського спілкування та терпимості видаються не менш важливими. Розуміючи іншого, ми вправі розраховувати на подібне ставлення до себе.

Проте, перешкодою на шляху нової ідентичності, що усвідомлюється дітьми, постає орієнтація, що наперед закладена дорослими. Самі нерідко будучи носіями стереотипів і помилок, батьки та вчителі не сприяють розумінню дітьми реального стану культури.

Інтеркультурне виховання розвиває педагогіку людських взаємин – прагне навчити дитину саму визначати власне місце щодо інших. Дає дитині засоби урізноманітнити своє спілкування з іншими, пізнати культурні особливості свого оточення. Практичне застосування інтеркультурного виховання полягає в умінні спілкуватися, в тому числі, в конфліктних ситуаціях (А. Перотті). Слід пам'ятати, що будь-хто може опинитися в ситуації включеності в поле домінантною культури – як мігрант, іммігрант, турист або з інших причин.

Таким чином, на школу та на інші освітні інститути покладається важлива роль – сприяти соціалізації дитини, враховуючи інтеркультурність сучасного соціального простору.

***Т. В. Соболь, канд. філос. наук, мол. наук. співроб., КНУТШ, Київ
tanyasobol@bigmir.net***

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ІННОВАЦІЙНИХ ЗМІН В СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Інновація (італ. *Innovazione*) – новина. В науковій літературі дане поняття пов'язують з впровадженням результатів наукових досліджень і розробок у практику. Основою таких досліджень, а отже і інновацій є знання, які створюються і поширюються за допомогою освіти і науки. Отже, інновації є суттєвим елементом розвитку освіти, який дозволяє адаптуватися до глобальних змін в суспільстві. Інновації відображаються в накопиченні та втіленні нововведень в освітньому просторі, що спричиняє певні зміни в системі освіти – соціальному інституті, який відповідає за своєчасну підготовку підростаючих поколінь до повноцінного функціонування в суспільстві. Система освіти далеко не єдиний, але надзвичайно важливий фактор первинної соціалізації особистості, який

формує основи загальноовизнаних цінностей та почуття власної гідності та самодостатності людини. Та окрім надання необхідних знань та навичок освіта також покликана допомогти молодій людині оволодіти життєвою компетентністю, визначитись в ситуації соціальних і духовних змін та підготувати її до успішного інноваційного типу життя. Для цього потрібно реформувати освіту, тобто зробити її інноваційною за характером.

Інновація освіти – це цілеспрямований процес часткових змін, що ведуть до модифікації мети, змісту, методів, форм навчання й виховання, адаптації процесу навчання до нових вимог [Волкова П. Педагогіка : посіб. – К. : Вид. Центр "Академія", 2001. – С. 403]. Дані зміни у системі освіти мають бути результатом внутрішніх та зовнішніх викликів, які лежать в основі причин інноваційного типу життя суспільства. Адже, як зазначає відомий науковець К. Маркс: "практична потреба рухає науку вперед більш потужно, ніж десятки університетів" [Энгельс Ф. Развитие социализма от утопии к науке // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Изд. 2-е. – М., 1955. – Т. 19. – С. 322–333]. Це твердження є цілком справедливим й по відношенню до освіти, яка, як сфера підготовки людини до життя, має реагувати на кожне, більш-менш помітне життєве явище чи процес та змінюватись у відповідності з потребами часу. Саме тому важливо визначити ті соціальні, внутрішні та глобальні зовнішні виклики, які в тій чи іншій мірі впливають на зміни в освіті. Одним із таких викликів є загальносистемна зміна у взаємовідносинах людини та її соціального оточення в ХХ столітті, яку у найзагальнішому вигляді можна сформулювати як принципово новий спосіб інтеграції людини в соціокультурне середовище. Даний процес впливає на розвиток проблеми культурологічного виміру системи освіти. В першу чергу, міняються основи взаємовідносин людей з навколишнім середовищем – як природнім, так і соціальним – ті основи, що визначають характер соціальної діяльності, а тому – і соціального буття. Інструментально-методологічний раціоналізм техногенного суспільства, що привів до тотального відчуження людини від свого оточення і від своєї сутності змінюється смисложиттєвою орієнтацією персоніцентризму на синтез природних, культурних та діяльнісних компонентів людського буття. Фундаментом цієї всеохоплюючої гуманітарної революції ХХІ століття, як підкреслює відомий український філософ С. Кримський, є "вичерпування можливостей методологоцентризму, пріоритету проблем методу перед смисложиттєвим усвідомленням сущого" [Крымский С. Б. Философия как путь человечности и надежды / С. Б. Крымский – Киев : Курс, 2000. – С. 50], перехід від позалюдської об'єктивності природи до постнекласичної картини світу, основаної на принципі антропності та зв'язку буття, людини та культури.

Іншим глобальним чинником зміни життя сучасного суспільства є інформация, технології її отримання, передачі, використання. Головним же завданням освіти постає навчання людини орієнтуватися в потоці інформації, аналізувати, поповнювати та оновлювати її. Звідси стає зрозумілим, що головний виклик освіти формується інформаційною цивілізаці-

єю, що йде на зміну індустріальний. Окрім інформаційного, щодо сучасної освіти, виклики формують ще ряд потужних процесів, що розгортаються сьогодні в країні і в світі. Умовно їх можна поділити на внутрішні і зовнішні. До перших з них відносять становлення української державності, що вплинуло на демократизацію та українізацію нашої освіти; зміну світогляду українців та їхньої ідеології, яка призвела до автономії ВНЗ та прозорості вступу до них, утвердження демократичних і ринкових відносин внаслідок чого зросла конкуренція вищих навчальних закладів, яка за словами О. А. Дубасенюка "стимулює пошук нових технологій, форм, методів, організацій навчально-виховного процесу та диктує відповідні критерії щодо підбору науково-педагогічних кадрів" [Дубасенюк О. А. Інноваційні навчальні технології – основа модернізації університетської освіти // Освітні інноваційні технології у процесі викладання навчальних дисциплін : зб. наук.-метод. пр. / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ, 2004. – С. 4]; внутрішньоосвітню інтеграцію, яка полягає у встановленні міжпредметних зв'язків та підкресленні культурного значення освіти; прийняття в 2014 році парламентом нового закону про освіту, який призвів до змін обсягу та складу навчальних дисциплін, введення електронних курсів та надання викладачам більше часу на науку.

Дані внутрішні чинники інноваційних змін в системі освіти України є наслідком прояву зовнішніх змін в суспільстві, до яких слід віднести глобалізацію (створення єдиного світового ринку без національних бар'єрів і забезпечення однакових правил гри для всіх учасників) та інтеграційні процеси наслідком яких є проникнення інформаційних технологій, політична трансформація і інтеграція освіти на регіональному і світовому рівнях; науково-технічну революцію, яка призвела до комп'ютеризації освіти та перетворенню університетів в установи, що працюють на основі комплексних інформаційних мереж; зростання міждержавних і міжнародних комунікацій, які сприяли впровадженню болонської системи освіти у ВНЗ України та розробці спільних загальноєвропейських наукових та освітніх проектів; утвердження відкритого, західноєвропейського способу життя завдяки якому посилюється контроль над якістю освіти та зростає участь соціальних груп у вирішенні глобальних проблем в освіті.

Таким чином, стає зрозумілим, що сучасна освіта є поєднанням традицій, досвіду та інновацій, які змінюють як спосіб життя людей, так і саму систему (зміст, технології, методики) підготовки до нього засобами освіти.

Н. М. Сухова, канд. філос. наук, доц., НАУ, Київ
n.s.nikas@meta.ua

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВИТИ ЯК ДжЕРЕЛО НОВИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Дослідження людини і людства в цілому показало, що людство стає привабливим для дослідження саме в стані регресу. Оскільки, в такі мо-

менти ми маємо можливість більш глибоко усвідомити свою залежність один від одного та навколишнього середовища. Реалії глобалізованого світу XXI століття підвели нас до розуміння того, що існує тісний ланцюговий зв'язок свідомості людини з всесвітом, планетою, суспільством, клітинами організму кожної людини. Поряд з цим, останні зміни в українському суспільстві ініціювали перегляд відносин людей до своєї держави і всього, що в ній відбувається. Природньо виникла необхідність реформування в усіх галузях українсько суспільства. Доцільно зупинитися на розгляді однієї з них – освіти, як найконсервативнішої галузі людського існування, що визначає стан усіх інших сфер людської діяльності.

Серед спеціалістів освітньої галузі існує аксіома: "Базова освіта задає стиль мислення людини у творчій повсякденній діяльності". Навіть звідси можна діагностувати безглуздість попередніх псевдореформ, які були відвертим мавпуванням західноєвропейських еталонів освітнього процесу та приводом розкрадання бюджетних коштів на всіх рівнях влади. Разом з цим, серед викладачів вищої школи спостерігається тяжіння до минулого досвіду в його застарілих формах. Але слід усвідомити, що за часи СРСР природничі дисципліни правомірно намагалися викладати потужніше, оскільки це було обумовлено необхідністю обслуговувати військово-промисловий комплекс держави, де не можна було хибити і потрібна була ґрунтова технічна освіта. А гуманітарний блок дисциплін було віддано сфері ідеології. Сьогодні все змінилося і блок гуманітарних дисциплін виглядає слабкішим в тому числі з цих причин. Особливо за останні п'ять років у вищих навчальних закладах викорінювалися такі дисципліни як релігієзнавство, етика, естетика, скорочувалися години для філософії аж до безглуздої пропозиції назавжди прибрати її з викладання у вузах. Що ще раз підкреслює відсутність змін у свідомості сучасних управлінців освітою. Раз ці дисципліни не обслуговують ідеологічний бік міністерських чиновників – вони повинні бути викоріненими з обов'язкового вивчення. На сьогодні, поняття обов'язок, у етико-філософському вимірі є результатом дефіциту любові до самих себе, до ближнього, до навколишнього світу. Ми перестали в світ транслювати любов, перестали створювати, а лише споживаємо. Але головне призначення людини – творчість, створення нових форм для вміщення суті явищ і предметів. Наша поведінка занадто підкорена почуттю обов'язку, піклування і розтоптаним сокровенній мрії, які не є простим планом на майбутнє.

Наші університети лишаються феодальними структурами, які залежать від однієї людини – ректора. Замість міністерської імперії, за останніми постановами, ми маємо феодальну подрібненість, яка робить можливим зловживання владою і безкарну діяльність. Порядність і чесність – дуже дорогі подарунки і не слід чекати їх від "дешевих людей". Досвід реформування університетів дуже великий, майже за 300 років його існування, і мало хто його вивчав на глибинному рівні. А таке дослідження допомогло б реформаторам думати системніше і ухвалювати більш прогнозуючі наслідки рішення.

На сьогодні не озвучена мета реформи. Із відповідей на це питання першої заступниці міністра освіти, І. Савсун проглядається, що рішення про реформи ухвалене лише з бюджетних міркувань. Тоді давайте будемо чесними і відверто визнаємо, що на освіту в бюджеті коштів немає. В нашу дні, коли звикли вимірювати все коштами, дуже багато людей знають всьому ціну, але не розуміються на справжніх цінностях. І реформи знову будуть псевдореформами.

Для побудування громадянського суспільства в нашій державі, потрібен суспільний діалог відносно реформування системи освіти. Це може відбуватися на конференціях онлайн, у соціальних мережах, Круглих столах і т. д. Інноваційні технології навчання, переймання найкращих форм зарубіжного досвіду не повинні стати новим етапом мавпування більш економічно потужних країн Європи, адже результати таких експериментів обходяться державі занадто дорого, аж до збройних конфліктів між регіонами однієї держави. Якщо базова освіта людини занадто слабка, то така людина піддається впливу з боку нечесних і хитрих людей. Розумна людина дуже не зручна для неосвічених управлінців та державотворців, оскільки заважає їм розгортати свою політику вседозволеності, безчинствувати в певних господарських галузях, підштовхує її до саморозвитку тощо.

Не слід забувати, що основним моментом в освітньому процесі є міжособистісна комунікація між тим, хто навчає і тим, кого навчають. Перевантаження викладачів в українських вузах, викликають сумніви про якість викладання і здійснення повноцінної комунікації зі своїми студентами і колегами-науковцями. В іншому випадку це стає особистою драмою людини без сім'ї та повноцінного життя. Адже людина розвивається всебічно, щоб усвідомити де саме і в чому саме її покликання, щоб не втратити здатність творити.

Рано чи пізно всі негаразди в нашій Україні скінчаться, а проблеми, що пов'язані з безвідповідальністю та інфантилізмом свідомості, з фатальною нездатністю засвоювати досвід і навчатися на помилках, лишатимуться з нами навіки вічні. Тому пропонуємо сприймати всі проблеми в освіті як завдання, яким потрібно віднайти форму вирішення. І зробити це варто всім разом, на різних рівнях, чесно визнаючи всі слабкі і потужні боки нашого духу, враховуючи професійне зростання, заохочуючи молодих людей бути освіченими і порядними громадянами суспільства.

І. В. Чорний, студ., НПУ ім. М. П. Драгоманова, Київ
tatuyovannyu_kohanchik@ukr.net

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА – ЯК ОСНОВА ДЛЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Ще Аристотель казав: "Хто колись цікавився мистецтвом управлінням, знає – долі імперії залежать від виховання юнацтва". На сьогодні в

України є широко розвинена освітня система від дошкільної до наукової підготовки. Але існує ряд проблем в освітній системі, зокрема низький рівень гуманітаризації освіти. Середня школа – має занадто технократичний характер, предмета який би допоміг учневі сформувати власну світоглядну систему, підготував до виконання соціально важливих функцій сім'янина, професіонала, громадянина – взагалі не існує. В умовах постіндустріального суспільства та глобального поширення демократії – необхідність у громадянській освіті, як предмета, який подавав би узагальнену картину світоглядних позицій, виховував в молодій людині толерантність, громадську та політичну активність, розуміння соціально-політичних процесів, уміння аналізувати отриману інформацію, формував етичні та естетичні погляди та смаки, вміння долати стереотипи та знаходити компроміс. Джон Дьюї у своїй праці "Моральні принципи в освіті", вказує на потребу "окремого предмету для морального виховання". Саме таким предметом і є громадянська освіта.

Громадянська освіта – це вимога часу, тому розвиток та вдосконалення її системи є актуальним завданням для всіх демократичних країн. Багатий досвід громадянської освіти накопичено в умовах зрілих демократій Великої Британії, США, Канади, Франції, Італії, Нідерландів та інших, де створено різноманітні підручники, розроблено навчальні курси, діють науково-методичні центри, налагоджено відповідну підготовку та перепідготовку вчителів. Значних зусиль щодо розвитку освіти для демократії докладають і посткомуністичні країни: Польща, Румунія, Латвія, Росія. В Україні на сьогодні, на жаль, досі не вироблено власної громадянської освіти [Концепція громадянської освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.kr.ua/women.html/pgovuinidx.html>].

В США така концепція є найстарішою в світі, і має значну кількість регіональних, культурно-етнічних та соціально-політичних відмінностей. Основа такої програми – це виховання в учня патріотичних почуттів, толерантності, розуміння демократичних інститутів та самої природи демократії, а також включає в себе курс краєзнавства та певні регіональні особливості (в залежності від специфіки штату). В сусідніх Польщі та країнах Балтійського регіону також існує власний варіант громадянської освіти. В цих країнах (як і в більшості посткомуністичних республік) він виконує функцію "предмета національної свідомості". Тобто виконує функцію відродження "білих плям" історії, виховання учнів за принципом "син Вітчизни". В РФ існує власна модель громадянської освіти, яка називається "Суспільствознавство". Дана модель громадянської освіти виконує виключно функції узагальнення знань в гуманітарній сфері.

Україні, як державі, в якій відбувається становлення громадянського суспільства та входження в процес глобальної демократизації, особливо важливо мати предмет громадянської освіти в системі освіти, при чому починаючи з першого класу і закінчуючи на аспірантурі, не оминаючи в тому числі такі інститути влади, як армія, поліція, тощо. Детальніше розглянемо концепцію громадянської освіти в середній школі, за 12-річною програмою. Громадянська освіта, як предмет повинна викла-

датися з першого по дванадцятий клас. Предмет повинен включати в себе елементи політології, філософії, соціології, культурології, етики та естетики, психології, валеології, екології, основ економіки, правознавства та теорії держави і права. Громадянська освіта повинна відповідати дидактичним та загально педагогічним принципам, як і вся освіта в цілому. Громадянська освіта повинна базуватись на принципах демократичності, гуманізму, багатовекторності. Мета громадянської освіти на різних етапах викладання різниться. На етапі викладання в молодшій школі (1–4 клас) її основна мета – це виховання в дитини любові до природи, рідного краю, пояснення елементарних моральних принципів, правил особистої гігієни. На рівні середньої школи (5–9 клас) мета громадянською освіти значно ширша, вона взаємодіє з суміжними предметами(правознавство, економіка, людина і світ) і ознайомлює учнів з економічною, політичною та правовою системою України та провідних країн світу, формування в учнів толерантності, ознайомлення їх з основами різними культурними, релігійними, політичними системами, актуальними проблемами світового суспільства, формування в учнів етичних поглядів та естетичних смаків. В старшій школі (10–12 класи) громадянська освіта повинна допомогти сформувати світоглядні позиції (релігійні, політичні погляди, відношення до тих чи інших суспільних явищ), допоіти визначитись в професійній орієнтації, підготувати учня до виконання соціальних функцій – громадянина, сім'янина, професіонала, в цей період викладання, філософія та культурологія – повинні бути кар касовими предметами громадянської освіти, так як вони – є основою для формування власних світоглядних, етико-естетичних та аксіологічних принципів. Цікавість громадянської освіти, як предмета ЗОШ полягає в тому що це предмет – який дає поле творчості для педагога і учня. Уроки громадянської освіти повинні викладатись нетрадиційними дидактичними методами, більшість інформації учні повинні здобувати самі, представляти її у формах усної доповіді, есе, мультимедійної презентації, тощо. Доводити правоту своє позиції в диспуті між однокласниками та педагогом. Педагог повинен оцінювати не рівень грамотності оформлення есе чи технічних особливостей презентації, а рівень викладення думок, того на скільки вони є власними, оригінальність ідеї, тощо. Інформацію, яку повинен подавати учням педагог, теж повинна подаватись нестандартно – наприклад за допомогою екскурсій(уроки природи, краєзнавства, проф. орієнтації), художніми творами, будь-то кінематограф, література, картина і скульптурна експозиція(етико-естичне виховання, патріотичне виховання, тощо) цікавим гостем на уроці(релігійне виховання, професійна орієнтація, тощо). Головне, що даний предмет не повинен носити характеру ідеологічної пропаганди держави, а мати узагальнений характер для створення індивідуальних світоглядних позицій учня.

Проаналізувавши вище викладене, можна сказати, що Україна потребує негайного введення громадянської освіти в освітні програми середньої школи, як предмета, який має на своїй меті адаптацію молоді в умовах постіндустріального суспільства.

РОЛЬ ІННОВАЦІЙНОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ У РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Проблеми освіти та науки, духовне формування людини – ці питання постають перед суспільством із століття до століття. Вони спонукають представників більшості наук зосереджувати свої зусилля на дослідженнях, які сприяли б вирішенню цих проблем за допомогою радикальних змін не тільки у поглядах громадян, а й у визначенні пріоритетів суспільного розвитку. Ще з давніх часів питання освіти та науки, навчання та виховання цікавили багатьох дослідників, а духовний світ людини був чи не найголовнішим питанням, яке людство намагалося вирішити протягом багатьох віків.

Слід зазначити, що на початку ХХ ст. система освіти структурно та змістовно орієнтувалась на науку. Довгий час освіта зводилась до однієї тільки грамотності, що ставало на заваді всебічного розвитку духовної творчості. Саме цим і була зумовлена нагальна потреба в створенні перших учбових закладів у яких на перший план повинна була вийти наука й філософія, які сприяли б розвитку освіти.

За радянських часів освіта довгий час носила характер подвійної моралі. Але тривала й жорстка боротьба різних суспільних сил, релігій та ідеологій не змогла зупинити ні поширення, ані зростання ролі освіти та її впливу на розвиток людини й суспільства в цілому. Такі процеси відбувались і в Україні. Вже на початку ХХ ст. народжується нова світоглядно-методологічна парадигма освіти – формуються оригінальні педагогічні погляди, кристалізується філософія української школи. З другої половини ХХ ст. настає необхідність розвитку держави та освітнього рівня її громадян. Саме в цей період формується нова система загальної середньої, професійно-технічної й вищої освіти, відкриваються творчі можливості для філософського наукового пошуку.

Втім кожне конкретне суспільство вирізняється своїми тенденціями та темпами розвитку, що спонукає до визначення й самого завдання інноваційної освіти, яка повинна відповідати докорінним змінам, сприяти трансформаційним перетворенням, адаптуватися до них. Наразі інноваційна освітня система повинна оперативно та швидко реагувати на запити суспільства, враховувати головні тенденції його розвитку.

Ми живемо в час, коли наука та освіта набувають певного реформування, яке відбувається не тільки за змістом, а й формою. Не залишаються осторонь інноваційні реформування в сучасній науці та освіті й в Україні. І хоча розбудова національної системи науки та освіти в нашій державі почала провадитися досить недавно, втім спостерігається істотна інтенсивність і результативність таких процесів.

Щоб набуті знання забезпечували не тільки відтворення компетенцій, але й їх прогрес, необхідно щоб їх передача не обмежувалась тільки інформацією, а й навчала б усім методам, які сприятимуть поєднанню тих меж, які традиційна організація знання ізолювала одне від одного.

Втім існують перепони, які стають на заваді розвитку інновацій у системі освіти та науки. Для усунення існуючих перешкод необхідно подолати суперечності, які гальмують її зростання. Насамперед це стосується використання старих методів навчання, що значно затримують виховання та пристосування молоді до нових умов життя. В такій ситуації на допомогу приходять інновації, адже в науці та освіті вони є невід'ємною частиною. Інновації в системі освіти допомагають людині краще розробити систему, завдяки якій вона зможе передавати і засвоювати якомога більше знань [Черней С. Інноваційні засоби навчання як об'єкт проектно-методологічної роботи в педагогіці // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи : зб. наук. пр. – К. : Логос, 2000. – С. 195–199].

Також стає необхідною інноваційність і в університетській системі освіти, яка полягає у її єдності з установами освіти, науки, культури, місцевим самоврядуванням, спортивними організаціями тощо. Адже це є своєрідний консорціум вищих навчальних закладів та установ, що утворюють мережу ефективного доступу до навчання, здобуття, розповсюдження та поєднання знань, досвіду і культури.

Нове тисячоліття висуває не тільки нові вимоги до науки та освіти, але й надає нові можливості для їх інноваційного розвитку та діяльності. Передусім це пов'язано із сучасними інформаційними технологіями, комп'ютерною технікою, яка використовується не тільки як засіб набуття комп'ютерної грамотності, а й як спосіб вивчення предметів, як шлях до знань і досвіду людства. Без належної освіти та науки ні сама держава, ні її народ і культура не мають майбутнього. Наразі ефективна й оновлена освіта є саме тим імпульсом, який збуджує творчість, спонукає людину до дії, виховує правильний спосіб життя. Вона повинна сприяти духовному оновленню суспільства, утвердженню національної свідомості, стимулюванню соціокультурної реформації в умовах глобалізаційних перетворень.

У наш час, як ніколи, набувають актуальності проблеми сталого розвитку освіти та науки у контексті входження до Болонського процесу. Наразі стає актуальною необхідність адаптації вітчизняної вищої освіти до загальноєвропейського освітнього, наукового та культурного простору, не втрачаючи при цьому власних здобутків та пріоритетів національної системи науки та освіти. Як зазначає вітчизняна дослідниця О. Бабкіна, щоб цей процес просувався швидкими темпами та ставав все вагомішим, для цього перш за все необхідно "ліквідувати застарілі міфи, своєрідну ідеологізацію освіти... вилучення дріб'язкового матеріалу й наближення до реального історичного процесу, сучасних соціокультурних реалій і прогнозованого майбутнього" [Бабкіна О. В. Комунікативні стратегії в умовах транснаціональних проблем вищої освіти // Болонсь-

кий процес: перспективи і розвиток у контексті інтеграції України в європейський простір вищої освіти. – К., 2004. – С. 40].

Отже, підсумовуючи вищесказане слід зазначити, що як освіта так і наука є невід'ємними складовими розвитку сучасного суспільства, вони відіграють важливу роль у суспільному прогресі й служать універсальним засобом вирішення багатьох проблем.

***І. М. Ясна, здобувач, Центр гуманітарної освіти НАНУ, Київ
ilami.yasna@gmail.com***

УНІВЕРСАЛЬНІ КОМПЕТЕНЦІЇ ЯК ОСНОВА ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ

У традиційному та індустріальному суспільстві, де жорсткий розподіл праці був необхідністю, головною метою освіти було надання студентів набору знань та навичок, які дозволяли виконувати певні професійні функції відповідно до обраної спеціальності. У сучасному світі, який стрімко змінюється, межа між окремими сферами діяльності стає все більш тонкою, а безперервна робота на одному підприємстві протягом усього життя є скоріше винятком, ніж правилом, зріє розуміння того, що вузьких фахових знань недостатньо для професійного успіху – хоча б тому, що вони мають властивість застарівати.

Це підтверджують сучасні тенденції ринку праці. Якщо ще донедавна більшість компаній приділяла максимум уваги саме вузької професійної спеціалізації майбутніх співробітників, сьогодні вони розраховують на те, що кандидат матиме десятки вмінь, які не мають однозначної жорсткої прив'язки до конкретної професії. За даними дослідження, яке було замовлене компанією Microsoft [Які навички найпотрібніші для успішної кар'єри – дослідження IDC [Електронний ресурс] // Microsoft Daily. – 2013. – 10/22. – Режим доступу : <http://www.microsoftblog.com.ua/2013/10/22/yaki-navichki-najpotribnishi-dlya-uspishnoyi-kar-yeri-doslidzhennya-microsoft/>], на вершині переліку таких вмінь для ТОП-60 найоплачуваніших професій – ораторські та комунікативні навички, володіння офісними програмами, здатність до самоорганізації, вміння створювати презентації, управління проектами тощо.

Активне теоретичне осмислення цих процесів починається з другої половини ХХ сторіччя. В 1956 році ЮНЕСКО вводить поняття "*функціональна грамотність*" (functional literacy) [Gray W. S. The Teaching of Reading and Writing. – UNESCO, 1956], яка являє собою здатність людини ефективно взаємодіяти із зовнішнім середовищем та іншими людьми та максимально швидко адаптуватися при зміні умов. Її складають такі *функціональні якості або компетенції*, як елементи лексичної грамотності, розуміння державних актів та слідування їм, розуміння норм суспільного життя та безпеки та дотримання їх, інформаційна та комп'ютерна грамотність.

Такий початковий рівень функціональної грамотності характерний для передових цивілізованих суспільств та являє собою необхідний мінімум,

який дозволяє людині просто "вписатися" у суспільство, не бути свого роду "соціальним інвалідом". Крім цього існують сотні інших функціональних компетенцій; Європейський словник навичок та компетенцій (DISCO) [DISCO – European Dictionary of Skills and Competences [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://disco-tools.eu>] містить десятки тисяч найменувань. Чим вищий соціальний, інтелектуальний, професійний, кар'єрний рівень фахівця, тим ширшим набором таких компетенцій він, скоріше за все, володіє. Відповідно, чим вищі посади, на які шукають кандидатів компанії, тим ширші вимоги до їхньої функціональної компетентності.

Згодом в країнах Європейського союзу поширюється компетентісна парадигма освіти. В ній традиційний підхід, мета якого полягає у передачі певного кола професійних знань, необхідних для даної конкретної спеціальності, отримав назву *кваліфікаційного*. Вважається, що фахівець, здобувши таку освіту, може бути ефективним лише у стандартизованій діяльності в одних і тих самих звичних умовах, але не здатен змінювати алгоритми дій, якщо ці умови змінюються.

Кваліфікаційній протиставляється *компетентісна парадигма* або *освіта на основі компетенцій*. Згідно до концепції освіти протягом життя, головне завдання шкіл та університетів – не дати готові знання, а навчити фахівця алгоритмам пошуку інформації, самоосвіти, креативності. Саме це покликаний забезпечити компетентісний підхід, в якому йдеться не про знання та навички, а про *компетенції*, які містять не тільки *професійні* знання та вміння (specific skills), а й *надпрофесійні, універсальні* (general skills). Згідно Рекомендаціям Європейського парламенту та Ради Європи про ключові компетенції для довічного навчання [Key competences for lifelong learning. Recommendation 2006/962/EC of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 // Official Journal. – 2006. – 12/30. – L 394], універсальні компетенції є мобільними (transferable), оскільки їх можна "транспортувати", переміщати, застосовуючи в межах різних професій та сфер діяльності, тому володіння ними професійній мобільності (occupational mobility). Це робить їх найважливішими, фундаментальними основами (fundamentals) для кожної людини.

З початку 2000-х років у програмах більшості європейських університетів з'являються курси, направлені на розвиток функціональної грамотності. Відкриваються навчальні центри, які пропонують відповідні програми, спеціалізовані платформи онлайн-освіти, як, наприклад, британський SkillsYouNeed.

В Україні ця тема є відносно новою та недослідженою, а у системі вищої освіти переважає кваліфікаційний підхід. В державних університетах впровадження компетентісного навчання відбувається ще на рівні експериментів (як, наприклад, у Луцькому національному технічному університеті в рамках проекту TEMPUS) [Айнгорн Е., Олексив Н. Совершенствование учебного процесса в Луцком национальном техническом университете в рамках реализации проекта TEMPUS // Комп'ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво : науковий журнал.

– 2013. – № 11. – С. 172–176]. Пропозиції приватних тренінгових компаній акцентують увагу на дуже обмеженому колі тем. Першою спробою створення платформи онлайн-курсів для розвитку універсальних компетенцій є молодий проект "Академія навичок", де представлені кілька курсів. Про комплексний підхід та можливість системного навчання мова поки ще не йде в жодній з пропозицій.

Таким чином, сьогодні в Україні майже неможливо здобути універсальні компетенції, не кажучи про те, щоб отримати відповідні сертифікати, які засвідчать володіння ними під час працевлаштування. Тому одним з довгострокових завдань української освітньої політики повинне стати впровадження дисциплін, які забезпечать здобуття студентами найбільш затребуваних сучасним ринком праці універсальних компетенцій.

Водночас, розуміючи, що цей процес не може бути швидким, доцільно паралельно формувати мережу центрів, здатних забезпечити якомога ширший набір відповідних курсів, об'єднаних загальною логікою навчальної програми. Відштовхуючись від поняття "функціональної грамотності", таку додаткову освіту можна позначити як *функціональну*.

ЗМІСТ

Секція "ФІЛОСОФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ"

Артамонов О. О. Розвиток наукового світогляду в ранньому середньовіччі.....	3
Богатая Л. Н. Терминологическая сложность: новый концептуальный конструкт	4
Бойко К. І. Співвідношення науки та технології: епістемологічний вимір	6
Владленова И. В. Философские проблемы нанотехнологической революции	8
Головко А. А. До питання визначення філософії на основі поглядів Яна Богоста	10
Гончарова О. Е. Поставтомобиль для постчеловека	12
Елхова О. И. Человек в виртуальной среде	14
Карпіляньська М. Д. Естетика у філософії Артура Шопенгауера	17
Коперльос Р. Ю. Складне та нелінійне мислення в постнекласичній раціональності	18
Кравчук А. А. Перспективи теоретизації сучасного геологічного знання	19
Кудряшев А. Ф. О нединамическом характере эволюции	22

Марко К. Я. Амбівалентність сфери належного у етиці вчених Р. Мертона	25
Марусіна О. С. Методологічний аспект мовних досліджень в соціокультурних трансформаціях	27
Московая Е. А. Дискурс как объект многомерного анализа	28
Наконечна О. П. Особливості хімічної картини світу	30
Нестерова М. А. Когнитивные принципы построения картины социальной реальности	32
Ніколаєнко Н. В. Методологічні підходи в дослідженні постнекласичних практик	34
Омельчук І. В. Витоки та передумови поширення плюралістичного підходу в епістемології	36
Оржеховський С. П. Наукове та позанаукове знання: проблема взаємовідносин	38
Павленко О. О. Криза в фізиці на рубежі XIX–XX ст. і її філософський аналіз	40
Петруньок Н. І. Постать та спадщина Пола Фейєрабенда у дискусіях щодо релятивізації наукового знання	42
Рідченко Л. О. Віртуальні практики в системі постнекласичних практик	44
Рожно О. В. Філософські аспекти створення і розвитку штучного інтелекту	47

Руденко О. В. Місце методології в сучасних наукових дослідженнях.....	48
Самарський А. Ю. До питання ролі техніки в розвитку суспільного мислення	50
Сидоренко Л. І. Свобода та ризику сучасної науки.....	52
Сидоренко С. А. Концептуальні оцінки міждисциплінарності менеджменту	54
Сторожук А. П. Смисл в багатовимірному мисленні	56
Супрун А. Г. Філософський контекст осмислення проблеми науки та інновації.....	58
Харитонова О. А. Терминологическое наследие Пьера Тейяра де Шардена	61
Чорноморденко Д. І. Методологічні особливості міждисциплінарності наукових зв'язків в сучасній екології	63
Чуйко В. Л., Атаманчук-Ангел В. І. Методологічне значення фрактальної моделі соціальних інститутів суспільства консервативного розвитку.....	65
Яремко І. В. Соціальна інтерпретація історії науки Р. Мертона	66

Секція "ФІЛОСОФІЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК"

Аврамов Н. А. Проект симметричной антропологии Бруно Латура.....	69
Бойко О. С. Дуализация эго-субстанции: отстранение vs восстановление	71

Діденко Л. В. Феномен суб'єкт-схоплювання	73
Зелінський М. Ю., Драпогуз В. П. Екстраполяція у структурі соціального пізнання.....	75
Іщенко О. М. Актуальний А. де Токвіль: роздуми про небезпеки демократії.....	76
Комар О. В. "Double bind" української науки	79
Кондрашова-Діденко В. І. Економічна культура як капітал	81
Мазур А. В. Футурологія олімпійського спорту.....	83
Мушка Р. І. Толерантність: визначення поняття	84
Павко Я. А. Філософська та методологічна культура міжнародно-правових досліджень.....	87
Самчук О. О. Філософія мистецтва в контексті мереживого суспільства	89
Северин-Мрачковська Л. В. Консьюмеризм як складова економічного буття людини.....	91
Сербін М-К. С. Специфіка гуманітарного знання та прагматистська методологія.....	94
Середа О. С. Методологічні підходи до аналізу запитань в соціологічних дослідженнях	96
Слободянюк Р. І. Механізм державної влади: візія Ніколо Мак'явеллі	98

Сорокін М. Є.

Людський капітал як визначна складова
розвитку сучасного суспільства 100

Твердовська О. В.

Методологічні засади формування критичного мислення особистості
в освітньому процесі 102

Ткачук Л. А.

Україномовний філософський дискурс..... 104

Троян Д. М.

Визначення меж епістемі в праці М. Фуко "Слова та речі" 105

Шкляр А. Д.

Людина ХХІ століття: формування моральних принципів та цінностей 106

Ярошовець В. І.

Соціо-гуманітарний дискурс
сучасної парадигми філософії освіти 107

Секція**"ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ"****Алексєєва К. І.**

Ціннісне зміщення і гуманітарна культура
в контексті філософії освіти 110

Божич О. О.

Освіта як засіб забезпечення гуманітарної безпеки держави 112

Бородіна Н. В.

Філософські орієнтири реформування вищої освіти 114

Кириченко М. С.

Нові освітні інституції vs "рука з ящика пандори"
(за мотивами "Deschooling society" І. Ілліча)..... 116

Клічук А. В.

Принципи формування ефективного керування навчальним закладом 118

Колотило М. О. Парадигмальний підхід як вектор реалізації методологічного потенціалу сучасної філософії освіти	121
Косьмій О. М. Роль філософії у контексті реформування системи вищої освіти України	124
Кравченко Ю. М. Програма "філософія для дітей" як ефективний підхід у вихованні особистості	126
Руденко Ф. Г. Щодо інновацій в гуманітарних дисциплінах	128
Zamotkin I. D. On a framework of open education: philosophical approach	130
Сидоренко І. Г. Інтеркультурне виховання як фактор соціалізації	133
Соболь Т. В. Основні чинники інноваційних змін в системі освіти України	134
Сухова Н. М. Проблеми сучасної університетської освіти як джерело нових можливостей для становлення громадянського суспільства в Україні	136
Чорний І. В. Громадянська освіта – як основа для розвитку особистості	138
Ярмоліцька Н. В. Роль інноваційної науки та освіти у розвитку сучасного суспільства	141
Ясна І. М. Універсальні компетенції як основа функціональної освіти	143

Наукове видання

ДНІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ – 2015

**МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
(21–22 квітня 2015 року)**

МАТЕРІАЛИ ДОПОВІДЕЙ ТА ВИСТУПІВ

ЧАСТИНА 6

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"
Виконавець Д. Ананьївський

Формат 60x84^{1/16}. Ум. друк. арк. 5,70. Наклад 90. Зам. № 215-7284.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Фл20.
Підписано до друку 30.03.15

Видавець і виготовлювач
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
б-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, 01601
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc@univ.kiev.ua
WWW: <http://vpc.univ.kiev.ua>
Свідectво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02